

Б и δ л и о ѿ е к а „ А і о р а ”

књига 171

Copyright © 2024 Елиезер Папо

Copyright © 2024 за Србију, АГОРА

Ова публикација се у целини или у деловима не сме умножавати, прештамповати или преносити у било којој форми или било којим средством без дозволе аутора или издавача, нити може бити на било који други начин или било којим другим средствима дистрибуирана или умножавана без одобрења издавача.

Сва права за објављивање ове књиге задржавају аутор и издавач по одредбама закона о ауторским правима.

ЕЛИЕЗЕР ПАПО

**ЗБРКА
РИЈЕШЕНИХ
ЗАДАТАКА
ИЗ ЖИВОТА
И ПОЕТИКЕ**

Посвета изворних *Сефардских* ѝрича гласила је:

*Мишани,
с љубављу,
Некада и мале сѝвари ѝосѝану велике усѝомене...*

И она наставља да се вијори, сада само с још већом љубављу и поштовањем, и над овим поновљеним и добрано проширеним издањем истих.

На концу, није ли већ Соломон у премудрости својој објективно описао синовско-мајчински однос, рекавши:

קָמוּ בָנֶיהָ וַיִּשְׁאָרוּהָ... רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חֵיל וְאֵת עֲלִית עַל-כִּלְנָה:

Синови њени се дижу и длаѝосиљају је... „Чесѝиѝе су мноѝе жене, али ѝи их све надмашујеш!” (Приче Соломонове 31:28, 29).

Истовремено, дванаестерачки препјев библијског *Плача Јеремијиној*, посвећујем свом дједу, а Мишанином тати,

проф. Батрићу Ђоровићу

који је, унаточ оправданом физичком одсуству из мога дјетињства (умро је прије него што сам се ја родио), духовно

био свакодневно присутан у мом животу, а и сад је. Од њега сам, што кроз генетику, што кроз библиотеку (коју сам испрва само листао с поштовањем, а потом годинама овиснички дрстио), али понајвише кроз бакине формативне приче о деди као о узор-мушкарцу, наслиједио двије велике страсти: страст према језику (који је он с љубављу предавао) и страст према књижевности (коју је и предавао и живио, нарочито народну, коју је веле увијек рецитовао с патосом).

Када сам, као клинац, ничим изазван почео да читам (и аутоматски памтим наизуст) епске народне пјесме и рецитујем их баки, она би рекла: *Видиш ти, и Бајрић Њокојни је волио десетерац*, што је мени наравно био подстрек да интернализујем још више епских пјесама. На распусту пред пети основне прочитао сам *Горски вијенац* (тешко жабу у воду натјерат') и запамтио добре двије трећине текста напамет. Када нас је наставница књижевности на првом часу упитала шта смо читали преко лета, ја сам изјавио да је задње што сам прочитао био *Горски вијенац*. Она ме је погледала погледом који је говорио да се двоуми да ли је у питању провокација или зафрканција, и упитала ме: *И, шта си зајамтио из „Горског вијенца“*, на шта сам се ја дигао и бар десет минута декламовао „најљепше одломке“.

Будући да су страсти оно што нас чини људима, уопште није небитно које се страсти наслиједили (биолошки или социјалним програмирањем) и од кога. Касније се испоставило да се у у мом и деда-Батрићевом случају није радило само о наслеђивању страсти према (књижевности и) језику, него и о баштињењу језика самог. Одрастао сам у убијењу да *ми у кући* говоримо сарајевским нарјечјем, баш као и сви око нас, и све донедавно нисам допуштао чињеницама да ме збуњују; па сам за сваки од безброј случајева у којима сви други у Сарајеву кажу једно, а *ми у кући* нешто друго, налазио појединачно задовољавајуће о(д)бјашњење. Тек недавно, када ми је до руку дошла књига Павла Ђоновића *Дим у дим, црнојорски народни хумор*, схватио сам да су готово сва наша кућна одступања од колоквијалног сарајевског говора у Црној Гори уобичајена народна језичка рјешења. Испоставило се да су десетине израза и фраза које сам ја доживљавао као *кућизме* или као *наш иди-*

олеки (премда би идиолект требао бити индивидуална а не породична ствар), заправо одсјај некадашњег дединог језичког присуства у *Вили Зори*. Нису, нужно, сви Вилазорци сачували баш све дедине ријечи, фразе и изразе; него више онако *свак њонеишћо, а њонеко свашћја*. Чини ми се да је осим мене слабо ико други сачувао његову љубав према народној поезији. Неки носе његов ген висине. Свако шта га је запало.

Књижевност је вјероватно једини медиј путем којег се можете дописивати са претходном генерацијом; и ја, ево, с поносом и почетничким црвенилом (ово ми је први дванаестерац), шаљем деди овај препјев једног од ремек дјела хебрејске књижевности (предмет који ја данас предајем у Израелу), сачињен по узору на тужбалицу сестре Батрићеве у *Горском вијенцу* (ремек дјелу српске књижевности које је деда, кажу, на својим часовима тумачио с посебним мераком), знајући да ће бар он умјети да ужива у игри читавог (осмерац) и поломљеног (четверац) крила тужбалице.

Овим је затворен још један круг, а већ је Архимед лијепо упозорио спољни свијет: *μή μου τοὺς κύκλους τάραττε* (не дирајте моје кругове), па не видим шта би се том његовом узвику могло додати, а да не буде вишак.

Уводна ријеч приповједачева

А. Сефардске приче

А. 1. Приче из давнине

ОШ „Илија Тесавићанин – Пророк”

Исти језик, а не разумију се

Чо'ек снује, ал' Бог одлучује

Златан топуз пара вриједи

Како молитва, садака и добро срце продужавају
живот, спасавају од казне и доносе награду

Како Бог никад не одбија добро срце

Их, кад би се од тог умирало

А. 2. Џохалуци или приче о Џохи

Како се Џоха замало оженио

За шта би се Џоха оженио ако не за инат

Алегрија де ла пласа, нувлидад ен каза: Чаршији
радост, а у кући тмуран

Добар је Џоха, какве су му кћери

А. 3. Цртице из живота

Психоанализа и Џионизам

Поштени наш лопов

Реци ми којим језиком говориш, рећи ћу ти како
мислиш

Шуа звани писмо

Женска вјера

Жена и приоритети

Велика фртурма

Инат

Братство и јединство: сефардско-ашкенаaska пер-
спектива

Сарајевска менора

Попис

Стари партизан

Нови стари почеци или *куд који, мили моји*

Социјализам са људским ликом или Шта сам из

Чики Јерусалајима (Малог Јерусалима, како Бе

Ха Сефарди зову Сарајево) понио у Велики

Ко за славом потрчи, она би му побјегни; ал', ко је
избјегава, е тог слава прогони

Хам риби Елијау Шамула и југословенске часне
сестре

Међ' Истоком и Западом

Б. Три ашкеназије

Живот, вода и нијекање

Јеврејско право и театар

Рабински марифетлуци

В. Једна кудусија

Демократија, љуцка права сва

Г. Једна ташлиханија

Summa theologica tashlihanica

Д. Једна тужбалица

Плач Јеремијин

Ђ. Двије бесједе

Човјек као божански експеримент на тему

вјештачке интелигенције

Ка једном савременијем разумијевању пасхалних
ритуала

Е. Три суданије

Оглед један чој'ка и јунака

Златне ХамаССлије: јенна народна,

ослобод'лачка и покретна прича

Цихад, цихад, чет'ри ноге, све четири круте

Ж. Једна аутоцензура

З. Три карневалије

Његош је ипак Зеничак

Катил-Комфор растјерује музе

Фунди мунди

И. Један епилог

Што бих себе и на шта сводио

Уводна ријеч приповједачева

Тестијом не можеш захваћити цијело море, али и оно што захваћиш је море, вели Месневелија Руми. Пишући ову збирку осјетио сам, у магновењу, да знам о чему говори. У ово мало воде, колико је ова тестија захватила с мора умјећа књижевности, утопиле су се све некадашње *Сефардске њриче*, сада препричане с одстојања од четврт вијека (свако нормалан би се за толико вријеме промијенио, па су и оне; а придружиле су им се и неке које су се тек у потоњих пар година родиле). Старо-новим *Сефардским њричама* још давно су се придружиле и три ашкеназије (приче о Јеврејима централне и сјеверо-источне Европе), једна кудусија (прича доброг старог Кудус-ефендије), једна ташлиханија (прича из сарајевског српског Вол Стрита) и једна тужбалица (дванаестерачки препјев библијског *Плача Јеремијиног*); а њима двије савремене бесједе у аристотелијанско-рамбамистичком духу, три суданије, једна аутоцензура, три карневалије (прва и потоња од којих су и пародије) и један епилог (у десетерцу).

Због мјешавине жанрова учинило ми се да овом дјелу одредница збрка пристоји боље од одреднице збирка. Неки ликови овог дјела су измишљени (створени техником *јеш меајин*, *creatio ex nihilo*, стварање ни из чега), други су тек домишљени (та се техника на хебрејском зове *јеш мејеш*, стварање из нечега), док су трећи скоро *скроз* стварни (и укључени су у ово дјело техником *јосудба од Боја*). По природи ствари, ови посљедњи махом су сами стварали и рјешавали своје животне задатке, претпосљедњим сам притицао у помоћ с времена на вријеме, док сам над првима бдио док год се не би претворили у самосвојне личности, ликове који даље знају сами. Житија дотакнута овим дјелом су, дакле, хетерогена; док је

поетика углавном моја, приватна. Утолико, наслов *Здрка ријешенх задатјака из живојиа и ѿоејиике* као да обухвата све битније аспекте овог заједничког предузећа.

Мир с тобом, читаоче!

Аутор, у властито и у име већине ликова

А.
Сефардске приче

А. 1.

Приче из старине

ОШ „Илија Тесавићанин – Пророк”

Будући да је, према библијском казивању, *Елијау аНави*, илити Илија Пророк, узет на небо у ватреним кочијама, испада да он никада није окусио тјелесну смрт. Стога, народ вјерује да Пророк и дан данас обилази свијет, исправљајући неправду и помажући онима који то заслужују. *Ал’ хајд’ ти заслужи, браћо!* По народном поимању, Елијауу је ова улога додијељена све до доласка Месије, који ће једном и заувјек успоставити праведно друштво и чија ће праведна владавина коначно осујетити покушаје народа да владају једни другима. До тада, међутим, у свијету какав је сада, неопходан је неко попут Елијауа. Неко ко ће исправљати ситне и мале неправде. Веће неправде ионако исправља сам Господ Бог, ревизијом алгоритма, сваке три-четири генерације, као што је речено: *Јер сам ја Госјод Бој твој, Бој ревнишњег, који њоходим њрехе ошачке на синовима до њрећеи и до четвртој кољена, оних који мрзе на мене* (Друга књига Мојсијева 20:5). Посљедњи Елијауов задатак биће најављивање Месије и његовог Царства, и онда ће се и он *моћ’ фашаић’ њензије*. Но, како се Елијауов задатак, захваљујући општељудској неспремности да се божански наум икад спроведе у дјело, растегао као афтара за Тишабеав, по који пут би се деси да пророк узме са собом неког од ученије и пробраније млађарије, к’о ономад Елишу, што би Даничић реци Јелисија, не би ли му неко вријеме правио друштво на његовом све дужем задатку.

Неком згодом, кад је Елијау присуствовао проповиједи коју је негдје одржао млади рибџ Јеошуа (прије него што се прочуо по цијелом свијету због своје мудрости и учености), младић му се допаде зарад кроткости своје и искреног богочуђења, те га Пророк позва да му се придружи на неодређено

вријеме, што младић с одушевљењем прихвати. Но, Пророк ко пророк, имао је и услов: – *Све їледај шїѡа радим; никад не їи-їѡај шїѡо радим їѡо шїѡо радим! Кад ме їрви їуїї нешїѡо їри-уїїїѡаиш, мо'иш се одма' лијеїѡ сам фатїаїї' цаде, да їе не морам ја їїјератї'*. Ово није занаїї од їриче, неїѡ од неїїремичної їле-дања и сїїалної ослушкивања. Ко їуно їрича, ни себе не чује.

Негдје првих дана риби Јеошуиног шегртовања код Про-рока, њих се двојица затекоше у једном малом мјесту у коме чак није било ни преноћишта, јер коме би уопште (осим оних који су се ту родили) пало на памет да пожели да преноћи у том мјесташцу, гдје је и Бог рек'о лаку ноћ. По мезузи причврш-ћеној на довратак препознаше једну јеврејску кућу, па поку-цаше на врата. Отвори им ситна средовјечна жена, која се угледавши странце на кућном прагу у овај позни час (очекива-ла је мужа који се сваког трена требао вратити са рада), за тре-нутак збуни; да би одмах потом широм отворила врата и позвала их да уђу. Пророк и његов шегрт уђоше, а жена не за-крачуна за њима врата, придржавајући се правила по коме је жени забрањено боравити са туђим мушкарцима у затворе-ном простору. Њена ревност одмах измами осмијех на про-рокову лицу, и он је запита: – *Добра Јеврејко, имаш ли чиме їонудиїїи намјернике?* Риби Јеошуа не могаше да се не зачуди пророковој наметљивости. Прво, знао је да Елијау иначе није био од велика јела, колико гавран може у кљуну донијети, а сад се понашао као посљедња погузија, иако је било очигледно да су домаћини били сиромашни и да су једва састављали крај с крајем. Друго, ученику се чинило да није исправно тражити ишта од жене прије него се муж врати кући. Но, царска се не пориче, а пророчку је порицати још глупље, па риби Јеошуа не рече ништа.

Жена им без оклијевања показа на сто који је већ била пос-тавила себи и мужу. Количина хране на столу једва је достајала за њих двоје, и риби Јеошуа је желио да вјерује да ће Пророк одбити да поједе њихову сиротињу. Но, не лези враже! Елијау сједе за сто, *к'о сви среїїни*, и поче да се залаже крупним залага-јима, као да никад јео није, мљацкајући и цокћући тако звучно да је риби Јеошуи било неугодно. Након што је смазао обје порције, Елијау упита жену гдје би се намјерници могли одмо-рити; а она му, гледајући га дубоко у очи и не одговарајући му

ријечима, погледом показа на једину собу и једини кревет који су имали. Пророк се распреди и леже, аман као да је то најуобичајенија ствар на свијету; док риби Јеошуа изађе у двоориште, видно потресен пророковом безобзирношћу. У то дође и муж с поља, поприлично исцрпљен и уморан, па кад му жена рече да не само да је остао без вечере, коју је дала неким странцима, него да један од та два странца већ лежи у њиховом кревету, док ће они морати спавати на поду, он се спреми да мало загалами, али му она руком затвори уста, шапћући му на ухо: – *Нека, љусџи, и ми смо се сџисли, ља немамо ни оно шџио имамо... оџикако је овај човјек ушао у кућу, ја осјећам као да се неки чвор неџде дубоко у мени развезао, и као да... као да нисам више сџиснуџи, као да се неко у мени исџравио... нећу више да дринем, Бој је велики, ља ако зна намаћ’ ’нол’ком лаву, намаћ’е и малом мраву...*

Муж само промрмља нешто о женској неурачунљивости, премда му се мало и свидјела та нова жена, друкчија од његове старе. Стара, наиме, и кад ни од чега не би стрепила, што се ријетко дешавало, стрепила би што не стрепи ни од чега. *Чо’ек, к’о чо’ек*, леже на под и, *док си рек’о Шема Јисраел*, заспа ко заклан.

Ујутру, кад су Пророк и његов ученик напуштали пар, док се ученик благоглагољиво захваљивао и извињавао у име обојице, Пророк их удостоји само једне једине реченице: – *Дабоџда вам до двије љодине у ово доба цијела кућа била исџрейурана*. Муж заусте да каже дрзнику нешто „лијепо”, држећи до гостове части, као што је гост држао до домаћинове, ако не и мање, али га жена спријечи без ријечи, благим стиском руке. Риби Јеошуа преблиједи *к’о креч*, али ни он не рече ни ријеч, тако су се наиме били погодили: – *Гледаџ’ – љледај, слушаџ’ – слушај, љиџиџај’ – не љиџиџај!*

Не прођи дуго, а они дођоше у један нови град. У том граду је живио један богаташ познат по својој шкртости. Пророк се одмах упуте његовом дому, аман као да је знао гдје ће. Богаташеве слуге су имале наређење да сваког ко би се усудио да покуца на богаташева врата тражећи милостињу – отјерају. Клетве и пријетње би они додали о свом трошку, јер се тај газда био окружио људима попут себе, све го праведник и богоуго-

дник. Тако отјераше и Елијау и риди Јеошуу, све већма вичући и камење мјесто воде за њима просипајући. Пророк и ученик му стадоше кружити око имања, тачније око зида којим су велика и пространа кућа и авлија биле опасане. Кад наиђоше на једно мјесто на коме се зид био нахерио, пријетећи да падне, ученик помисли да ће Учитељ да искористи слабу карику у ланцу како би продро до богаташа и одржао му придику; али, умјесто тога, Елијау се загледа у зид, те зид поче сам од себе да се оправља и учвршћује, као да му је неугодно што је уопште био толико пропао. Ученик, све збуњенији дјелима свог чудног Учитеља, заусти таман да ће нешто рећи, па се утризе за језик. Илији загриз не промаче, али ни он ништа не прозбори.

Послије пар дана њих двојица, све тако ходајући, набасаше и на једну сиромашну синагогу. Тамо су их људи лијепо примили, окријепили и дали им и попутбину, да лакше наставе својим путем. На растанку, Пророк их благослови ријечима: – *Дадоџа један међу вама усџио и свима вам љава био*. Ученик таман заусти да каже како је пророк штедљивији на благослови-ма, који га не коштају ништа, него ови људи са храном које нису имали у обиљу; али се опет присјети погодбе, па опет, шта ће, оћута.

Након тога стиже наш сретни двојац и до некаквог мјеста у ком су живјели неки одметници којима се чинило да су узели правду у своје руке, а заправо су само подебљавали постојећу неправду. Иако их ови нису нахранили или напојили као они први, пророк их свеједно благослови, овај пут чак много штедријим благословом: *Дадоџа се сваки од вас уздиџао над свима оџиалим!*

Риди Јеошуа, који више није могао да трпи Елијауове неправде, *нек је сџоџуџи ѝророк*, стаде сам да бјежи од њега, као што му је Пророк био рекао на почетку. Елијау похита за њим, али што Пророк више хиташе, то му шегрт све већма одмицаше. Кад је старац младића, ипак, сустигао (опште је мјесто, како наше – тако свјетске библистике, да ниједан пророк није имао Елијауову кондицију), риди Јеошуа поче да виче да њега иза гласа: – *Какав си џи ѝророк и какви су џвоџи аршини? Ти само сџвараџи већу неџравду и џомеџињу. Оне добре људе којима*

си отио посљедњи залогај из устѝа, ѝрокле да им све буде испрећурано. Богаћом зликовцу десѝлаћино изѝради зид, само га учврћујући у њећовој обѝјесћи. Мећу оним добрим сиромасима блаћослови једнога, а мећу одмечћницима све редом. Гдје ћи је ћу ѝравда? Објесим ћи ја ћак'от ѝророка!

Елијау, ни збућен ни погоћен, крену да објашћава младцу азбуку пророчког погледа на свијет:

– Гледај, Јеошуа, сине мој, онај ѝар ће смо ѝрво били, кућа им је још увијек дешћедна јер је жени душа била заћрећана. Ја сам јој само ћомоћао да разријеши свој чвор, и ћожелио јој да им за двије ћодине од сад дијетће, које ћолико желе, испрећура цијелу кућу. Може ли ћейше? Шћо се ћиче оноћ доћатћаша, обзид њећовоћ врћа сћоји на једној ћодземној хазни једноћ сћароћ цара. Да су, ћлуво и далеко било, кренули ћоћрављатћи онај зид, вјероватћно би отћкрили оно блаћо. Може ли ћоре? Учврћћиваћем зида ја сам само учинио да блаћо не ћадне у руке зликовцима. Кад једном у ону кућу доће добар ћазда, нека га чека, ћему је сућено. Шћо се ћиче ћуди сиромаша и ћиховоћ јарма, дар ћо није ћуаф. Ако се један издићне над ћима, ћовешће и остћале, а идје је једна усћјешна ћава која води, ћамо је и оћшћта ћолза. Шћа је ћу лоше? Истћвремено, оним одмечћницима сам ћожелио мноћо ћавешћина, ћа да се никад не сложе и да им сваки наму ћроћадне. Шћа је у ћом добро?

Рибѝ Јеошуѝ би мрвен жао што није мало боље гледао, и мало маће питао. Истћвремено, мало му је и лакнуло. Ма колико Пророк имао ћраво – мислио је – ја никада не бих могао да чиним ћудима добро, а да они мисле да им ја чиним зло. С тим мислима је прегорио шегртоваће код Пророка, опредѝјеливши се за каријеру обћчног хахама. Својим учећем рибѝ Јеошуа је, касније, многим ћудима учинио добро. Не фали ни оних којѝ мисле да им је он, заједно са осталим мудрацима, учинио зло; али то је релативно новија појава. Што се тиче Пророка Илије, веле да је он оваквим приступом својим подигао више рабина него ли било којѝ рабински учитељ. Кад једном, ако Бог да, заима ученика подеснијег за онај тежи, пророчки, занат – знаће се.

Исти језик, а не разумију се

Још у вријеме учитеља Мишне, дакле у првом и другом вијеку нове ере, говорни језик у земљи Израела био је арамејски. Хебрејски су знали говорити само они ученији, док је већина простог народа (захваљујући, између осталог, и сличности између класичног хебрејског и говорног арамејског) посједовала пасивно познавање хебрејског, довољно за сналажење у свetim текстовима и разумијевање истих, као и за учешће у синагогалној литургији (која је, и онда као и данас, била махом на хебрејском, који се управо због тога и зове *лешон аКогеш*, језик Светиње, односно језик Храма, то јест ритуала).

По пропасти Другог (Господњег и народног, народног и Господњег) Дома, 69. године нове ере, а посебно послије низа у крви угушених јудејских устанака против варварских римских завојевача, постаде неизмјерно тешко учити и обдржавати *Тору* у Земљи Израела. Како је сунце науке у Израелу полако залазило, тако се, полако али сигурно, дизало сунце Вавилона; новог центра јеврејског живота и учења, у коме су се потомцима изгнаника из времена разорења Првог Дома, сада придружиле и другодомашке издјеглице.

И у Вавилону, као и у Израелу, говорни језик био је арамејски. Међутим, док се у Вавилону говорило источним дијалектом овог језика, дотле се у Израелу говорила његова западна варијанта. Како је миграција у оба правца била честа (многи су, трбухом за крухом, одлазили из Израела у мирни и просперитетни Вавилон, док су други, вођени идеалима, напуштали Вавилон хрлећи Земљи Израела) често се дешавало да јудејске придошлице у Вавилону, „захваљујући” погрешном разумијевању локалног дијалекта, буду доведене у смијешну ситуацију. Исто се дешавало и вавилонским повратницима у Јудеју.

Вавилонски Талмуд (трактат *Негарим*, лист 66, страна 8) биљежи причу о Јеврејину који се из Вавилона вратио у Земљу Отаца, гдје се оженио и засновао домаћинство с једном локалном Јеврејком.

Једног дана, прије но што ће кренути на посао, он каза жени да му скуха двије *џалафе* (кравље ноге). Но, како се у израелском дијалекту арамејског уобичајило гутање грленог слова 'х', чиме се изгубила свака разлика између ријечи *џалафе* (кравље ноге) и *џалафхе* (лећа), овај дијалекат је за означавање крављих ногу пронашао другу ријеч, док је ријеч *џалафе* добила само једно значење: лећа. Тако, жена оног повратника (истина помало зачуђена мужевљевим прохтјевима) скуха два зрна леће, па са њима као и са немалом знатижељом то вече дочека мужа.

Овај, опет, када се вративши с посла затекао жену како га чека с вечером од два кухана зрна леће, не само да није схватио да су поручене кравље ноге у ријечнику његове жене значиле лећу, него му никако није било јасно зашто ова чудна жена којом се оженио (ако већ штеди на месу) макар лећу није у стању направити у некој нормалној количини.

Сутрадан, кренувши на посао, он, алудирајући на синоћњу обилну вечеру, наложи жени да за вечерас припреми мјеру леће. У Вавиолону ријеч мјера могла је означавати конкретну количину, једнако као што је могла значити много или пуно (попут нашег 'милион пута сам ти рекао'). Како је у Израелу ријеч имала само редовно значење, тако она јадна жена, увиђајући и сама да се удала за чудака без осјећаја за мјеру, поче кухати и кухати и кухати – док до вечери не скуха читаву мјеру леће.

Те вечери муж увидје да се оженио каприциозном женом која је намјерно извртала сваки његов налог. Није му требало много да „схвати” како су радње његове жене биле циљане и намјерне. У својој уобразиљи он поче оптуживати жену да је одлучила да га наведе да на раставу, и то на такав начин који би њега обавезивао јој исплати све обавезе преузете брачним уговором. Наиме, ако муж жену отјера из бијеса или каприца, дужан је платити јој износ за издржавање предвиђен брачним уговором. Истовремено, ако би жена одбила да врши своје

уговором преузете обавезе, муж је могао захтијевати раставу без обавезе плаћања износа за издржавање.

Нашем јунаку постаде јасно да је жена намјерно извршавала обрнут смисао његових ријечи, како би сутра на суду могла тврдити да је све у свему само слушала његове налоге – а да их је он намјерно формулисао двозначно како би увијек могао тврдити да је имао на уму супротно од оног што је она већ урадила.

Док у Вавилону оног времена оваква увидурма није била немогућа, приписати једноставној Израелки тако промишљено понашање никако није могло одговарати истини.

Било како било, неколико дана по овој одлуци муж се ужели лубенице па, крећући на посао, наложи жени да купи двије лубенице. Но, као за ђавола, од свих могућих ријечи којима је могао назвати лубенице (у арамејском има бар пет израза којим се означава ово поврће), он се одлучи управо на израз *бусине* којим су се у Израелу првенствено означавале свијеће (тачније, керамичке посуде у које се стављало уље и фитиљ) које су обликом подсјећале на лубеницу. Када се у рано послеподне вратио кући ношен жељом да напоран љетни дан заслади хладном лубеницом, и када увидје да га је жена опет изиграла – он јој повишеним гласом нареди да свијеће које је купила раздије *ал реша гебада* – „вратима о главу” (у вавилонском арамејском тако се називао високи камени праг типичан за вавилонске куће).

Како у Земљи Израела таквих прагова уопште није било, јадна жена ријеч *бада* схвати као властито име те се, понијевши у рукама свијеће, упути право у зборницу врховног суда. Чуvari суда који су стајали пред вратима скромне дворане у којој је засједао високи рабински суд, видјевши жену са свијећама у рукама закључише да дотична сигурно има неко правно питање које се тиче прописа о паљењу суботњих свијећа те је, ништа је и не питајући, пропустише. Жена, видно узбуђена и добро препаднута, с врата баци једну, а потом и другу свијећу у правцу главе предсједавајућег *Санхедрина*, риби Бабе бен Буте. Прослаторијом завлада тишина. Баба, како су риби Бабу бен Буту (познатог по изузетној скромности) од миља скраћено звали у цијелом Израелу, мирно обриса уље с косе, па упита већ видно уплашену жену: *Којим добром добра жено?*

На шта она одговори: *Нишџе ме не љишџај, учишџељу, џако ми је рекао муж.*

Из њеног приповједања риби Баба бен Бута (који је дијалектским разликама владао много боље од једноставне жене и њеног мужа) увидје кроз какве су неспоразуме прошли ови супружници због разлика у дијалектима којима су се служили. Похваливши пред присутнима женину спремност да послуша мужа чак и кад није разумјела његове разлоге, он је благослови овим ријечима: *Радила си оно шџо љи је рекао муж – нека би љи Свемоћући дао два сина као шџо сам ја.*

Када су мужу, сутрадан, испричали шта је његова жена учинила њега ради, и како је на то реаговао сам предсједник Врховног суда, он коначно схвати да су мјерила Земље Израела другачија од оних с којима је дошао из Рацијања.

Чо'ек снује, ал' Бог одлучује

Било је то давно, у вријеме кад је могућност бављења мудрошћу била луксуз и када се држало да је богатима лакше да буду мудри, а мудрима да буду богати. Управо због тога, сматрало се непристојним да неко ко је богат не уложи напор, новац и вријеме и у властито образовање, што је тјерало новопечене богаташе да се такмиче и на пољу духа. Ипак, што би оно рекао народ: *Ни Шабайџа без њејџа, ни њравила без изузетџа*. Десило би се, ту и тамо, да неки богаташ буде неизмјерно сиромашан духом; као што би се десило и да неки пуки сиромашак одскочи духом и знањем.

Прича о хам-риби Аврааму Авен-Езри представља један такав, крајње необичан изузетак. У његовом случају, међутим, није се радило о одјучерашњем богаташу који је остао сиромашан духом, а још мање о сирوماху који је постао мудар. Рибџи Авраам је припадао старој, познатој и имућној породици Авен-Езра која је Јеврејству Сефарада дала многе вође, мудраце, књижевнике и судије. Својом ученошћу бадио је у засјенак оне који су му претходили, док је онима који му посљедују оставио у наслијеђе сад већ много захтјевније нормџе. Но, да се ми вратимо на народ, тетке и изузетке. Што је рибџи Авраам бивао мудрији, то је постајао сиромашнији. На концу, његово сиромаштво, као и његова мудрост, постало је легендарно; и то у тој мјери да се у Андалузији, прво међу Јеврејима, а потом и међу сљедбеницима других закона, за описивање сиромаша који је остао и без црног под ноктима увријежио израз: *с'изо комо ел г'Авен-Езра*, учинио се као Авен-Езра. Наравно, Јеврејство Андалузије није било претјерано поносно на чињеницу да један од његових најистакнутијих синова живи од данас до сутра, имајући само оно што је већ појео. Спрва су му нудили

мишљу, управо у тренутку када је требало да набаса на кесу с дукатима, Авен-Езра ријеша да, привременим ускраћивењем свјетла своје оку, сагледа сву чудесност вида; одлучно зајмирије, наставивши да ступа ка храму несигурним кораком добровољног слијепца.

Скривени посматрачи, који нису могли знати шта се дешава у хахамовој глави, не разумјеше ама баш ништа. Одбијање мјеста судије није било нешто нечувено. Многи су се богобојазни уздржавали од суђења, да им се не би судило. Одбијање противнакнаде за подучавање Торе било је златно правило сефардског јудаизма, па се ни на тај став Авен-Езри перка није могла одбити. Чак је и одбијање поклона било разумљиво у случају једног поноситог андалузијског адива. Али не купити дукате са улице, и то у свом његовом сиромаштву, било је не само потпуно неразумљиво него је звучало и потпуно неразумно. Убрзо се по цијелој Ђудерији, по цијелој јеврејској четврти, рашири глас о његовом богоугодништву. Многи га почеше држати тајним праведником, једном од оних тридесет и шест Божјих пријатеља на чијим плећима, по учењу јеврејских мистика, почива свијет.

Прича о поносном (или смјерном; зависи шта је онај који је причу преносио сматрао врлином и у којој мјери му је риби Авраам био драг) Авен-Езри, који у свом свом сиромаштву није купио са улице кесу са дукатима стално је изнова инспирирала многе међу Авен-Езриним сународњацима, изазивајући стално нова нагађања. Један од његових пријатеља (за кога се не може рећи да није имао удјела у идеји о „постављању поклона“) одлучи да издалека упита самог риби Авраама зашто је неки дан ишао у храм градећи се слијепцем. Риби Аврааму, наравно, није било јасно откуда је његов пријатељ могао да дозна за цијелу ту догоровштину. Ријеч по ријеч, овај му откри да га је видјео како хода као слијепец док је, заједно са другим првацима, стајао у прикрајку чекајући да Авен-Езра наиђе на „поклон“. Ово је хахаму било довољно да увиди да је његово сиромаштво постало терет његовој браћи у закону, те одлучи да напусти град у којем је живио, тражећи мира негдје другдје.

Тако се Авраам Авен-Езра упутио у Толедо, све у нади да ће у великом граду мање бости очи. У „шпанском Сарајеву”

(не видим што би Сарајево стално било босанско-херцеговачки Толедо) тада је живио и највећи пјесник Ал-Андалуза, мистик шијитске провенијенције – риби Јеуда аЛеви, који је уз велико богатство и прелијепу кћер имао и чангризаву жену (јер ко је још саставио три добра?), којој се ниједан од многобројних просаца који су тражили руку њихове кћери, није допадао. Једни су за њу били сиромашни, други неизображени, а трећи нико и ништа. Неки су били и све то троје одједанпут, у зависности од тога колико се рубиса тог дана осјећала увријеђеном дрскошћу недостојних просаца. Једног дана, када је *сињора де Леви*, по ко зна који пут одбила нове просце, налазећи свакоме мане (један јој се учинио висок попут копља, други бистар попут муља, а трећи здепаст попут бурета) риби Јеуда увидје да ће му, поради нескромне жене, кћер (ни крива ни дужна) остати *усиђелица*. У бијесу, који Левитима није био стран, он се зарече жени да ће кћер дати првome који тога дана крочи у храм, био ко био. Жена, која је знала да јој је муж човек од ријечи, схвати да ће срећу њене кћери умјесто брижне мајке одлучити пуки случај, па се здушно даде у плач и кукњаву. Риби Јеуда, нагао какав је био, не задржа се на завјету који је изрекао пред женом, него и у синагоги, с врата, објави да му се кћи удаје. Како је питање удаје младе љепотице било предмет свакодневних нагађања цјелокупног општинства, присутни га одмах обасуше питањима, па кад им хахам објасни како је наумио одабрати зета, замукоше, и сами свјесни трагичне величине момента.

Но, *чо'ек снује, ал' Бој одлучује*. Добри Бог хтједе да управо у том моменту у велику толеданску синагогу ступи главом и брадом хам риби Авраам Авен-Езра.

Угледавши прашњавог намјерника у похабаном одијелу, риби Јеуда се, на тренутак, покаја због брзоплетости властитог завјета, али се убрзо утјеши мишљу да богатство није најважније – него ученост и смјерност. Стога приступи незнанцу са свезком Талмуда отвореним на мјесту тешком за разумијевање и упита га (не би ли провјерио његову ученост) да ли би можда могао да му објасни значење талмудске расправе. Но, скромни Авен-Езра, који је већ био стигао да се препадне да ће га сада и Јевреји Толедо спопадати понудама да се прихвати

ове или оне почасте, одлучи да глуми неугого, те на питање одговори учтивим: *Сажалевам случај, али ја не умијем да чиијам.*

Риби Јеуда као да се небо сручило на главу. Зета сиромаша би још некако и прогутао, али и сиромаша и незналицу? Везан завјетом, ипак, немаде друге него да покуша да се утјешу мишљу да је пред Богом најважнија чистота срца, и да је могуће да је овај Јеврејин ког му је Бог послао за зета особа чиста срца, а мудрости ће га већ подучити он: риби Јеуда. Стога му рече: *Јеврејин који не умије да чиија? Харам, харам. Ево ја сам сиреман да тиe подучим.*

Сједоше, и риби Јеуда поче да показује слова риби Аврааму:

- Ово је алеф.
- Алеф – понови риби Авраам.
- Ово је деџ.
- Беџ – потврди риби Авраам.
- Ово је имел.
- Гимел – понови ученик.
- Добро, 'ајде сад ти сам. Како се зове њрво слово?
- Гет – одговори спремно риби Авраам, који се очигледно већ добро забављао.
- Не, џетџ је нешијо друјо, ти си хџијо ређи деџ, шџо је име друјој слова, али ја сам тиe џијоао како се зове њрво?
- Ја заборадио – одговори риби Авраам, сада већ у потпуности уживљен у своју нову улогу.

Увидјевши да му с неба нису послали зета, него казну за његову дрзоплетост, риби Јеуда се веома ражалошти но, немајући куд (тад је ријеч била ријеч), одлучи да подучи „суђеника” своје несретне кћери макар основним молитвама и благословима, а послѣје како им да добри Бог.

Тако је риби Јеуда прогањао риби Авраама из дана у дан, покушавајући да га подучи основама Торе. Риби Јеуда би објашњавао, а риби Авраам мијешао и извртао. Једно поподне, уочи Јом аКипурима, риби Јеуда, по свом обичају, поче писати пијут посвећен светом дану. Прве четири строфе, од којих је свака почињала по једним словом његовог петословног имена, готово му се излише из пера, саме од себе, али пета (а акростих

који даје његово име обавезивао је на пету строфу, јер у противном би било више него очигледно да је од пете строфе одустао због недостатка инспирације) му никако није полазила за руком. Пробавао је овако и онако, али *кад не иде – не иде*. Изнервиран, изгуби наду, и упути се кући на вечеру уочи поста. Како овај изађе, риби Авраам се створи виш' његовог писања. Узе *йијуи*, прочита га, и у трену, без веће муке, додаде строфу која је недостајала. Касније, мало уочи вечерње молитве, када се риби Јеуда вратио у храм, имао је шта да види. На пештахти пред његовим миндером, стајао је *йијуи* са завршеном, а могло би се рећи и савршеном петом строфом, која не само да се уклапала у остатак пјесме римом и метриком него и идејом и поруком, и стајала им је као саливена. Запрепаштен, риби Јеуда се поче распитивати ко је дирао његове хартије. Одговорише му: *нико, ко ће, само је онај йивој мождазетй нешию йрейурао около*. Риби Јеуда приступи лажном адраповцу и сав озарен га прекори ријечима:

- *Ти си риби Авраам Авен-Езра, зар не?*
- *Како си знао?* – упита постиђени риби Авраам.
- *Лако* - одговори риби Јеуда. *Осим мене, у цијелом цјелца-йом Андалузу има само један човјек који овако влада йај-ном йјесме* – риби Авраам Авен-Езра.

И тако се риби Авраам оженио кћерком риби Јеуде, на општу срећу и задовољство.

Златан топуз пара вриједи

Био једном један цар; врло мудар, врло моћан и врло богат, који је владао царством толико великим да је требало сто година да би се дошло с једног његовог краја на други. У једном тако великом царству морало је бити злочинаца, харамија и лопова, али добри цар не хтједе да се помири с чињеницом да и у најбољим царствима на свијету увијек постоје појединци великих жеља а мале склоности ка раду, који посижу за туђим, па одлучи да учини све како би из његовог царства посве нестало преступника. Но, донијети одлуку било је једно, а спровести је, нешто сасвим друго. Уосталом, како уопште да човјек, макар био и цар, открије све безаконике, окупи их и похвата? Након дугог размишљања цару паде на ум да би, умјесто да их тражи једног по једног, најбоље било када би се сви безаконици појавили у царској палати, сами од себе и ђутуре. Један од царских везира предложи сљедеће рјешење:

– Сви знамо да се лојови одликују двјема сѣварима: лажју и жељом за бојайсѣвом без рада. Сѣоја сам мишљења да је најбоље да цар ѣројласи ѣакмичење у лајању, с врло високом најрадом за оноја ко би усѣио срочѣиѣ ѣричу која никако, ама баш никако, не може биѣи истѣинѣиѣа. Исѣовремено они чија ѣрича би се мојла ѣроѣумачѣиѣи као истѣинѣиѣиѣа, нека бдуу смакнуѣиѣи збој досађивања цару.

Цару се предлог веома допаде, те он нареди да се по свом његовом царству прогласи да се тог и тог дана на двору одржава опште надметање у лагању, те да ће побједник који исприча потпуно неодрживу причу бити награђен златним топузом, док ће они чија прича би се могла протумачити као истинита – бити смакнути.

Чувши царски проглас, сви се нерадници, дангубе, крадљивци и други безаконици царства обрадоваше великом радошћу. Ево прилике да човјек без велике муке постане богат. А ко умије лагати, петљати и измишљати као ја – мислили су сваки за себе, хрупећи ка двору; не знајући, јадни, да је цар поставио крај себе једног старца коме је заповједио да како ко од лопова исприча своју причу, одмах, почне одобравати говорећи: „*џачно, џачно, џако је уисџину било; ја се сјећам...*”

И тако сви безаконици дођоше цару на ноге сами од себе. Улазили су у палату један по један да из ње никад не изађу јер старац, по царском налогу, једнако одобраваше говорећи: „*Да, да, уисџину је џако било...*” или „*Јесџе сјећам се, џо се десило...*” – а цар наређиваше да безаконике смакну једног по једног.

У оном царству живљаше један сиромашни Јеврејин коме се, ради велике муке у којој је живјела његова породица, није више миљило живјети. То, наравно, не значи да се речени, *лонђи ди музоџирус, џлуво и далеко било*, Јеврејин одао лагању или крађи – напротив. Радило се о поштену човјеку који се бојао Бога и који је држао Његове заповједи. Кад овај сиромас чу царски проглас обрадова се веома, па се и сам упути двору размишљајући у себи овако: „*Дао Боџ џа нађем ријечи које ће се доџасџи цару и доџијем џај злаџни џоџуз, дађу ћеркама мираз да коначно нађу своју срећу, сеџи и жени куџићу мало имање, а осџало ћу џодјелиџи сирџиџи, јер ваља мислиџи и на свијеџи коџи долази.*”

Кад је дошао ред на њега, он ступи пред цара и поче казивати своју причу која, будући да се није радило о лажову од заната, није звучала нимало невјероватно, али није узалуд писано: *’Човјек сџрема срце, али је од Госџода џџа ће језик џовориџи’* (Приче Соломонове 16:1). Добри Бог коме је сиромас читавог свог живота служио у чистоти срца, стави му у уста чудновату досјетку која изненади све присутне, а највише самог сиромашка:

– *Царе, царе, џосџодаре, као џџо џи је добро џознаџо мој џокојни оџац, нека му се Боџ смилује, и џвој џокојни оџац, нека му душа џочива у миру, били су врло врло блиски џри-*

јатљиви. Елем, мој отац је био неизмјерно бољи – док је твој отац био сиромашнији од мене данас. Једној дана твој отац, сиромах, дође код мој оца, бољаша, с молбом да му овај позајми мало пара. Бољом какав је био, мом се оцу не учини претјераним да му посуди кола јуна дукаћа... Отац је прошло много времена, ми смо осиромашили а ви сте се уздигли, ја сам мислио, ако је све овако као што ја велим, да ми лијепо вратиш дуго. А ако ли није, да ми даш награду ја да ја идем.

Двораном завлада тишина, све очи бјеху уперене ка цару у очекивању његовог одговора. Послије краћег размишљања, мудри цар поче овако одговарати Јеврејину: „Сине Боја Живој! Истини си рекао. Вас Библија, у коју и ми вјерујемо, назива синовима Божјим, дјецом Божјом. У поређењу са таквим моћним Оцем, мој отац који не дјеше није цар од крви и меса истини и није није сиромашак као ти. А што рече да је твој Отац посудио мом оцу кола дукаћа – и то је тачно, јер све што имамо на овом свијету посуђено је од Бога...”

Испрва изненађен префињеношћу властите приче, а сада запрепаштен царевим тумачењем које је „показивало” истинитост његових ријечи, добри Јеврејин поче страховати од цареве коначне пресуде... Цар је, међутим, већ одавно увидио да пред њим стоји стварни сиромах – а не лопов и прописијет па, не хтијући гријеха на душу, а и расположен ради општег успјеха његова наума, пресуди овако:

– „А што рече да си дошао да ти дамо награду оно што је твој Отац посудио мом – кола дукаћа, вратићу ти поштом. А будући да у твојој једносоставности ниси могао ни претпоставити да је све било овако како ти рекох, није си истину вјеровао да се ради о измишљеној причи, даћу ти и златни појас.”

То рекавши, цар се диже и достојанствено напусти дворану, испраћен погледима дворана који се нескривено дивљаху његовој мудрости и племенитости, док сиромашни Јеврејин захваљиваше Цару свих Царева и господару свих обраћа, који чини чуда онима који га се боје и заповијести Његове држе.

Како молитва, садака и добро срце продужавају живот, спашавају од казне и доносе награду

Веле да је једном (а камо среће да је то стварно било само једном) био некакав везир који Јевреје није могао оком видјети. Посебно му је боло очи што је султанов лични лекар био Јеврејин. Сваки пут кад би тај везир изњедрио какав нови наум како да науди Јеврејима, таман кад би успио да приволи султана да одобри његов наум, увијек би се умијешао речени лекар који би султану доказао да ни правда ни добробит државе не захтијевају мјере које је предлагао везир, те би исте биле укинуте, а везир укорен. Старог лекара, који се прилично тешко кретао, на двор је увијек доводио јединац син, који би, никада не знајући колико ће очева посјета двору да потраје тај пут, оца обично чекао у врту, занесено климајући главом у ритму читања над неком књигом. Тако га уочи и злооки везир, па одлучи да упропасти оца тако што би смакао сина.

Из дана у дан везир је размишљао како да свој наум спроведе у дјело. Остали лични непријатељи, као и остатак јеврејства царства за њега као да су престали да постоје. Сада му је једини циљ био је да смакне младића, не би ли тако срозао у гроб мрског султановог савјетника. Показало се да наум неће бити лак за спровођење, из једноставног разлога што младић готово никада није напуштао родитељски дом, осим кад би оца пратио на двор или у синагогу.

Једном приликом кад је стари лекар опет журно позван на двор због погоршаног стања султаније мајке, везиру се учини да је куцнуо тренутак обрачуна. Било му је јасно да ће лекарова посјета потрајати довољно дуго да лаковјерног и неискусног

младића намами у ступицу. Царском пекару, личном пријатељу који је често обављао за њега прљаве послове, он посла следећу поруку: *Разіори њећ и њобрини се да будеш сам. За сатѝ времена сѝићи ће ѝи један младић у уіледном одјелу и ѝиражиће ѝи реш ѝечен сомун, фишек затара и чонтѝру маслиновој уља. Баѝи ѝа у ужарену њећ, и не казуј нишѝа ником, ни ријеч.* Након што је повјерљивим каналом послао речену поруку, он се упути ка врту у коме је сједио младић и рече му да му је отац заповједио да из истих стопа оде к царском пекару и донесе реш печен сомун, фишек затара и чонтру маслиновог уља. Младић, који је баш као и везир, знао да би оцу то често била једина храна на двору јер се држао прописа кашерута, ништа не посумња, него се из оних стопа упути ка царском екмекѝији. Да би стигао до пекаре, морао је изаћи на дворску капију, прећи улицу и ући у чарѝију. У та три трена колико се затекао на улици пресрете га један Јеврејин који је истрчао из оближње синагоге тражећи десетог за мињан. Младић одби да се придружи јавној молитви, под изликом да је спријечен очинском заповјеђу, али га старац простријели погледом који као да је говорио *и над оцем има оѝаѝ*, те се младић повинова старчевој харизми, надајући се да се његово закашњење неће превише примијетити. Но, *к'о за ѡавола*, молитва се отеже, те умјесто предвиђених десетак минута потраја добрих пола сата. Како за све то вријеме ниједан нови молитељ није промолио носа у синагогу, младић мораде остати присутан све вријеме, е да не би својим одласком развргнуо мињан.

Везир, посве сигуран да је његова заповијед већ увелико извршена, а не могавши дочекати да му добри гласи сами дођу на ноге, не буди му захмет, но се лично и персонално упути у царску пекару. Испрва се зачуди кад видје да главни пекар није у пекари, те упита јединог присутног радника шта је било са поруѝбином сомун са затаром и маслиновим уљем. Радник, коме је главни пекар (који се мудро повукао не желећи лично прљати руке крвљу угледно обученог младића, а не желећи ни пропустити прилику да испуни везиреву наредбу) заповједио да оног ко затражи у царево име такав и такав сомун с тим и тим баѝи у ужарену пећ, одмјери везира од главе до пете, па кад видје његово угледно одијело схвати да не може бити

грешке - пред њим је стајао човјек чију је смрт везир наручио од мајстора. Предузимљив какав је био, а све замишљајући ма-сну везиреву награду коју ће главни пекар хтио - не хтио морати да подијели с њим, одалами везира пекарском лопатом и угура га у разгорјелу фуруну *док си рекао: шћиа би*. Није он ни завршио са везиром, а у то у царску пекару нахрупи задихани младић, тражећи да му хитно, по царском налогу, дадну препечен сомун са затаром и маслиновим уљем. Радник испрва помисли да је можда везир имао на уму да се на исти начин ратосиља двају непријатеља у исти дан али, не хтјевши да претјераном ревношћу изазива судбину, уручи младићу што је и тражио, и пусти га да оде, мислећи да га везир увијек може поново послати ако се испостави да је и овога требало отпремити на бољи свијет.

Младић се врати у двор управо у тренутку кад му је отац излазио из султанијиних одаја. Без ријечи му пружи врућ сомун који је носио, очекујући грдњу због кашњења. Оцу баш и није било јасно како је син могао знати шта му се у том тренутку највише јело, али га не упита ништа, јер је већ одавно сумњао да му је син претјераним учењем отклонио препреку која већину људи дијели од моћи запретаних у сваком од нас.

И тако се све завршило сретно, изузимајући везира ког је снашло оно што је и заслужио, а због чијег су изненадног и ничим објашњивог нестанка искрено жалили једино царски пекар и његов помоћник.

Сваки пут кад чујем ову причу, а чуо сам је много пута, запитам се: – А ко је онда нама пренио шта се с везиром десило?

Прије неколико недеља имао сам прилику да поново чујем ову причу из уста старијег јерусалимског Сефарда, врсног познаваоца сефардске народне приче, па искористих прилику да му поставим питање које ме је мучило с мјене на уштап.

– *Елијау аНави* – одговори старац 'к'о из топа', алудирајући на пророка Илију, за кога народ вјерује да, будући да никад није умро, и дан-данас обилази свијет и помаже оне који то обдржавањем Божјих заповјести и заслужују. – *Зар ниси укоч'о да је онај сџарац који је младића увратио на молићву био Елијау аНави? Е, ља он је касније свима исџричао шћиа се десило.*

Задивљен, како његовим истовременим одговором тако и властитом неспособношћу да сам увидим тако једноставну чињеницу, хтједох да га приупитам још нешто, али ме старац прекиде ријечима: – *То је истио као кад је она тирудница тиредала умријети’ на њорогу, њоради тријехова које је сѣиила изтријешити у све ѡреѣходне дане животиа, ѡа ѡо чуо Елијау аНави, ѡа се сажали на њу и ѡохиѣа да ѡред Небом докаже да ни она није ѡа-ко лоша да не заслужије још једну ѡрилику. Шѣа ће и како ће, ил буену ди муесѣиру нави, добри наѣ ѡророк, он јој залуѣа на авлијска враѣа. Она, све онако у деветѡм мјесецу тирудноће, екеѣе-клеѣеѣе, екеѣе-клеѣеѣе, сиће низ басамаке и оѣтвори му, а он јој рече да је сиромах и да му тиреда који динар да ѡдјеѡд шѣа ѡрезалоѣаји. Она се, јадна, све оѣхукујући, усѣе уз басамаке, узе који динар из кућне хазне и екеѣе клеѣеѣе, екеѣе клеѣеѣе, доносе му на кайију. Онда се ѡророк ѡребудче у друѡѡ ѡросјака који јој оѣети залуѣа на кайију и заиска мрвен одијела, јер је већ ѡрозедао а зима је ѣек ошѣрила зуба. Она, јадна, оѣети уз басамаке, низ басамаке; ѣе му донесе изношено мужевљеве хаѣине. Ту се ѡророк ѡребраѣи и тирећи ѡуѣи, ѣе јој оѣети закуца на враѣа, овај ѡуѣи к’о жедан ѡуѣиѣик наѡјерѣик, а она, ѡраведѣица, ни да се на-секира ни да заѡалами, неѡ екеѣе-клеѣеѣе, екеѣе-клеѣеѣе, уз басамаке, низ басамаке, и донесе му маѣѣѣѣѣѣу шердеѣа за ѡоѣиѣи’ и још му ѣуѣиѣну и флашу, за ѡонијеѣи’. Видјеше на небу оно-лику ѣезину саѡоѣреѣорѣиѣи, ѡа јој ѡреѣориѣе оне тријехове.*

– *Блаѡ – рекох – ѣима у онај вакаѣи кад су се ѡророци захмеѣиили да ѣуде враѣају на ѡрави ѡуѣи.*

– *Не ди’ се ја никад кладио – рече ми старац мртво озбиљно – да ѡрви сиромах који ѣи суѣѣра дође на враѣа није баѣи Елијау аНави, који је доѣао да ѣе доѡетѣаѣем заслуга сѣа-си од већ досуѣене казне.*

И што јест јест – ’ајд знај.

Како Бог никад не одбија добро срце

У једној забитој касади огромне Османске државе (сваки пут кад неко на српском мртав озбиљан напише Отоманско царство, ја одмах замислим једну овдашњу, јерусалимску, машала радњу с креветима, све го отоман, право једно отоманско царство, и то *на извол'ше* свима) живјела је и мала јеврејска заједница, сиромашна као и касаба у којој је нашла уточиште. Хахам који је управљао бродом те заједнице, свјестан да из ње баш нешто и неће изаћи сљедећи РаМБаМ или Абраванел, увијек је у својим проповиједима подвлачио како Божје мисли нису наше мисли, и како оно што нама изгледа важно на Небу може бити сасвим неважно, док је оно на шта ми и не обраћамо пажњу на Небу можда најважнија ствар на свијету. Тим ријечима је лијечио општинаре од тјескобе властите незнатности, а како је иста много више притискала њега него ли њих, може се рећи да у томе и није био неуспјешан. Властита незнатност била је последња ствар која је чланове те мале општине тиштила, што поради хахама и његових лијепих бесједа, а што поради чињенице да су имали других, знатнијих, брига. Свјестан скромних могућности пастве, хахам их је стално тјешио ријечима како на Небу не гледају на количину (јер све је ионако власништво Творца) приноса, него на чистоћу срца и намјере приносиоца. Увијек је напомињао како и сам цар Давид, није молио од Бога да му подари моћ, славу, богатство, нове земље и робове, него само *срце чисто и дух њрав*, као што стоји записано у стиху дванаестом Псалма педесет и првога: *Срце чисто створи ми Боже, и дух њрав обнови у утроби мојој*. Зашто је Давид тражио чисто срце? Зато што је знао (као што стоји у деветнаестом стиху реченог Псалма) да је *жртџва Боју дух сломљен, а срце сломљено и ушучено Бој не одбацује*. А ко „има” Бога, има све.

Међу вјерницима који су присуствовали суботњим проповједима увијек би био и Мушон, старији простодушни и сиромашни Јеврејин, који је жену и три неудате кћери издржавао хамалским радом. Одувијек је Мушон осјећао потребу да нешто учини за Бога, нешто велико попут оних часних мужева из ТаНаХа о којима је слушао и читао, али се одувијек мирио и са спознајом да *од њој брашна неће бић' хљеба. Ће он, а ће су они; и ће Израел, а ће Босна*. И стварно, ко је уопште био Мушон? Један, да извинете, најобичнији хамал. И ко је видео да се таква јунаштва и богоугодни подвизи дешавају у тамо некој Босни? Такве су се ствари дешавале у боља времена, бољим људима и на бољим мјестима. Он, Мушон није имао среће, родио се као нико и ништа, па ће као такав и умријети. Кад му дође вакти сахат. Није му се журило с тим умирањем. А и да није био нико и ништа, довољно је било да се родио *није*, па да му се никад не деси ништа вриједно спомена. Ето, рецимо та Босна. Да се није у њој родио, он први не би за њу никад чуо. А, *руку на срце*, није много шта о њој чуо ни сад, кад се родио у њој. А ни с тим му се није журило. *С њричама о Босни, не с рађањем! За рађање ње нико и не њиџа, а не њиџа ње догуше ни за њриче о Босни, неџо коме би се казуј, њај би казуј, а коме јок, њај би њуџи*.

Да се ми разумијемо, није се радило о томе да је Мушон, глупо и далеко било, био честохлепан, или да је пошто-пото канио да овјековјечи властито име. Знао је Мушон да ту није било *Бој зна њиџа за овјековјечџ*' али, говорио је: – *И сирџиџа воли, ња њаман не ушла никад ни у једну романсу, њаман никад нико о њој не њјев'о, и њаман никад нико не ојјевав'о њене љубави. Йубав је љубав, са сејирџијама к'о и без њих*.

Мушон је, као и сваки прави ашик, био спреман да нико никада не чује за његов љубавни подвиг. Исти је само требало да буде исказ његове снажне вјере и његове огромне љубави за Оног који нас је посветио својим заповједима и дао нам Тору.

Тако је мислио наш добри Мушон и такве је мисли теглио са својим сепетом узбрдо и низбрдо, из године у годину. А онда је, однедавно, хахам почео да бесједи о томе како Бог не захтијева ништа друго него добро срце, и како је чисто срце Богу најмилији принос, како Бог никада не одбија срце сломљено и

утучено; те трачак наде озари Мушоново лице. – *Није све изјубљено* – мислио је. – *Нијии је све узалуд*. Могуће је учинити нешто што ће Богу бити ишарет велике Мушонове љубави. Само... гдје да сироти Мушон, који ни Суботом није јео меса, нађе срце? Било му је јасно да Бог неће пилеће срце, које би ту и тамо још успио да искамчи од анђела нафакe. Било је јасно да за Бога треба телеће срце. Чисто, значи: без лоја. Није му баш било најјасније зашто је Богу срце најмилије баш кад је сломљено, дакле самљевено... али било је очигледно да из неког само Њему знаног разлога Бог воли паштету од телећег срца, јер шта је друго могло да буде то сломљено и туцано срце?

Нада да ће коначно успјети да покаже Богу колико му је стало до Њега и колико га воли подмлади Мушона, прихвати се посла с новом снагом. Ревност која је издијала из сваке његове поре и обновљена снага већ остарјелог хамала као да су имали неку магичну моћ и, мало по мало, почеше падати нови послови. У петак, уочи Суботе, Мушон по ко зна који пута преброји седмични утржак, па увиде да се није преварио у рачуну, него да је течевина достајала и за текуће трошкове и за куповину телећег срца. Сав озарен отрча обредном кољачу од ког затражи да му запакује једно добро и чисто срце, без лоја. Онда, ко без душе, отрча с тим срцем жени, тражећи од ње да направи од њега паштету, *не за нас задоја, нећо од нас, за Боја*. Жена послуша колико је могла, а колико није одвади, да мало и дјеци подијели кад јој човјек не буде гледао, да и њих мало Бог погледа. За сатак Мушон утрча у кућу по паштету, тутну је у сахан, поклопи га и отрча с њим у храм. Самас, послужитељ синагоге, је тад баш био изашао да помете двориште, па Мушон несметано крочи у храм, отвори врата Ехала и положи Божји хатар испред свитака Торе, поклонивши се дубоко до земље. Како му је било први пут, није јадан ни смислио шта да каже, него се мало смота, пуно унезгоди, па навуче парохет и затвори двери Ехала без ријечи. *Од која је, достја је*, помисли.

Након што се Мушон непримјетно искрао из синагоге, самас Лијачо, који је једини био сиромашнији и од самог Мушона, уђе у храм да припреми један свитак за сутрашње читање; па кад у Ехалу спази телећу паштету (није одмах био оварисао да је паштета баш од срца телећег) сузе му навријеше

на очи. Ко је рекао да Бог не чује молитве? Има већ неколико мјесеци откако му жена, жива била, досађује приговорима како дјеца и не знају шта је Шабат, како никад мяса нису ни окусила – и, ево, добри Бог је чуо његове молитве и учинио му очигледно чудо.

У два дома те Суботе владала је посебна раздраганост; у Лијачовом због услишене молитве, а у Мушоновом због утажене ревности (а, Бога ми, и због кришом поједеног дијела паштете). Једино што је помућивало Мушонову радост била је сумња да би му жртва могла бити одбијена. Сутрадан, када је приликом јавне службе отворен Ехал, како би се изнио свитак Закона, Мушону стаде срце. Испуњао се на прсте да види шта је било с његовом жртвом, па кад увидје да сахана нема, схвати да му је жртва прихваћена. *Хахам је био у њраву, добро и чисто срце Бој не одбија*, помисли. Хтио је да полети; кад би се смјело летјети Суботом, и кад би један Мушон знао како се то уопште лети. Ако ништа, бар није ходао земљом. Више је, оно што се каже, лебдио. Срећа која га је испунила вриједила је свег његовог дотадашњег живота. Вриједило је живјети да се ово доживи... *Хеј, њприхваћена жртѡва, и ѡо од Боја лично*.

Из петка у петак Мушон је у синагогу доносио по паштету, све у зависности од тога каква му је те хефте била нафака, некад паштету од дебљег срца, некад од отањег, некад од већег, некад од омањег; али увијек од срца, паштету од срца, чиста и без жлипа, како Бог воли, мљевеног и туцаног. Из Суботе у Суботу обје су породице бивале све сретније. Мушонова дјеца нису могла ишчекати Шабат, просто да их човјек не препозна. Да их је онај први Мојсије правио, не би тако Шабат ишчекивали.

Једног петка поподне хахам се задржа у синагоги, припремајући сутрашње, посебно тешко, читање Торе, па се тако потрефи у храму у вријеме Мушоновог малог ритуала. За нашег јунака, који се већ поприлично био уходао, приношење срца у Ехал је постала рутина, те он утрча у синагогу, сад се већ и не обазирјући да ли га когод гледа, отвори врата Ехала и стави испред свитака Торе сахан са паштетом. Хахам је, затечен, нетремице и у чуду посматрао Мушона који је на шпанском изговарао молитву коју је с временом срочио за ову прилику: – *Боже мој и Боже оѡаца мојих, ево сам Ти донио једно добро срце,*

*чистио, без лоја и без жлија, као што Ти волиш, мљевено и шуца-
но. Молим Те, немој одбити жртву слује својеја, и сјети се наро-
да својеја Израела на добро, мир и сјасење!*

Приносити жртву изван још необновљеног Храма у Јеру-
салиму је неподносив преступ Закона, те хахам скочи на ноге
лагане, чврсто ријешен да Мушона и његову жртву наглавачке
избаци из синагоге, не би ли се поново успоставио добри, ста-
ри ред и мир.

Управо у тренутку када је хахам закорачио према Мушону
и заустео да му прочита буквицу, да му објасни како је неук све
погрешно схватио, да се ради о срцу, о души, о мислима и
осјећањима људским, а не о комаду мяса, да је својим дјелом
само увриједио Бога и огријешо се о Закон и слично, баш у
том тренутку ступи у синагогу достојанствен старац, дуге и као
снијег бијеле браде, који затражи да насамо разговара са ха-
хамом.

Кад се обојица нађоше у авлији синагоге, старац овако
рече хахаму: – *Не дирајте народа мојеја Израела, овај сиромаш
својој ревности уљешава Шабат још једне породице, а себи тра-
ди вјечни и нейројадљиви дом у свијету који долази. Да је у вођа
народа овој ревности, духа и вјере колико је у народа, већ би се
одавно угодни мирис жртвава дизао са олћара мојеја у Јеру-
салиму.*

Хахам, коме је у опису радног мјеста било да буде мудар,
увидје да онај који говори с њим није нико други до Елијау
аНави, за кога Књига о Царевима вели да је својевремено и сам
принио жртву изван Храма, е да би дао народу прилику да уви-
ди чију ће жртву Бог прихватити; његову или ону лажних про-
рока Баалових. Промисливши о свему још једанпут, увидје да
иако садржај и облик никако нису исто, не морају вала бити ни
нешто посебно различити. Иако је чисто срце споменуто у
Псалму засигурно метафора, а не поруџбина из касапнице,
Мушон и није толико фулио; јер да није стварно имао чисто,
неметафорично срце, право, људско, чисто да не може бити
чишће, не би никад онолико погодио.

Веле да је једном један шалијах дерабанан, скупљајући па-
ре за јешиве у Светоземљу, прошао и кроз Босну гдје је и чуо
ову причу, па ју је понио са собом и на крај свијета, у Сјеварва-

ристан. И још веле да су тамошњи, пилпулу (илити казуистици) склони рабини, чувши причу, рекли да бјелобради старац никако није могао да буде Елијау аНави, него само, једино и искључиво Сотана главом и брадом, јер само он, Сотона, тако хода по свијету и спрјечава праведнике да се остваре, као што је био наумио ономад с Ијовом (како се на изворном хебрејском зове библијски Јов). И још су рекли: – *Да је рабин рекао Мојшелеу, да даш су њако рекли: Мојшелеу, шћо ња слѣдује; сломио би му и дух и срце, и њек би се њада на њему сћварно исцумио сћих деветнаестих реченој њсалма, који вели „жрћва Боју је дух сломљен, јер срце сломљено и њошћенено Бој не одбацује”, и њек њада би Мојшелеова насћојања уродила њлогом.*

Када се исти тај шалијах враћао за Јерусалим преко Босне, препричао је сарајевским хахамима загранични осврт на причу коју је од њих био чуо о Мушону, јеврејском јунаку неке босанске касабе. Они га само упиташе колико је пара донио из Сјеварваристана, те да ли је сума била вриједна излагања толиким опасностима, не само тјелесним, него и егзегетским. На то се и тај шалијах, веле, само насмијао и одмахнувши руком додацио: – *Није њо ѡрви Мојсије кој ѡамо не разумију, а о Ијову да и не ѡоворимо.*

Кайарай авоноћ, одговорише му сарајевски хахами, кайарай авоноћ.

Их, кад би се од тог умирало

Прича се да је, у једној земљи, на брдовитом Балкану једном згодом неки сиромашни Сефард (зваћемо га Лијачо, што је скраћено од Елијау, како гласи хебрејски оригинал имена Илија) коначно скуцкао довољно пара да заима цијели цјелцати Талмуд, о чему је већ одавно сањао. Ил буену ди муестру Лијачу, добри наш Лијачу, из истих се оних стопа запути хахаму, не би ли га овај упутио гдје да набави толико жељену збирку књига.

Пошто се код Сефарда горким талмудским расправама баве искључиво стручњаци: дајаним (судије), посеким (арбистри) и морѐ алаха (учитељи права), а и они почесто само онолико колико морају и колико их практична питања с којима их засипају на то присиљавају, док се широке народне масе баве слатком Тором (библијски текстови који се читају у току литургијске године), медним мидрашом (бесједничке разраде првога), и шећерли кабалом (мистика), хахам се спрва мало трже.

- *Шта фали Псалмима?* – упита Лијача гласом мајке коју је дијете управо питало може ли оно мало да прави бестиљ или ајвар умјесто ње.
- *Па може, ваљда, и сиротиња мало да ужива у мудросији Израела* – одговори Лијачо, као запета пушка.
- *На здравље њи и уживај* – одговори му хахам, па му уступи, уз праведну противнакнаду, један свезак Талмуда који је случајно имао у кући у два примјерка, а у коме су се налазила заједно увезана три од шездесет и три талмудска трактата. Договорили се да ће му остале свеске хахам прибављати како знадне и како умједне, из Солуна, Цариграда или Ливорна.

Лијачо отрча кући и баца се на учење. Много тога није разумио, али рачунао је да ће и то Бог да му упише у севап, као да је разумио, јер у стварима светиње награда није према учинку него према напору. Оно, међутим, што је разумио, ма колико то било мало, немало га је изненадило. Он је очекивао одговоре на своја питања, а умјесто тога добио је прегршт туђих питања. Очекивао је јасно дефинисане ставове, а умјесто њих је нашао само бескрајне дискусије и расправе о свему и свачему, укључујући и ствари које је сматрао неупитним, а за које се сад одједанпут, ето, испоставило да можда и нису.

Тако, свјеж и зелен у учењу лако је памтио, јер није имало с чим да му се помијеша. Прича вели да је управо због тога добро запамтио да Талмуд на том и том мјесту вели да је та и та ствар жута. Није прошло дуго, а хахам позва Лијача да му саопшти да су још два свезка Талмуда нетом коптисала у Сарајево, па Лијачу похита полако да их и преузме. Дотрча кући к'о без душе, и одма' належе да листа нове свеске. Но, не лези враже, одмах му око запе за једну расправу у којој је јасно, црно на бијелом, стајало да је она жута ствар – плава. Ненавикнут на противрјеча, одмах се упути хахаму да види шта је и како је.

- *Руби, у њом и њом масехеџу* (трактату), *на њој и њој сџрани њише да је ња и ња сџвар...*
- *Жуџа* – прекиде га хахам који је у свему другом хвале вриједан био, али се никако није могао похвалити дужином фитиља.
- *А сад у овом новом масехеџу њише да је исџа ња сџвар...*
- *Плава* – опет га прекиде хахам, дајући му знак да убрза.
- *Јах!* – Лијачо ће, очајнички.
- *Јах, ња ?* – хахам ће, нестрпљиво.
- *Како* – скочи Лијачо на ноге лагане, као да му од тога судбина зависи – *џа, је ли џава или жуџа?*
- *Ево њи, лијеџо, џреџи један масехеџ, џа њи види шџа у њему њише* – рече му хахам, који се био заровио у сехару онкрај сеџије, сада већ пружајући Лијачу пронађени свезак – *сџрана џа и џа.*

Лијачо је и без изуна сјео на сеџију преко пута хахама нагетог над пештахту, на свом ђошету, удубљујући се у штиво.

Хахам је за то вријеме, прстима пожутјелим од дувана пребрирао још жуће зрневље ћилибарског теспиха, гладећи задовољно браду и гледајући Лијача погледом којим отац гледа јединца сина који је сам тражио да повуче дим из наргиле, а сад не зна гдје би са димом, гдје би са наргилом, а гдје са главом која се врти као бурурет.

- Али, *риди...* – Лијачо ће пренеражено, након што је прочитао до краја одјељак на који га је хахам упутио.
- *Јах, Елијау, мој добри* – хахам ће самозадовољно.
- *Али, овде ишше да је ишша ша сивар...*
- Зелена !– дочека хахам.
- *Па добро* – упита га збуњени Лијачо, *ишша је онда ишшина? Је ли жуша, је ли шлава, или је зелена?*
- *Уйраво смо научили двије велике сивари* – рече му хахам.
- *Ти двије, ја ниједну* – скрушено ће Лијачо. *Још не знам ни које је доје ша сивар!*
- *Па мајарче дабили мајарче, ишша је што нећо ирви закључак. Не знамо које је доје! Мало ли је?*
- *А ишша је груша сивар коју смо научили* – упита Лијачу, већ мало охрабрен.
- *Јеси ли жив?* – упита га хахам.
- *Како хахам мисли?* – одговори Лијачо, мало зачуђен.
- *Мислим да ниси умро?* – објасни хахам – *Од ироишврјеча.*
- Нисам, жив сам.
- Е, па ето, и то ти је неки наук и закључак. Од противрјечности се не умире.

Једни vele да је од Лијача последије настао прави правцати рабин, јер је све лекције савладао добро као и прву. Други vele да је несуджени хам-риди Лијачу одмах ту на почетку одустао, вративши се добрим старим Псалмима и слатким мидрашима.

Кад су први Ашкенази стигли у Сарајево и чули ову причу, нису могли чудом да се начуде како они који су ту причу измислили нису били у стању да вјерније опонашају оно чиме се Талмуд стварно бави, а то је дозвољено и забрањено, чисто и нечисто, обавезно и факултативно. *Гдје сше, молим вас чули, да*

се Талмуд *дави дефинисањем* *доја*, питали су сефардске домаћине, а ови су слијегали раменима и говорили им: *Ойкуд ми знамо чиме се Талмуд дави; код нас нису сви рабини, код нас има и народа.*

А. 2.
Џохалуци
или приче о Џохи

Како се Цоха замало оженио

Кад год би се Цоха пред не-Сефардима спомени, зауститељ или неко од слушатеља би одмах Насрудин-хоцу потегни, јер је к’о бива Цоха сефардски Насрудин. Угрубо, и јест; ако ништа бар онолико колико је, рецимо, Астерикс галски Јеуда Макабејац, или Орловићу Павле Енглески пацијент. С друге стране, кад неко оба ова јунака добро познаје, зна и да су њих двојица *ни род ни йомози Бої*. Што би народ рекао, *Цохина мајка и Насрудинова мајка – двије мајке*.

Елем, тај Цоха, који везе са Насрудином нема, и ког ће они који га досад познавали нису морати почети замишљати од нуле, је рано остао сироче. Подигла га је и одгојила нона која, непристрасна таман као и свака нона, никако није хтјела увидјети да јој је унук *мало на своју руку* (кад се ова прича преводи на језик тијела, онда се длан мало заврти, *к’о ринишиил*), него га је једнако наговарала да се ожени, надајући се потајно да ће га (кад већ ништа друго није помогло) барем жена учинити озбиљним. Разматрајући стално са проводацикама која би дјевојка била права прилика за њеног унука, стално је досађивала Цохи с новим приједлозима. Једног дана, поново обузета полетом, стаде га савјетовати:

– *Гледај, сине, нико није вјечан, ња ни нона. Суџира кад мене не буде, ко ће се о њеди бринуџи? Нејо, йослушај џи мене, нашла сам једну гјевојку, љрави дијаманџи – ња џи, шџа џе кошџа, оџиџи, даџи око на гјевојку. Ако џи се свиџи добро и јесџи, а ако не – џражићемо друџу.*

Не каже се цаџа: *’Ал буен енџенџидор йокас љалаврас’*, оном који добро разумије и мало је ријечи довољно. Добри наш Цоха, из оних стопа, купи кравље очи и запути се право дје-

војчиној кући. Дјевојка је баш „случајно” сједила у башти, на-
пирлитана и у суботњим хаљинама, па кад спази Џоку који је
извиривао преко тараба, одмах се стаде правити да га не прим-
јећује. Џока није на то много обраћао пажњу, него брже боље
баци на њу једно, а потом и друго кравље око. Збуњена, запре-
паштена, препаднута, увређена и понижена – дјевојка бризну у
горак плач, а Џока отрча кући да се пожали нони како наум ни-
је успио, јер се није свидио дјевојци. Он је на њу баш био бацио
око, као што му је нона рекла (и то не једно него два), али се
дјевојци то уопште није допало, него се расплакала.

Схвативши полако из унукових ријечи шта се заправо
одиграло нона, неспремна на одустајање, поче га благо преко-
ријевати: – *Није, сине, требало да је јаћаш крављим очима, нећо*
да бациш њојлед и видиш да ли ти се дојада а ти је, ећо, расла-
ка. Нећо, сачекај ти да је мало јрође дијес, ја ојићи ојети к дје-
војци и објасни јој да ти ниси хћио да је раслачеш, Боже
сачувај, нећо да је засмијеш, али ећо шћа ћеш кад шала није ус-
ијела. Тако јој реци, и исјричај јој јар шала и видјећеш како ће се
све излагити.

Џока, послушан као што само он то може, послвије пар да-
на хрупи у дјевојчину кућу и поче јој, пред цијелом породицом
која је сједјела на окупу, приповједати шаљиве згоде. Један од
дјевојчине браће га уљудно замоли да их остави на миру јер им
није до његовог шерета, на шта Џока отрча да се пожали нони
која се није могла чудом начудити.

- *Па знаш ли, болан, шћо су те исјјерали* – упита, кршећи прсте.
- *Ма одакле ћу знаћи, видиш да су њолудјели ојкако им је*
деда умро – спремно одговори Џока.
- *Па то си ти с њима причао шале док они сједе у жалости*
– закључи запрепаштена нона, али одмах настави охра-
друјућим тоном: – *Добро, нишћа за њо, сачекај мало да*
их јрође срџда ја сврати до њих ојети и извини им се. Ре-
ци: 'Нек' је вама жива јава, он нек буде ојроси за вас, Бој
нек му ојроси.

По истеку пар недеља Џоха поново сврати до дјевојке, и с врата поче вѣсти како га је нона научила: *Нек му Бої ойросїи, он нек буде ойросїи за вас, нек је вама жива їлава...* – и слично.

Дјевојчина мајка га ухвати за лакат и пратећи га ка излазу промрмља кроз зубе кратко и отсјечно – *не слуїи несрећо* – те треском залупи врата за њим.

– *Ноно, нећу више, не моју више. Ја сам ойейї све найравио како си ми рекла, а они су ме ойейї исїїјерали* – јадао се Џоха.

– Па што сад? – упита нона, по први пута губећи стрпљење.

– Не знам, ваљда им ја нисам добродошао гост на бириту – одговори Џоха замишљен.

– *Каквом дириїу, їїрисїи ди ми, їешико мени, їа ниси ваљда ишао на свечаносїи обрезавања да им изразиш саучешће?* – упита забезекнута нона па, не дајући се смести, одмах настави: – *Шїа је їу је. Ти ћеш лиїейо за їар дан ойейї к њима, їа одмах с кайїїје крени блаїосїїаїи ново-рођенче.*

Нису прошла ни два три дана, а Џоха се поново упуту дјевојчиној кући. У авлији затече дјевојчина оца како ставља облог на огроман оток који му је потпуно затворио десно око, што Џоху наравно не спријечи да крене с бујицом благослова које је понављао путем:

– *Дабоїда да їиї їорасїе, велики да їиї буде, рахаїїлука од њеїа да видиш, ни у сїаросїи да се не одмакне од їеде.*

Џохин „пунац” чије стање није омогућавало претјерано уношење у Џохине ријечи, схвати их као исмијавање његовој бољци па се, у складу с таквим поимањем Џохиног поступка, саге и, узев камен са земље, хитну га у правцу Џохе.

Џохи је сад стварно било доста и одлучио је да у ту кућу више никад и нипошто ни не сврати. Сто пута му је нона морала поновити да је у питању грешка, да су га погрешно схватили и да су зато поступили како су поступили, док се на крају Џоха није одобровољио и пристао да покуша још једном. – *Кад си*

видио да има оџок шџо му ниси рекао: 'Дабоџда џи се осушио, дабоџда џи сџао...' – учила га је нона.

Кад се коначно одважио и упутио дјевојчиној кући, поново затече дјевојчина оца у авлији. – Овај пут док је сadio дудове младице. Сигуран да ће се сада све коначно изгладити, Џоха крену како га је нона научила:

– *Дабоџда џи се осушио, дабоџда џи сџао, Боџ дао не било ѝа више* – и слично.

Дјевојчин отац ком се Џоха већ попео на врх главе, зафрљаци у његовом правцу мотику која му је била у руци, те Џоха побјеже главом без обзира.

– *Ниси, сине добро најравио* – опет је објашњавала нона. – *Кад си видио да сади младице џиредало је да му кажеш: 'Пуно да џи изађе, с хаиром да ѝа џоједеш, никад џоред њеѝа ѝладан не био'.*

– *Добро, ноно, ја ћу ѝробаџи још једном* – пристаде Џоха и спремно се упути дјевојчиној кући. По несрећи, затече се на авлијским вратима баш кад је дјевојчин отац крочио у авлијску ћенифу. Овај се није још ни намјестио, а Џоха стаде да га благосиља: – *Пуно да џи изађе, с хајиром да ѝа џоједеш, никад џоред њеѝа ѝладан не био.*

Не могавши се суздржати, дјевојчин отац излети на сокак и, бацајући се камењем у правцу Џохе који је бјежао колико га ноге носе, забрани му да икад више промоли носа у њихову махалу.

За шта би се Џоха оженио ако не за инат

*Ил Дјо ки ми ѿварди ди ми, ди луз оѿируз
ми ѿварду јо ди ми ѿара ми.*

Нек ме Бог сачува од мене самога, а од
других ћу се ја сам чувати.

Џоха

У складу са оном народном: *Трчиш ли за њим, нећеш ја
стићи; окрени му леђа, сам ће њи ѿрићи*, баш кад се дјевојка у
потпуности о'ладила од „неспретног” просца, Џоха се изнена-
да заљуби у њу, како на своје, тако на опште изненађење. Ту се,
већ, нађе у небраном грожђу. За разлику од свих пређашњих
пута у којима је подстрекивач на женидбу била спољна особа,
неко с ким се још и могло носити, сада је подстрекивач на при-
вођење бећарлука крају био нико други до ли сам бандоглави
Џоха, који (као што је познато) није Алај-бегова слама. Али,
шта да се ради кад је и онај који се женидби противи из петних
жила, био исти тај Џоха? Пола Џохе хоће да се жени, и навро
к'о Џоха, а пола неће ни да чује, него се заинатио к'о Џоха. Тако
се *јовре де Џоха*, или *ти сиромас' Џоха*, из дана у дан борио са са-
мим собом без да иком повјери своју тегобу. Но, кад је коначно
схватио да не може сам против себе, одлучи се да помоћ по-
тражи код хахама. Ко ће изаћи с Џохом на крај ако неће хахам,
надао се Џоха, ступајући све самоувјереније према хахамовој
кући.

Хахама је затекао у авлији како се, у хладу багрема, њише
над свезком Талмуда.

– *Буенус дијас* – поздрави Џоха с авлијског каната.

- Па ја и ди', ал' њена браћа веле да ће удиџи' и мене и њу.
- Онда њи је боље да мало сачекаш.
- Па ја ди чек'о – ал' хахам зна кака су дјеца, несџирџива.
- Каква дјеца, љерку ки њи јевџи, љаво ње огнио?
- Па, еџо, дјевојка је к'о мало џрудна.
- Како може диџи' мало џрудна?
- Па, рецимо, џри мјесеца.
- Па знаш ли њи, дјен ожу ки њи мири, не дуди њи урока, колики је њо џријех? Шџо ниси мој'о к'о и сав свијей: кеџуба, хуџа, ња онда дјеца – а не к'о 'ајдук.
- Па, ја сам хџио да најравимо и анију и кидушин, и џрсџен и вјенчање...
- Па кад си хџио – шџо ниси?
- Па како љу кад њени не дају?
- Па они њи је ни сад не дају к'о ни онда, ња к'о шџо си сад сџреман без њиховој џрисџанка, мој'о си и онда.
- Без џрисџанка?
- Па јесу ли њи џо за џрављење дјеце дали џрисџанак? Неџо, како си њо мој'о без џрисџанка, џако си се мој'о и вјенчаџи' без њиховој џрисџанка.
- Хахам џјени разон, рабин је у џраву, ал' шџа ја сад да радим?
- Да се жениш шџо џрије.
- Ја ди' – ал' ме сџрах.
- Чеџа ње сџрах? Миралу, види џа; алџу комо ла ланса, фуерџи кому леон, висок к'о коџе, снажан к'о лав; и си сџанџа ди уна мужер, а доји се једне жене.
- Ама, не дојим се ја жене неџо седе.
- Како се може човјек дојаџи' седе?
- Па џо и ја сџално седи џоворим, ал', оџейџи, шџа љу ако ми се не свиди. Не каже се џаба: Омбри казаду – диву инџираду, чо'ек ожењен – к'о жив са'рањен.
- Све ње слушаам и размишљаам има ли иџе икак'о рјешење...
- И, има ли?
- Има, дездели да има. Рјешење је да њи лијеџо џређеш на неку груџу вјеру.
- Како џо рјешава мој џроблем?

– *Твој, не знам; ал' мој рјешава дивно* – одврати хахам мирно, како и приличи његовим годинама и положају и врати се свом Талмуду, остављајући Цоху да сам са содом разувиди шта му је чинити.

Ејус тенган дјен, и музотрус тамдјен! Њима свако добро, а и нама.

Алегрија де ла пласа, нувлидад ен каза

Чаршији радост, а у кући тмуран

Сефардска народна пословица

Како Џоха хахамов приједлог да пређе на ислам није узео за озбиљно, тако је ипак остао његов проблем, те ти буену ди муестру хахам, добри наш рабин, на своју руку, обавијести дјевојчина оца и браћу о њеном благословеном стању. Сад и дјевојчина породица нагло постаде пријемчивија за идеју да се *цура уда на дрзак*; па макар и *кун естии ђуерку ди Џоха*, с оним ђавољим Џохом. Убрзо би уприличена свадба, а непуних три мјесеца по томе и паридас, бадине, Џохином првенцу.

Нони, којој никако није полазило за руком да разумије како се за три мјесеца може и вјенчати и затрудњети и породити, Џоха је објашњавао овако:

– *Не знам шииа је шу шол’ко шешко за разумјети’. Јесам ли ја с њом у браку шри мјесеца? Јесам. Је ли она са мном у браку шри мјесеца? Јест’. Јесмо ли заједно шри мјесеца у браку? Јесмо. Три моја мјесеца, шри њена и шри заједничка – свеукуино девейи. Јасно да не може биш’ јасније.*

Не хтијући остати дужном, нона је на праунуков бирит као поклон донијела перо, тинту и дењак хартије, па кад ју је Џоха упитао да није мало уранила, ипак је дјетету тек осам дана, она спремно одговори: – *Анси дива јо, жива шии ја, дијеише које се ’вако дрзо роди сиурно ће скоро йочей’ и чииаиш’ и йисаиш’.*

Но, како је дјецу лакше правити него подизати, тако је и буену ди муестру Џоха, наш добри Џоха, хтио не хтио, морао почети да се бирика у породичним обавезама.

Једне ноћи дијете никако није могло заспати, него би се сваких мало поново дало у вриску. Мајка која је пробдјела цијелу ноћ поред дјетета пред зору једва заспа, па кад дијете поново заплака она, немајући више снаге, замоли Џоху да устане и да покуша успавати дијете које је његово таман колико и њено. И не отворивши очи, Џоха јој одговори: – *Ти, жено, ако тиш смеџа, усџавај своју џоловину. А шџо се мене џиче, моја џоловина може сербез џлакаџи’ – мени нишџа не смеџа.*

Жена, немајући другог избора, одустаде од спавања и устаде да се баџи дјететом зарекаџи се да ће, у знак одмазде, обуставити све њежности према мужу злотвору.

Послије неколико дана Џоха примјети да се жена према њему више не понаша као некада, па је упита што му то више не говори топле ријечи, на шта му она одбруси: – *Бујрум, није мени џешко: кемаду ки џи вејџа, изџорио дабоџа; нел фуеџу ки ми дезаџарескас, у ваџири џе несџало дабоџа. Имам ја за џеде џоџилих ријечи, џоџилих да не моџу диџи’ џоџилије.*

Увидјевши да ће, ако хоће да са женом живи у слози и љубави, морати преузети на себе дио кућних обавеза, Џоха се одлучи да промјени занимање не би ли што мање био код куће. Тако постаде путујући трговац. Путовао је од мјеста до мјеста, куповао, продавао – а понекад свраћао и кући да сведе рачуне. Како пара није недостајало, жени није сметало што јој се муж не мота по кући.

Једанпут кад је Џоха послом био у Каиру, у граду се прочу да је калиф наредио да се пред њим појаве представник рабањитских и представник караитских Јевреја, к’о бива представник Јевреја који вјерују у Усмену Тору дату Мојсију заједно са Писаном и представник оних Јевреја који вјерују само у Писану Тору, све како би чуо тврдње и једних и других и пресудио која од двију заједница представља изворно Јеврејство, те као таква може да настави да ужива статус зимије, а која од њих је бидат, или ти новотарија, и самим тим нелегитимна.

Каирски хахам-баши, свјестан утицаја који су Карајим имали на двору, сматрао је да је калиф већ пресудио у корист јеретика те се одлучи на бијег, препоручивши и осталим општинарима да слиједе његов примјер.

Јевреји, у страху да их калиф не присили да прихвате учења отпадника, напунише синагоге, отворише свитке Торе, задуваше у шофарот и почеше са селихот. Присуствујући готово типшабевској сцени у једном од храмова, Цоха не могаше а да не упита:

– *Штѡ се десило, добри Јевреји, чему зазивања, вайаји и њо-кајнице?*

Одговорише му:

– *Таква и ѡтаква сѡвар, калиф наредио надмеѡање између нашеї прѡдсѡавника и прѡдсѡавника Карајим. Сѡвар је већ ѡродана и моѡуће је да нам буде заѡовјеђено да се осѡавимо ѡуѡа оѡаца. Хахам-баши је ѡобјеѡао и немамо никої да нас прѡдсѡавља, а речени суд би се прѡреѡао одржаѡи на двору за ѡри дана.*

– *Па хоћеѡе ли да ја иѡем умјесѡо њеѡа?*

– *Мани се ћорава ѡосла, Цоха! Није нам до лакрдија. Хахам-баши ѡобјеѡао – а ѡи би се сам прѡхвѡѡио да нас прѡдсѡављаи.*

Три дана прођоше у посту и молитвама али, како се у међувремену хахам-баши није вратио, а калиф није одустао од свог наума, исти они који су одбили Цохин приједлог сада, не нашавши никог другог ко би био спреман ући лаву на ноге, немаху другог избора него да замоле Цоху да их представља пред калифом. Цоха к’о Цоха пристаде „к’о од шале” и упути се у калифов двор.

На вратима га пресретоше стражари. Он им објасни ко је и шта је и којим је послом кренуо калифу – те га пропустише. Пред вратима царског дивана, гдје је прошао посљедње провјере, Цоха брзо намаче на ноге прашњаве фирале које је држао у рукама и прије него што су стражари стигли реаговати хрупѡи пред калифа обувен. Калиф га осмотри од главе до пете, па кад му стражари шапнуше да је у питању јеврејски представник, заинтересовано упита:

– *А је ли, ѡѡо се не изу к’о и осѡали свијеѡи, неѡу у фиралама у прѡсѡиону дворану?*

- Не би ја, честиии калифе, да нису Карајим у иишању, али с њима имамо рђаво искуство.
- Велии имали сће рђаво искуство с Карајим и с фиралама?
- Баш иако, ираведни суче, рђаво искуство с Карајим и с фиралама.
- Па казуј како, ево сам се од иичекивања сав у ухо иретиво-рио.
- Ево 'вако: Кад смо се ми поиели на Синај да иримимо Тев-рай ми смо се, као ишо и ириличи, изули. Кад смо сишли с иоре, а оно имамо иша видјет'. Шесто хиљада иари фирала нестало. Нема. Однијели Карајим. Од онда је код нас закон да идје видиш Карајим ни за живу илаву не изуваи-цијеле, јер ћеш дос кући.

На ово карајитски хахам-баши, не могавши трпјети пот-вору на невине људе, повика: *Лаже, иосиодару, лаже. У онај вакаи Карајиша још није ни било, а камоли да су крали ишуће фирале?*

То Цоха једва дочека, па му одговори к'о запета пушка: – *Е, ако је иако, и ако вас у вакаи давања Торе није ни било, онда не знам за иша се ово данас искуиисмо? Нећо, драће – к'о и ирије. Тора је оноја ко ју је иримио и одрж'о, а ко измишља новоиарије, нема се за иша ухваиий' ни иред Бојом ни иред људима.*

Калиф, видно забављен нетом изведеним марифетлуком даде за право Цохи и нареди да се Карајим врате у окриље Торе или да напусте његову државу.

Добар је Цоха – какве су му кћери¹

*Песимистиа је онај који смайра
да је сйварносй ірозна да не
може биийи іора.*

*Оййимистиа зна да увијек може
биийи іоре.*

Цоха

Тужно, али дешава се. Цохина жена умрије на породу, оставивши Цоху да се сам стара о двјема тек рођеним близанкама. Близанци су, барем што се тиче физичког изгледа, често толико слични да их је неупућену оку тешко разликовати. У случају Цохиних кћерки, међутим, такав проблем није постојао. Њих су се двије тако добро и дефинитивно подијелиле да нису посједовале ни једну једину заједничку особину, било физичку, било карактерну. Као да су се још у утроби договориле да ствари не дијеле на приближно једнаке дијелове, него да свака одабере шта ће узети за себе – па шта узме нек' узме у цијелости. Тако је једна кћер 'испала' нестварно лијепа док је друга, благо речено, била ругоба. Што се нарави тиче, љепотица је

1 Губитељно к је, по лингвистима из круга Србије двојке, једна од појава које указују на споне између српског и енглеског језика. На енглеском се, на примјер, пише *knife*, али то к одмах послје писања ишчезава и ријеч се изговара као *најф*. Једнако тако, на српском се пише кћер, али то к врло брзо ишчезава и ријеч се изговара као ћерка. Људи који називање сјеверног дијела словенског југа Западним Балканом доживљавају као запишавање територија противе се било каквој сличности српског и енглеског и указују на чињеницу да српско к, глуво и далеко било, не ишчезава у потпуности као енглеско, него само прелази на крај ријечи са почетка јој, и то у духу словенске скромности и задругарског духа. Њихову лингвистичку теорију Другари називају призивањем духова.

најчешће била несретна и дуге периоде меланколије смијенили би наступи краткотрајног али свеуништавајућег бијеса. Ружна је кћи себи узела у задатак да тјеши своју каприциозну сестру, настојећи стално да измами смијешак на њеном лицу или, ако ништа друго, да избјегне провале њеног бијеса. Будући да је била благе нарави и задовољна својим дијелом, то јој и није падало нарочито тешко. Вољела је живот и настојала је да својој сестри укаже на то да све у животу зависи од угла гледања и да се свака ствар може посматрати из разних перспектива. Они који желе да кукају увијек ће пронаћи разлог да то чине, једнако као и они који су се определили да се смију и радују животу. На оваква 'наравоученија' лијепа би сестра одговарала једноставним: *Молим те, пошти ме твојих уијеха за љубишнике.*

Погрешно би било мислити да би ове ријечи ружнију сестру натјерале у плач или очајање. Напротив, она је искрено вјеровала у свој наук, да све овиси о углу гледања, и толико се била саживјела са том својом теоријом да јој ни за тренутак не би пало на памет да себе сагледа из сестрине перспективе. Овакве разговоре би, најчешће, оплакала управо лијепа сестра која је дугој листи замјерки на Божји рачун стављала и то што јој је дао тако ружну и тако глупу сестру којој је онда она морала отворати очи, ма колико то било болно за обје. И док су тако близанке одрастале покушавајући да изњедре поглед на свијет који би им омогућио да се саживе са свијетом из ког им мицања није било, наш добри стари Цоха је бринуо друге бригае.

– Е, камо среће да су се боље људијелиле – често је размишљао у себи – ња да не буду ни љоседно лијейе ни љоседно ружне, да не буду ни љоседно блаје ни љоседно језичаве, лако би их било удаиш; а овако...

Из дана у дан је, јадан, покушавао да им нађе мужеве. Проводације су га заобилазиле, а момци су му на изравне понуде одговарали потпуним нијекањем било какве могућности да се ожене његовим кћерима. Ако би нашао каква згодна момка за ког би видио да много полаже на спољни изглед, одмах би му понудио кћер љепотицу, али одговор који је најчешће добијао гласио је: *– Јах, ња да је слушам љо цијели боћовешни дан; ња*

нисам побудалио... Теби Цоха свака часи, ал' ћерка ти је, бра-
ће, језичара да јој нема равне. Кад би наишао на неког сиро-
машнијег, ружнијег и повученијег момка, понудио би му
ружнију кћер, али би му такви несудњени зетови најчешће одго-
ворили оваквим или сличним ријечима: – Без увреде, ошаци је
ошаци, ал' ваља оно, болан, њедај' сваки дан. Једном му се по-
трефило да је у истом дану срео и момка који му се чинио
муштеријом за љепотицу и момка који му се чинио рјешењем
за ружну кћер, но како му први одговори са ња нисам љув, а
други са ња нисам ћорав, Цохи паде на ум спасоносна идеја да
зетове потражи управо међу слијепима и глувима.

Речено-учињено. Цоха се поче распитивати о момцима
који би посједовали претходно описане 'мане' и убрзо и нађе
зета 'глувог као топ' коме, истини за вољу, никако није било ја-
сно зашто би неко тако лијеп пристао да се уда за неког са
његовом маном али, не желећи властитим цјепидлачењем до-
вести у питање несудњену и ничим заслужену срећу, он још
постави услов да се свадба одржи за седам дана. Како ни Цоха
ни младожења (свако из својих разлога) нису вјеровали да ће
се ствар на крају десити, и један и други су поменути седмицу
провели у страху, али кад свадба, на крају, би уприличена у
реченом року – тешко је било рећи чија је срећа била већа. Не-
дуго затим, проводације понудише Цохи једног слијепог мла-
дића кога су, искрено речено, већ били отписали, те се тако и
ружна кћи удаде. Не треба ни спомињати да се и други зет
чудом чудио да је баш њега и с његовом маном запала тако до-
бра, сретна, блага и пожртвована жена.

И овдје би се наша прича требала завршити. Цоха задовољан, задовољне кћери, задовољни зетови – једном ријечју савршен крај. Ал' не лези враже, послје неколико година зетови почеше очајавати. Слијепи је осјећао да му вид никада није недостајао толико као сада када би хтио видјети своју обожавану жену. Покушавао је да си на основу њеног гласа и њених поступака дочара њен изглед, али ништа што би зами-
слио није му се чинило достојним љепоте њене душе. Истовре-
мено, глуви зет је очајавао што не може чути умилни глас своје
прелијепе жене која га је, био је сигуран, обасипала вербалним
њежностима које су му остајале недоступне. Као и сви очајни-

ци и ова двојица почеше пити. Једне вечери затекоше се као посљедњи гости у истој крчми, те стадоше приповиједати један другом о својим женама. Слијепи је говорио о љепоти своје жене, а глуви о блалости и доброти своје. За другим столом спавао је, или тачније покушавао спавати (али због приче заљубљених мужева није успијевао) и један кабалиста чудотворац.

Увидјевши да другачије од сна неће бити ништа, овај понуди благоглагољивим мужевима да им чудом врати вид и слух, под условом да одмах напусте крчму. Мужеви наравно пристадоше, па кад кабалиста и уистину учини обећано чудо, обојица потекоше кућама колико их ноге носе.

Слијепоме је жена отворила с пјесмом на уснама, чекајући, као и увијек, будна – не би ли му послужила вечеру. Угледавши је, он умало занијеме. Њен изглед био је сушта супротност све-му што је замислио док је био слијеп.

Истовремено, глуви је (навикнут да прави буку коју раније није чуо) пробудио своју прелијепу жену која га (не знајући да му се чудом повратио слух) обасу ријечима добродошлице:

– Јеси ли се враћио животињо љува, не'ш ли крейаћи и ти и ко ми ће је ѿак'а ѿијана најоварио на враћ. Шћа ли сам ја Боју скривила да ѿведем животи к'о у ѿробу, зазидана с мумијом...

Како се из своје коже не може, и један и други муж немадоше много избора него да покушају да се саживе са стварношћу и науче да воле своје стварне жене које су их запале умјесто полузамишљених. Било како било, којих седам дана по чуду, обојица осјетише жељу да 'поломе ноге' кабалисти који им је својим глупим чудом одузео снове, те се упутише ка крчми у којој се чудо десило. Како кабалисту тамо не нађоше, сједоше да барем попију по једну, да нису цаба долазили. Уз ракију развезаше им се језици, па почеше причати сваки о свом разочарању. Када им је већ понестало ријечи којима би се описала сва туга стања у коме су се нашли, један од њих паметно закључи: *Е, вала би доље било да смо остали сакаћи и срећни.*

А. 3.

Цртице из живота

Психоанализа и Ционизам

Веле да су Теодор Херцл, најпознатији међу зачетницима идеје обнове јеврејске државности и Сигмунд Фројд отац психоанализе, једно вријеме живјели у Бечу у истој улици. Само је рука Провиђења спријечила Херцла да свој сан о обнови Израела исприча Фројду који би исти, засигурно, протумачио као симболички исказ Херцлове подсвјесне жеље да спава са властитом мајком, што је могло довести до тога да, по ко зна који пут, сценарио активног судионика властите и опште историје буде замијењен сценаријем пасивног аутоконцентрисаног болесника који зна да његов живот непобитно овиси о сценама којима је присуствовао у раној младости.

Наравоученије: Можда би ипак било боље да се почнемо бавити питањем какви би требало да будемо, умјесто да довијека разглабамо о томе зашто морамо бити онакви какви већ јесмо.

Поштени наш лопов

*Фин ке ал рику ли вјени ла ѝана,
ал йрови ли сали ла алма.*

Док богатом дође воља (да помогне) – сиромаху изађе душа.

Сефардска пословица

Ова необична згода, провјерена и провјерљива таман колико и остале „сарајевске приче“, десила се поткрај прошлог вијека, с краја турског, а с почетка аустријског вакта. Стари и угледни сарајевски трговац газда Салом оженио је сина. *Лас богас*, свадбене свечаности, су трајале седам дана, током којих је пространа кућа Саломових била отворена за огромну породицу и још бројније пријатеље.

Другог или трећег дана по свадби, док су младожењина мајка, тетка, ујне и стрине сједиле заједно са младом, њеном мајком, теткама, ујнама и стрицама у кућу се, користећи општу гужву, увукао и један сиромашни Јевреј који је одлучио да на своју руку, ваљда да не би ометао породицу заузету радошћу, узме кредит од Саломових. Кредит је требало да се састоји у томе да сиромашак узме „у залог“ какву вриједнију ствар из дома Саломових, заложи је и с тим парама започне бизнис па, кад му „фино крене“ (а нема разлога да му не крене), а он лијепо откупи залог и врати га Салому.

С оваквим чистим и све самим богоугодним мислима ушуња се крадомице у Саломову собу за пријеме, тик до диванхане у којој сјеђаху жене са младом, и поче скидати средбрене украсе којима бијаху искићени зидови собе. Но, спретан и окретан каквим га даде Бог, већ при покушају скидања првог „залога“ успјешно обори тешку месингану демирлију која се,

достојанствено али мало претјерано бучно, сручи на ибрике и сахане који под њом стајаху. Чувши, прво ломљаву а потом кобну тишину којој ова уступи мјесто, жене, из одсуства вриске, клетви, запомагања или исприка схватише да буку није изазвала нека од служавки те се одмах, рационално и предузимљиво, дадоше у дреку. Неке су викале на шпанском *ладрон*, лопов; друге су сматрале за упутније да то преведу на интернационални српски, надајући се помоћи са те стране; док су треће знале да „помоћи и спасења није ни у кога до у Бога Цара Израела” па се божанској заштити и препоручише изговарањем стиха *Шема Исраел*: Чуј, Израеле, Господ наш Бог, Господ је један.

Препаднут, прво ситуацијом у којој се не хтијући нашао, а потом дирнут женским страхом који је ненамјерно изазвао а предобро разумио, наш несуђени лопов ускочи у диванхану смирујући уплахиране жене свеобјашњавајућим ријечима:

– *Мужерис! Но сјанеџ: ел ладрон Ђудијо ез, Не дојџе се, жене; и лойов је Јевреј.*

Након што се све смирило и након што је *сироџи* наш *лојов*, како су га жене одмах (са нескривеном симпатијом) назвале, добио прилику да, преко кафе и баклаве, исприча женама своју муку која га је нагнала да се послужи начином који једном Јеврејину не приличи али *еџо*, *с неба не дадоше да зарад једној сумњивој предузећа на овом свијету доведе у њишање онај друџи, доџи* – жене се, полурасплакане, растрчаше по кући да прикупе *нешџо хљеба и крџа* за *несреџникову* жену и дјецу.

Кад су увече испричали газди Салому цијелу причу о лопову мека срца, старац није могао да се наслуша довољно, тражећи стално да му причају поново или да понове неки дио. А сваки пут кад би дошли до дијела у коме мазалбашу, како се на ладину зове баксуз, покушава да умири уплахиране жене објашњавајући им како је и он Јевреј, старац би се почео грохотом смијати запиткујући стално, те како је изгледао ладрон кад је упао међу жене, те како су жене реаговале, те шта је тачно рекао и слично.

Сутрадан, одмах послѣ јутарње молитве, газда Салом посла по *џаџоћу* *ди муесџру ајдук*, нашег сиротог хајдука, не би ли својим очима видео чудо невиђено: јеврејског провалника.

Но, кад уведоше пред њега сувоњава препаднута човјека од својих четрдесет година у похабаном босанском одијелу, газда Салома прође воља за шегачењем па пријатељски, готово очински, укори несретника због сумње у спремност боље стојећих општинара да му притекну у помоћ давањем бескаматног кредита, као што налаже Тора, након чега му, на сиромашково запрепаштење, даде суму која је достајала за покретање малог обрта уз напомену да не мора све вратити одједном, него *на раџе, мало ђо мало, како буде имао*.

Сефардске су се приче у Сарајеву обично завршавале ријечима: *И кому ђоду есџу фуге вердаг, анси моз венџа ла ђеула; и си фуге минџира, ки муз венџа ил машијах* (ако је све уистину било овако, онда нек нам дође слобода; а ако ли је у питању лаж, нека нам дође месија), па није ред ни да се ова заврши другачије.

Реци ми којим језиком говориш, рећи ћу ти како мислиш

Јудаизам је саткан од заповједи које је човјек дужан држати, а које се дијеле на библијске и рабинске (с тим што сама Библија заповиједа одржавање рабинских заповједи). У случају кад постоје различита мишљења о питању како практично спровести одређену библијску заповијед, а ниједно од њих се не може доказати као дефинитивно тачно – тада се, по налогу Талмуда, треба равнати по отежавајућем мишљењу (по мишљењу које захтијева уздржавање од нечег што бисмо иначе радили, рађење нечег што иначе не бисмо сматрали обавезом или рађење више од оног што сматрамо обавезним).

Овај талмудски диктум заснива се на логици да ако је у праву заговорник лакше одрживе варијанте – а ми би се ипак равнали по отежавајућем мишљењу – тад не бисмо били на великом губитку, јер смо само направили више од онога што се од нас очекује.

Истовремено, Талмуд налаже да се у случају сличне дилеме на тему рабинске заповједи, има равнати по олакшавајућем мишљењу.

Први се принцип на хебрејском назива *сафек миге Орајџа лехумра* (у случају дилеме која се тиче прописа Торе иде се по отежавајућем мишљењу), а други *сафек мидерабанан лекула* (у случају дилеме која се тиче рабинских прописа иде се по олакшавајућем мишљењу).

Приповједа се међу Јеврејима Сарајева како је једном приликом неки хахам држао час на којем је објашњавао како се имају спроводити одређене заповједи. Да би слушаоцима олакшао да памте детаље прописа, као и да би их охрабрио у одржавању истих, непрестано је наводио библијске стихове

као илустрацију, потпору и доказ за своје ријечи. У једном тренутку један од присутних, не баш претјерано побожних младића, покуша минирати предавање олаком опаском:

– Све ово *шћо хахам* *йрича* *лијејо* је и *йачно*, *йод* условом да Бої *сйварно йосйоји*. *Шћа*, међу*йим*, ако Боїа уой*йше* нема? *Шћа* ако Тора није ни*йша* дру*йо* не*йо* збирка социјалних норми нашеї народа, норми које су у своје вријеме биле дру*йивено* корисне и најредне, али су их ондашњи *йросвјеишћели* заодјенули у *йеолошко рухо* не би ли *йо-йакли* широке народне масе на *йихово оддржавање*? Зар у *йом* случају не би било заумно инсис*йирайи* на оддржавању ис*йих* *йих* *йройиса* данас, кад они *йредсйављају* искорак уназад?

Иза смјелих младићевих ријечи просторијом завлада тајац. Старији су отпухивали забринуто вртећи главама, док су млађи углавном чекали одговор. Једни с надом, други с унаприједним подсмјехом, а трећи са страхом.

Хахам подиже поглед са свеска Талмуда који је стајао отворен пред њим, баци поглед на присутне па затим, загледавши се питаоцу у очи, одговори:

– Сафек миде Орај*йша* лехумра; у случају дилеме која се *йиче* *йройиса* Торе иде се *йо ойежавајућем* мишљењу.

Шуа звани писмо

То што је радио није било нимало лијепо. Ипак, да није било тога данас би мало ко уопште знао за њега а овако, ево, у Сарајеву још увијек живи прича о Шуи ла летри. Надимак *ла Лейпра*, Писмо, зарадио је због чудног обичаја да мушкарцима с којима се сретао потура у џепове љубавна писма писана китњастим женским рукописом (мајсторија коју је свјештио бескрајним покушајима). Писма би касније проналазиле њихове жене и... (наставак је лако претпоставити). Као олакшавајућа околност могла би му се узети чињеница да из својих сплетки није извлачио никакву материјалну корист. Једноставно, сплеткарио је из задовољства, из неке и њему самом нејасне али зато ништа мање снажне, унутрашње потребе. Писма је подметао чак и својим најближим, тако да се мора искључити претпоставка да је мотив била освета или мржња. Богаташ или сиромаш, љепотан или ругоба, Шуи је било сасвим свеједно. Џеп је џеп и сваки је представљао једнак изазов. Осјећај угоде који га је обузимао приликом подметања писма није знао да објасни ни себи самоме, а камоли другима. Пушио није, пио није, коцкао није; писма су била његова једина страст. Страст којој се предао потпуно и неповратно.

Првог подметнутог писма није се сјећао. Ни другог. Уосталом, сваког је дана уредно заборављао писма подметнута претходног дана, пишући стално нова и нова, од којих је свако представљало мало умјетничко дјело.

Испочетка је та писма сматрао успјелим шалама, а био је један од ријетких људи који су знали да се смију сами. Могло би се, чак, претпоставити да је с почетка у свему томе било некаквог смисла. Постојала је прича по којој је прва писма Шуа подметао својим претпостављеним, у намери да им се освети за

хирове које је као подређени био принуђен трпјети. Чаршија је послије, као и увијек најбоље обавијештена, причала је да су прва писма осим циља, обично имала и неки непосредан повод. Према овој „провјереној информацији”, Шуа је спрва писма подметао само онима који су му се жестоко замјерили. Прва писма су, дакле, била чудно оружје у чудној борби, а не сасвим неразумна страст. Но, као што се након извјесног времена код преданог и пожртвованог алкохоличара развије осјећај толеранције за све врсте алкохолних пића и свијест о љепоти плурализма (која обично завршава немогућношћу прављења разлике између брље и шампањца), тако је и Шуа престао разликовати средство и циљ, освету и општи рат. Једном ријечју, престао је правити разлику између џепова. С временом је чак почео и да скраћује текстове, не би ли стигао да напише што више писама, не полагајући више превише на квалитет, а оптерећен само потребом да што је више могуће пута доживи врхунац који му је подметање писама доносио. Када би жене откриле у џеповима својих неопрезних мужева (који права љубавна писма несумњиво крију много боље) „необориве” доказе невјере, почеле би им загорчавати живот. Узалуд су се мужеви правдали. С оваквим корпусом деликти у рукама требало је бити блесав па повјеровати у прокламовану мужевљеву вјерност. Нехињено запрепаштење мужева, израз лица који је одавао снебивање, недоумицу и бол како због неповјерења – тако и због несхватања ситуације у којој су се нашли, смирили би понеку од жена, али већини је, из најразличитијих разлога, одговарало да тврде да се ипак ради о невјери.

Било како било, многи (најчешће управо они који осим ове измишљене, стварнијих афера нису имали) су цијелу аферу заборављали чим би је заборавиле њихове жене. Други (често баш они који су живот провели упадајући из везе у везу спретно пехливанећи на танком ужету и које је љутило да буду „откривени” управо у непостојећем флерту) су пуно опрезније посматрали људе с којима су долазили у додир, тражећи виновника да му се освете. Трећи, у жељи да се освете што прије, немајући живаца да дуже траже виновника, и сами су написали пар писама и подметнули их најсумњивијима. Пар блесави-

јих Шуиних жртава данима је тражило особу која им је послала писмо вјерујући, заједно са својим женама које су коначно пронашле другу у невољи, да би се у њих неко стварно могао заљубити.

Но, како је с пораслим бројем случајева цијела прича постала дијелом колективне свијести, то су мушкарци постајали све опрезнији и опрезнији. На концу цијела ствар се открила када је један Шуин добар пријатељ осјетио Шуину руку у своме џепу. Када је одмах затим у истом пронашао и љубавно писмо, постало је јасно да је тајанствени подметач био управо Шуа. Није прошло много и ствар се рашчула по цијелој чаршији, те увријеђени мужеви саставише тужбу против Шуе и упутише је на хахам-башија.

Није потребно говорити да су се искреном гњеву неправедно оптужених мужева придружили и понеки чије су жене откриле стварна а не подметнута љубавна писма и који су настојали искористити општу гужву да би обманули своје жене. Ови су некако били и најгласнији. Хахам-баши је заказао суђење и у тачно одређено вријеме пред њим су се појавиле странке, мужеви који су у један глас оптуживали Шуу и Шуа који се бранио пуким слијегањем рамена. Ма колико је хахам покушавао да се уживи у догађај који се одвијао пред њим, то му никако није полазило за руком. Цијела ствар је била толико савремено површна, толико неозбиљна и бјелосвјетска да му се чинило да је свако даље дављење истом не само губљење времена него и обесвећење закона који је представљао. Покушао је да замисли како би се часне старине пред којима је учио право и законе нашли у чуду пред овим савременим општинарима и њиховим „проблемима”. Сјећао се свих компликованих прописа о наслеђивању, растави, имовинским споровима. Свега што је учио о томе како се води процес, како се суочавају свједоци, како се тражи правда. – *И све ѿо за шѿиѿа* – мислио је. – *Да би ме они данас изврѿавали ѿодсмѿјеху судећи се ѿреда мном за своје недошѿуѿавносѿиѿи*. Видно изнервиран фриволношћу савремених општинара, хахам прекиде расправу досуђујући Шуи казну од хиљаду гроша које ће уплатити у касу *Ахнасѿиѿи Кала* (удружења за помоћ сиромашним невјестам), чиме ће се искупити за свој grijех према породици и кућном миру. Што

се мужева тиче, рекао је хахам, нека им задовољштина буде у томе што ће јавно бити проглашени жртвама интриге, и нека се тјеше помишљу да су недаће кроз које су прошли у домовима, ево омогућили неколицини дјевојака да се удају по реду и закону. Хахам је суђење напустио прилично задовољан. Ем је грјешника научио памети, ем је напунио касу удружења за помоћ сиромашним невјестама, ем није дозволио савременим испразњаковићима да се подругују Тори својим глупим и површним споровима.

Увече, када је његова властита жена открила љубавно писмо у његовом џепу учини му се да можда и није најбоље одговорио на питање како се односити према новим проблемима који немају ништа од старинске љепоте, дубине и озбиљности.

Женска вјера

Тора забрањује кување животињског меса и млијека, као и само уживање месне хране и млијечних прерађевина у исто вријеме. У вријеме док је још увијек постојао Санедрин, врховни јеврејски суд, мудраци су донијели уредбу по којој се речена забрана мијешања месне и млијечне хране проширује и на месо перади. Велики број закона о кашеруту односи се управо на питања раздвајања месне и млијечне хране, месног и млијечног посуђа и прибора за јело, временског размака неопходног да би се након једне врсте хране могла уживати друга и слично.

Унаточ чињеници да су се ови закони све до II свјетског рата међу сарајевским Јеврејима спроводили ригорозно, прича се да се једном приликом некој нони десило да је усред справљања бурицитјас кун кезу, паштета са сиром, за лимуд (како Јевреји зову парастос) свог покојног мужа на који су били позвани сви градски хахами, баш кад је требало да стави последњу тепсију у пећ, остала без уља. Како је ноћ већ увелико била поодмакла, старица се бојала да изађе из куће и позајми уље од неког од комшија. С друге стране, већ је била потпуно исцрпљена задатком који јој је с годинама одузимао све више и више времена, те јој се посао није остављао за сутра. Уосталом, откуд је могла знати каквог ће здравља бити сутра? Толико се надала да ће све завршити вечерас. До сутра би се, глухо и далеко било, бурицитјас могле и покварити.

У наступу малодушности и претјераног самосажаљења и само-разумијевања старица, унаточ забрани мијешања месног и млијечног, загради кашику гушчје масти и брзо је, не би ли предухитрила промишљање и одустајање, размаза по тепсији. Није стигла ни ставити тепсију у пећ, а већ је поче пећи савјест.

Била је престара да би се овако глупо играла с удјелом у свијету који долази. Цијелу ноћ није ока склопила, да би се пред зору сјетила како је неком приликом чула мушкарце како расправљају о прописима кашерута, и да јој је остало у памћењу да су одређене смјесе забрањене само ако се у главној храни осјети укус додате хране, док су друге забрањене само ако запремина додате храна која се са главном не би смјела мијешати не прелази једну шездесетину запремине главне хране.

Цаба, ма колико се трудила, старица се није могла сјетити који се пропис односио на коју смјесу. – *Ако се на ово односи йройис о шездесетини* – гласно је размишљала – *масїи, вала, није било ни колико једну шездесетину у односу на бурекас.*

Али, опет, шта у случају да се у оваквом случају дозвољеност смјесе провјерава присуством укуса додате хране? Ту старица, држе-боље, загризе једну буриkitју. – *Вала немају укус їушчје масїи* – пресуди. Значи, како год окренеш, буриkitјас су кашер.

Једино што старица није била сигурна да ли се сви ови прописи примјењују само у случају да је до мијешања дошло ненамјерно. Нешто јој се није чинило разумним да би се ови прописи могли примјењивати и у случају намјерног преступа. С друге стране, није она намјерно немала више уље у кући, тако да није била сигурна ни да ли се ово може назвати намјерним преступом. Бог јој је свједок да би она највише вољела да је имала у кући још уља, и да је све направила по реду и закону, као што је чинила годинама. Шта годинама? Увијек, као што је чинила увијек. На концу, толики хахами долазе сутра, ваљало је чувати образ. Ко је видио да на лимуду фали послужења? Уосталом, ето, нит' је ствар направила намјерно, нит' је масти било колико једна шездесетина буриkitјас, нит' су буриkitјас имале укус гушчје масти, дакле, морале су бити кашер – и готово.

И поред јутрошње одлуке да су буриkitјас сигурно кашер – увече, кад су хахами, након учења и пригодних говора којима се побуђује успомена на покојника, а његово потомство подстиче да настави његовим путем доброг и побожног Јеврејина, сјели за сто да се заложе – старицу, ипак, зажиги срце. Шта ако хахами, бојала се, открију њен гријех. Могли би је проклетити,

или, још горе, искључити из Општине или, чак, забранити да буде покопана на јеврејском гробљу.

Кад један од хахама принесе устима једну од буриkitјас из посљедњег плеха (старица је добро знала које је смјестила у коју посуду), и изговоривши пригодан благослов сласно одгризе добар комад, старици одлакну. Буриkitјас су, очигледно, ипак биле кашер. *Хахами сићурно не би јели забрањену храну*, резоновала је старица, пресретна што се под старе дане ипак није огријешила.

Жена и приоритети

Поноћ је, Сари се чини да чује кораке у кухињи. У првом тренутку помисли да је то њен Аврам устао да пије воде, или да прегризе нешто. У посљедње вријеме често се будио и јео ноћу. Окрену се на другу страну, не би ли наставила сан. Истом, крајичком ока спази Аврама који је спавао сном праведника. – *Боже, ђа ко онда корача ђо кухињи? Сијурно нам се неки лойов ушуњао у кућу.* Настави да послушкује. Сад су се кораци из кухиње већ сасвим разговјетно чули.

– *Авраме, Авраме* – поче шапатом будити мужа. – *Имамо лойова у кујни.*

Аврам отвори очи, још увијек не разазнајући јасно шта се хоће од њега. – *Авраме, имамо лойова у кујни, чујеш ли кораке, човјече Божји?* Сад већ будан и сам поче да послушкује. Кораци су се стварно чули, али му се баш нешто и није журило да потврди Сарину процјену, страхујући да ће то код ње само да створи напад панике. Устаде полако, отвори ланицу ноћног ормарића, извади из ње нож и крену крадом према кухињи. Видјевши нож у његовој руци, Сара завика колико је грло носила: – *Но кун естии кучију, ес кучију ди кезу; не ѿим ножем, ѿо је нож од сира!*

Лопов, схвативши да су укућани будни, а и не разумијевајући баш најбоље шта Сарине ријечи изговорене на латину значе, наврат-нанос скочи кроз прозор и наге преко авлије колико су га ноге носиле.

Популисти прописе о кашеруту често своде на здравствене прописе усмјерен на продужавање живота и обезбјеђивање квалитета истог. Рамбамисти од тога обично добијају нервни слом, инсистирајући како Тора није дата поради лијечења

тијела, него поради лијечења душе. Ова прича је једно од оних ријетких мјеста на којем би се и рамбамисти морали сложити да је обдржавање прописа кашерута продужило живот овом старом пару.

Велика фрџутма

Један сарајевски Јеврејин по имену Исак Алтарац имао је у Америци рођака који му је сваких пар мјесеци слао пакете са најновијим америчким производима. Једном, кад је Аврам требало да се пресели у нови стан, не желећи да му се због преласка с једне адресе на другу слѣдећи поклон-пакет загуби, а све држећи се оне народне: *Боље сѝријечѝи, неѝо лијечѝи*, посла рођаку телеграм слѣдеће садржине:

*Селим, у великој сам фрѝуѝи,
не шаљи ѝакетѝ до даљњеѝ.*

Амерички рођак сачека да прође извјесно вријеме по пријему писма, па сматрајући да је „до даљњег” већ прошло, посла пакет на слѣдећу адресу:

*Исак Алѝарац
Велика Фрѝуѝи
Сарајево*

Пошта сарајевска, ако баш нешто и није успјела пронаћи адресу, бар је знала гдје треба тражити Исака Алтарца, те пакет би донесен у Јеврејску општину, у којој опет није било никакве сумње ко је адресат, те пакет ипак стиже у руке ономе коме је и намијењен. Веле да је тадашњи сарајевски хахамбаши на ову причу рекао: – *Предосѝрожносѝ је добра, али ко има среће ни ѝредосѝрожношћу се не може унесрећѝи.*

Инат

- Пошто би се, Марко, потурчио?
- Ни за паре, ни за пусто благо, већ за инат Богу и људима.

Српска народна пјесма

Ако је постојало нешто што је уједињавало сва четири народа и све четири конфесије у Сарајеву, онда је то био инат. Сарајлије често, указујући на турско поријекло саме ријечи, тврде да су им и инат, а не само име му, Турци оставили у аманет. Они који добро познаје Турке, барем ове данашње, кажу да је у турском поимању свијета инат првенствено инат с другим. У Сарајеву, међутим, инат је био првенствено инат са самим собом па тек онда, ако човјеку остане времена и живаца (ипак је свака сам себи најпречи), и с другима. Преварио би се ко би усврдио да је инат социопсихолошка појава. Можда негдје другдје. У Сарајеву инат је био стил, начин живота, животна философија, а неријетко и некакав и нечији смисао живота. Није се живјело и са инатом – него за инат. Нек цркну непријатељи, нек завиде душмани. Инат је био једна од ријетких ствари која је било добро подјељена и између и унутар разних група које су твориле Сарајево. Сарајевски Срби цитирали су много чешће од београдских ону народну пјесму по којој се Марко не би потурчио ни за паре ни за пусто благо док, рецимо, за инат већ би. Без да трепне. Ако, и имао би рашта. Муслимани су, опет, са посебном афекцијом показивали споменик инату – кућу, која је својевремено стајала на мјесту Вијећнице, па су је Аустријанци срушили (уз протунакаду; Аустријанци к’о Аустријанци), а власник куће само прешао на другу страну Шехер-ђехајине ћуприје и подигао исту онакву кућу какву су

му срушили, у зеру исту па јој народ, знајући увијек препознати и одликовати праве вриједности, надјену име инат-кућа.

Веле да се тамо не инате само људи. Јок, него и ријеке и планине и вјетрови – па чак и зграде. Куће, џамије и чесме инате се једна с другом.

Тако рецимо, има џамија која се зове Побјегуша. Био једном неки трговац, богат и душеван човјек. Једном тако мислећи који би следећи севап могао уписати код Бога, учини му се да нема већег и љепшег дјела него подићи џамију. Како је рекао, тако је и учинио. Увакуфи дио имања, од чега је требало да се издржава зграда, купи поље и јапију, узе раднике и с бисмилетом започе посао. Прво су направили саму џамију, једноставну али чврсту грађевину од бијелог камена са прозорима у полулуку. Кад су привели крају градњу џамије, почеше градити минарет. Радници су радили цијелу цијелцату седмицу и пред очима махалалија поче ницати чуста камена минара. Крајем десетог дана приведоше радове крају. Остало је само још да сутра покрију бакром шпицасто кубе минарета – и мирна Босна. Али ту се преварили. Минарет им је оштро замјерио што су га почели градити тек кад је џамија била готова, као сироче – онако за поткусур. Није им хтио кварити посао на почетку. Јок, чекао је да заврше а онда, ето, те ноћи која га је раздвајала од покривања, одлучи да им покаже свима, и трговцу и радницима и махалалијама па, на концу, и самој џамији којој, изгледа, ионако није било посебно криво што су се тако понијели према минарету, јер за све вријеме неправедног запостављања није ријечи рекла. *Е, са' ћеџе сви видјетџи да и минареџи има частџи, јашиџа раџи* – говорио је минарет упињући се из петних жила да се одмакне од џамије и, вјеровали или не, успио је превалити добрих двадесет метара, све са темељима, и без да му и један камен отпадне. Толика је снага ината и код обичног минарета. Ујутру дођоше они радници. Нису могли вјеровати својим очима. Без много приче, јер ко би им вјеровао, срушише минарет, пренијеше камење до џамије и дадоше се на рад. Мало по мало, минарет је поново растао на свом првом мијесту, и већ је било договорено да ће тог и тог дана у новој џамији по први пут клањати сабах. Сав се комшилуk спремао да обиљежи тај свечани догађај. Пред зору, с првим пијетлови-

ма, трговац који је наумио тог дана бити имамом у својој задужбини, праћен већом скупинам вјерника грабио је према џамији крупним корацима. Полако им се раздањивало пред очима и у невјерици видјеше да је минарет побјегао од џамије добрих тридесетак метара. Шта да раде? Ово џамија није. Џамија без минарета – то има. Али минарет без џамије? То нити има нити може бити. Одгодише проклањавање, сазваше поново раднике, срушише минарет и поново га подигоше. Али обноћ минарет поново побјеже. Седам пута су га рушили – и седам пута им је дјежао. Седми пут стари махалски хоџа рече трговцу: *Слушај, минарет ђ има времена – али ми немамо*. Одлучише да ствар оставе онако како и јест. Отад је веле обичај код сарајевских муслимана да се џамија и минарет граде заједно, миц по миц, колико да не буде зазора и подозрења међу њима. Разбору склонији тврде да је тако нешто немогуће и да је цијелу сторију са минаретом измислио неки неимар пјано, који од ракије није видио гдје му је џамија а гдје минарет, а радници нису обраћали пажњу шта и како граде, јер су били плаћени да граде како им се каже, а не да мисле и пазе. Ја, и тако седам пута – одговарали су им заинаћени саговорници који су више вјеровали у прву верзију. У другој ионако није било ништа за вјеровати.

Јеврејска су дјеца пролазећи поред ове џамије често извивала стих из Псалама: *'Им Агонај ло јивне вајиђ – шав амелу донав до' – 'Ако Госђод не ђради дом – џаба се ђруде они који ђа ђраде'* (Псалам 127:1).

Тако је то било у она времена кад су људи хвалећи иновјерца пазили да се случајно не помисли како му хвале и вјеру. Хришћани би муслиману, кад би га хвалили, рекли: *алал ђи вјера* (или *алал му вјера* – ако су га хвалили у одсуству), нек ти је проста вјера. Дobar си човјек – опраштамо ти што погрешно вјерујеш. Ни муслимани нису сматрали да то што и хришћана има добрих људи говори нешто о хришћанству. Хвалећи хришћанина обично би додали: *не хвалећ' му закона*. К'о бива: он је добар, иако му вјера ништа не ваља. Ни једнима ни другима није било чудно што баш хришћани алале – а не опраштају, и што баш муслимани говоре о закону – а не о дину. Битно је да су се лијепо подјелили – и да се зна шта је чије.

Послије су у чаршију дошли неки нови људи који су боље чули шта се говори него што су видјели ко и коме, па су побркали ред до те мјере да данас људи исте вјере (укључујући и ову комунистичку, у човјека и боље сутра) говоре један другом *(х)алал (џи) вјера*. Истини за вољу, муслимани кажу *халал*, а хришћани *алал* – али све друге конотације су се одавно изгубиле.

Непревазиђена легенда сарајевског ината био је без сумње Никола Тешки Радник. Ко га је знао – знао га је под тим именом. Био је мало 'у пет код рингишпила', како се то у Сарајеву лијепо каже али уз то, или можда управо због тога, и очи, уши и, што је најважније, уста града. У турска времена будале су биле више нека врста друштвене установе него ли лично стање духа. Бити на своју руку носило је са собом друштвену одговорност. Будале су биле вентил који је регулисао и попуштао притисак у лонцу у коме су се сви кували. Њима је болест духа обезбјеђивала безбједност тијела и зато су углавном неометани могли говорити јавно оно што је лежало запретано дубоко у срцима њихових суграђана, шпрдати се с оним од чега је чаршија страховала, и викати на сав глас оно што се по чаршији шаптало. Када се све ово узме на ум, постаје јасно зашто су будале представљале витални интерес свих сегмената градског друштва. Једна поштена касаба којој је стало до имена и угледа морала је имати и дежурну будалу. Недостатак исте би је деградирao у најобичније село. Није да на селу није било душевних болесника. Једноставно, тамо су они били обични болесници, без икакве посебне друштвене улоге. Није их се слушало, њихове ријечи се нису препричавале, нико их није подстицао и охрабривао да говоре оно што други не смију. У градовима Оријента будале су биле бесплатно позориште, народни парламент. Стога и није чудо што су будале постале индикатор развијености неког мјеста. И другдје се град без позоришта сматра већим селом. Веле да су Андрића једном питали да ли и данас сваки босанско-херцеговачки град има по једну будалу, а да је он одговорио да данас има по један паметан.

Свакодневна добро одмјерена комбинација страха и смијеха биле су у Турској, изгледа, најбоље средство за спријечавање устанака и побуна. На концу, неспорно је да они крвници

који су у своме бијесу кажњавали и будале, никад нису успјевали дуго задржати власт. Сарајлије тврде да је особа којој је Бог узео памет или страشان грјешник или велики праведник. Било како било у њих не треба дирати – Бог их је себи обиљежио. Ако се ради о праведнику, Бог ће га осветити – а ако ли, пак, о грјешнику – онда му је то очигледно била добро одмјерена казна којој није требало ни одузимати ни додавати – јер Богу не требају помоћници.

Било како било, Сарајево је добило у наслијеђе, а потом још и усавршило османску институцију народног гласника. Кад су у Другом свјетском рату Нијемци ушли у Сарајево, ову је часну функцију обављао речени Никола Тешки Радник. Одмах је увидио да је посла много – а времена мало, па заврну рукаве и баца се на посао. На сам први дан кад је прашњава колоне њемачких војника улазила у град, негдје у Александровој улици, Никола се баца на цесту колико је дуг и широк, па лежећи пред њемачким камионима поче викати колико га грло носи: *Халиј! Халиј! Халиј!* Возачу камиона није дуго требало да схвати да пред собом има болесног човјека. Камион се заустави, војник изађе из камиона и приступи Николи да га уклони с пута. Овај скочи на ноге лагане па поче објављивати: *Само два човјека у цијелој Европи моју зауставиши* њемачку војску – *ја и Хитлер.*

Југославија убрзо би подијељена између окупатора и њихових домаћих слуга. Далмација с острвима била је додијељена Италији, али је хрватска влада у Загребу добила задовољштин у окупацији Босне и Херцеговине. Њемачке су трупе Босанцима и Херцеговцима, или барем аријевцима међу њима, донијеле ново држављанство Независне Државе Хрватске. Јевреји ових земаља, сада Жидови, морали су бити издвојени од остатка популације како је не би контаминирали тјелесним и душевним недостацима своје расе. На многим је кафанама већ у првим данима окупације освануо натпис: *’Жидовима и њима забрањено’*. Они који су њемачким предрасудама по сваку цијену хтјели додати и своје локалне, проширивали су слоган у: *’Жидовима, Србима и њима забрањено’* – а посвећеници Хитлеровог расног наука поносни како су брзо и добро савладали градиво нису прескочили ни Роме, него су на своје радње

стављали натписе: *'Жидовима, Србима, Цијанима и њима забрањено'.*

Жидови не смију продавати аријевцима. Жидови не смију куповати од аријеваца. Жидови се не смију кретати улицом иза шест увече. Жидови морају носити жуту траку на којој ће црним словима тог и тог омјера стајати написано *'Јуде – Жидов' –* само су неки од расистичких закона крваве Независне Државе Хрватске.

Никола, уста града и његов ум, није се смирио док није нашао начин да покаже шта мисли о Независној Држави Хрватској, њеним законима и њеном расном чистунству. Једног јутра Исусов кип који је с прочеља сарајевске катедрале благо-сиљао пролазнике освану окићен жутом траком. Свијет који је пролазио испред катедрале вјероватно не би ни обратио пажњу на детаљ, барем не тако брзо, али Никола се већ побринуо да им лично скрене пажњу. Стао је испред катедрале и показујући прстом на Исуса почео галамити колико га грло носи:

– Шта си ти замислио? Ти сам од свих Јевреја да њрођеш без ираке? А, не, не, не може код мене! Јок, јок! Никако!

Свијет се смијао од срца, а Никола је наставио са својом тирадом:

– Јеси ли ви њоквареної Јеврејина? – питао је уносећи се људима у лице. *Видиш ли' ће се сакрио? У саму цркву. Мили црква ће ја сјасиш'.*

Вријеме баш и није било за смијање, али људи који су се затекли пред катедралом напосто су пуцали од смијеха. Никола се опет окрену Исусу:

– Јеси ли' ти стварно мислио да ће нећемо њрејознаш'? Да ће нећемо дојавиш'. Глумиш њу некої вел'кої кайшлика.

Усташка полиција убрзо прекиде забаву. Николу пребише на лицу мјеста, свијет растјераше, а Исусовом кипу, с много муке, скидоше траку.

У то је вријеме почео излазити и окупациони лист *'Хрватски Народ'* који је себи у задатак ставио објашњавање и разлагање Хитлерове расне теорије. Ни ту Никола није часа часио.

Однекуд набави извјесан број примјерака реченог листа, па поче викати по цијелом Сарајеву:

– Хрвајски Народ двије куне! Хрвајски Народ само двије куне! Хрвајски Народ – још мало ња нестјало!

Сарајлијама није требало много да разумију Николину игру. Намјерно, како би му омогућили да што дуже извикује свој слоган, нико није хтио купити посљедњи примјерак листа који му је остао у руци. Никола је пролазио из улице у улицу и викао:

– Хрвајски Народ само двије куне! Хрвајски Народ – скоро нестјало! Посљедњи примјерак Хрвајској Народа!

Тројица усташа, у новим униформама, свјеже обријани, испеглани и уређени шеткали су се сриједом Ферхадије улице, очекујући да њихови улаштени пиштољи и парадне униформе отворе пут ка срцу припадница љепшег пола.

– Јеси л' видио – обрати се један од њих другој двојници – како ми се смијешила ова дјевојка?

– Није се смијешила њеби – инсистирао је други – нећо мени.

– Гледај, ево и ова ми се смијеша – поново ће први.

– Мени се чини – трећи и најтиши међу њима ће – мени се чини да се сви нешто смијуће.

Друга двојица погледаше унаоколио. И њима се учини да се сви пролазници помало чудно смију.

– Хрвајски Нарооод – посљедњи примјерак! – повика Никола у њиховом правцу.

Иван, одмах схвати разлог завјереничког осмјеха на лицима пролазника. Његов сељачки ум истрениран да у сваком човјеку види непријатеља и у свакој ствари опасност, без грешке је дешифровао скривену поруку у ријечима продавца новина. Окрену се према својим друговима. Из збуњеног израза на њиховом лицу увидје да њима још увијек није било јасно о чему се ради.

– *Тако је и боље* – помисли. Посљедње што је желио било је да један од њих нађуши прилику да искаже лојалност систему који га је извео из потпуне анонимности.

Лично, ступио је у војску да би се спасио од оца пијанца који, осим кад га је тукао или када је галамио на њега, није показивао друге знакове свијести о његовом постојању. У дјетињству, батине су биле његов једини однос с оцем. Заједно с њим растао је и очев страх да би му једног дана Иван, тако се звао, могао платити с кусуром за све батине које је добио. Због тог страха и ни због чег другог батине су се прориједиле, па савим престале као да их никада није ни било. Тако је престала да постоји и једина веза између оца и сина. Ивану се понекад чинило да би му драже било кад би се отац дигао и пребио га – само да га види, да покаже да је свјестан његовог присуства. Отац је, чини се, увидјео да игнорисање Ивана боли више од батине, па му се допало да га тако мучи ако се већ више није усуђивао дићи руку на њега. Ступио је у војску да би побјегао од зла које му се чинило, и већ му је било јасно да се овдје од њега очекује да чини зло. Сада је он требало да буде тај у чијој је руци сила. Није му се допадала нова улога. Стрепио је од животиња које су се отрзале с ланца у његовим пријатељима. Стога похита Николи не би ли некако спријечио инцидент прије него неко од његових другова схвати провокацију.

– *Госпо’н официр, јесће ли за ’Хрвајски Народ’?* – упита га Никола к’обајаги наивно.

Знао је да ће ако одговори одрично изазвати буру смијеха код присутних. Истовремено није желио никакво зло ни том продавачу новина за кога уопште није знао је ли блесав или само храбар. Размишљао је грозничаво. Покуша се присјетити шта би урадио неко од старијих из његовог села. *Они би се и сами љавили блесави* – помисли.

– *Сћварно нисам сћињао куйићи задњи број* – рече Николи, пружајући му двије куне.

Никола је још неко вријеме извргавао руглу нову власт – а онда је убијен, као и толики други. Неки државотворац нашао

је за сходно да заштити Независну Државу Хрватску од Николе Тешког Радника. Народ вјерује да власт која не штеди ни будуће не може бити дуга вијека – и, барем овај пут, био је и у праву.

Братство и јединство: сефардско-ашкенаaska перспектива

До Другог свјетског рата дејствовале су у Сарајеву двије јеврејске општине. Једна, у граду укорјењенија, старија, старинскија и бројнија – сефардска, окупљала је потомке прогнаника из Шпаније. А друга – ашкенаaska, окупљала је Јевреје поријеклом из источне и средње Европе који су у Сарајево у значајнијем броју стигли тек са аустријском окупацијом, и који су углавном или посједовали савремено европско образовање или, барем, били обртници по европском моделу и стандардима. Послије Другог свјетског рата и планског истребљења Јевреја од стране Трећег Рајха и његове миљенице, само по злу познате Независне Државе Хрватске, шака преживјелих (што партизана, а што логораша) није сматрала неопходним да се и од тако малобројне заједнице праве двије. Тако да је у јединој од пет сарајевских синагога (и то управо ашкенаaskој; преостале четири биле су сефардске) која је наставила функционисати као синагога створена и заједничка сефардско-ашкенаaska Јеврејска општина. То наравно не значи да су разлике и, углавном безазлене, предрасуде једне јеврејске групације према другој декретом престале да постоје. До дана данашњег старији чланови општине обичавају пецкати Јевреје другог обреда намјерним занемаривањем. Примјерице, једанпут су из Париза у Сарајево у исто вријеме стигла двојица предратних Сарајлија, један Сефард, а други Ашкеназ. У размаку од пола сата, обојица су „стигла” занемарити општину другог обреда, дијелом свјесно, а дијелом ненамјерно. Ашкеназ је на питање једног млађег општинара о томе како је изгледао јеврејски живот у предратном Сарајеву одговорио:

- Е, требало је то да видиш. Знаш, тада је све било дру-
јачије. Ойштина је била велика; хиљаду чланова...
- Па, Ойштина и данас има хиљаду чланова – чудно се
млади саговорник – зар није у Сарајеву прије рата било
дванаест хиљада Јевреја?
- Да, било је и Сефарда – одговори старац, смијешећи се
завјеренички.

Непуних пола сата након тога, сефардски Парижанин је,
не знајући ништа о претходно описаном догађају, ностал-
гично упитао секретарицу Општине:

- Сјећаш ли се како је то било некада у добра ствара време-
на? Град је био мноо мањи него данас, а било је једанаест
хиљада Јевреја...
- Дванаест – исправи га секретарица и не знајући да му
тима само ствара предтекст за унапријед припремљени
цинични одговор:
- Јес', добро си; било је и Швабо-Ћидјос, прихвати старац
посежући за пежоративом „швапски Јевреји”, којим са-
рајевски Сефарди најрађе именују Ашкеназе.

Пар година прије овог посљедњег рата основано је у Сара-
јеву друштво „Вигас Ларіас” које се бавило очувањем и ревитал-
лизацијом сефардске културе. У склопу активности овог
друштва организована су разна предавања, углавном на се-
фардске теме. Тако су се из мјесеца у мјесец смјењивале теме:
сефардска имена, сефардска презимена, сефардски надимци,
сефардске пословице, сефардска кухиња, сефардске романсе,
сефардска народна прича и слично. Послије неколико мјесеци
овог сефардског маратона, један виђенији општинар ашкена-
ског поријекла није могао а да одсуство било каквог осврта на
ашкенаску културу и књижевност у културном репертоару са-
рајевске Јеврејске општине не доживи као маргинализацију и
потцјењивање традиције којој је припадао. На једном од пре-
давања на сефардске теме, у тренутку када је предавач упитао
присутне имају ли питања на тему о којој је говорио, он скочи
и узбуђено запита:

– Добро јел’ има наде да би једном неком мојло њастии на ња-
меџи, њек онако усџуџи, да џриџреми неџиџо и на џему
ашкенаске исџорије и џрадиџије?

Предавач, Сефард, не схватајуџи разлоге његова узбуџења
одговори кратко:

– Ти, браџе, џриџреми, к’о и ја џиџо сам, а ми ћемо сви доћ’ и
слуџаџи’ џе. Нећу ваљда ја џриџремаџи’ џредавање на џе-
му Ашкеназа. Еџо вас, ѡа џриџремиџе. Ни ја нисам од
џеде џраџио да џриџремиџи џредавање о Сефардима.

Сатјеран у кут неочекиваним одговором, угледни опџти-
нар немаде другог избора него да подигне бачену рукавицу.
Након џто је, свјестан чињенице да част цјелокупног ашкена-
ског дијела јеврејске популације Сарајева зависи од његовог ан-
гажмана, брижљиво припремио своје излагање, водеџи рачуна
о сваком податку који је канио изнијети, он утанаџи са оп-
џтинском управом датум предавања, а исто јоџ најаџи и пла-
катом (који је, узгред, био бар два пута веџи од најаџе за
сљедеће предавање из области сефардике).

Наслов предавања био је: *Краџак осврџи на ѡлавне џокове
развоја ашкенаске џрадиџије и кулџуре.*

Публика која се појаџила на предавању била је идентична
оној која је похађала предавања на сефардске теме и која је
ионако представљала више инвентар опџтине, а мање публи-
ку привучену конкретном темом. Свеједно, ашкенаски дио пу-
блике намјерно је мало до умјерено драматизовао ситуацију
говореџи унапријед усхићено о предавању и његовој важнос-
ти, те подвлачеџи како је било крајње вријеме да Оџиџиџина ор-
ѡанизује неки кулџурни садржај.

Предавач је био видно узбуђен. Говорио је с љубављу и за-
носом. Све вријеме предавања ни један једини пут није ни по-
гледао на биљешке које је тако предано припремао. Говорио је
као посједнут, без предаха и предано – из главе. По завршетку
излагања упита присутне да ли би неко, можда, желио поста-
вити неко питање везано за тематику предавања.

Јаџила се једна старија Сефарткиња која је своје питање
овако формулисала:

– Хвала вам на врло информативном излагању. Вечерас сам многе ствари чула по први пут. Ја сам, међутим, хитјела да вас питам како се међу Ашкеназима изјубио ладино?

Запрепаштен питањем, не знајући да ли се ради о провокацији, непознавању основних информација или пукој сенилности, предавач је нетремице гледао у питаатељицу. У истом тренутку, у другом дијелу сале друга се госпођа, такође Сефарткиња, јавила за ријеч. Пронашавши у новом питању спас од старог на које није знао „ваљано” одговорити, јер никако није могао одредити који је од три могућа мотива био стварни мотив питаатељице, предавач даде знак да је спреман саслушати друго питање. Друга госпођа постави следеће питање:

– Видим да сте стичућњак за ову материју и баш сте нам лијепо објаснили ствари које многи од нас, ја прва, нису знали. Ја сам хитјела да искористим прилику и да вам иставим питање на које никако не знам одговорити онима који ја мени истављају. Наиме: по чему се Ашкенази разликују од Јевреја... .. овај..., мислим... од Сефарда?

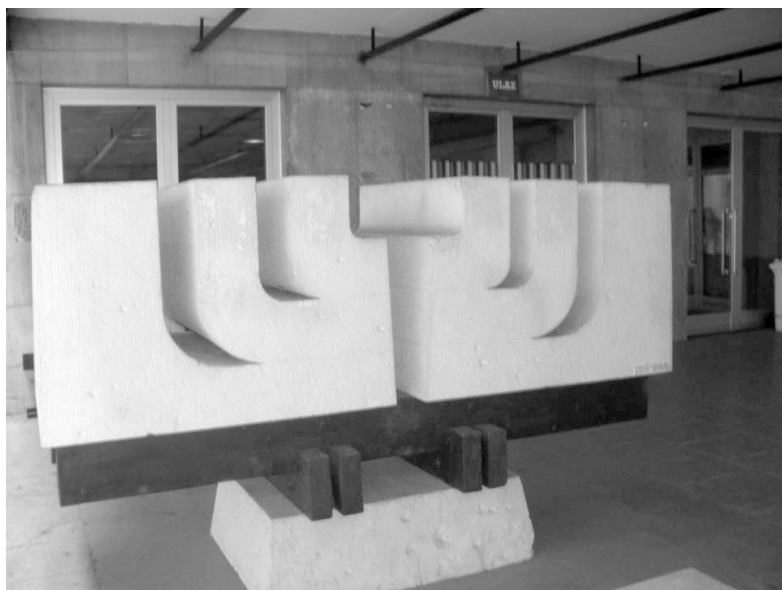
Из другог је питања и самом предавачу постало јасно да се ради о смишљеној освети за увредљиве опаске којима су претходна предавања на сефардске теме лишена права на почасни наслов културни догађај. Сада, када му је дефинитивно било јасно да је мотив ипак био провокаторски, могао се и сам предавач предати овој старој безазленој друштвеној игри, која ће с његовом генерацијом вјероватно сасвим ишчезнути са ових простора.

Сарајевска менора

Први су Јевреји стигли у османску провинцију Босну и њену престоницу Сарајево негдје око 1566. године. Парсто година касније, сад већ увелико одомаћени, ти јеврејски грађани ће свој град прозвати Малим Јерусалимом (Чичу Јерушалајим). Непосредно пред Други свјетски рат, поносни сарајевски Сефарди подигли су усред Сарајева Кал гранди (Велики храм), највећу сефардску богомољу у Европи. Тада још нису знали да ће им ускоро властити град одузети прво права, а потом и имовину, брижљиво их пописујући и просљеђујући у логоре у којима ће бити побијени. Сам Темпл (тако су Сарајлије свих вјера називале Велики јеврејски храм) девастиран је већ 1941. године, од стране дојучерашњих комшија и суграђана. Послије рата шака преживјелих Јевреја није успјела де реновира велелепно здање. Године 1966. зграда је поклоњена граду, и Темпл је постао „Раднички и универзитетски центар Ђуро Ђаковић” (послије посљедњег грађанског рата Темплу је поново промијењено име и постао је „Босански културни центар”, да је бар Босанско-херцеговачки). Заузврат, град је 1966. године направио велику манифестацију у част четрестогодишњице доласка Јевреја. Представници државе Израел и свјетских јеврејских, напосе, сефардских организација позване су да својим присуством увеличају догађај, а да пронесу свијетом информацију о Социјалистичкој федеративној републици Југославији и слободама које уживају њени јеврејски грађани. Један од централних догађаја манифестације требало је да буде свечано откривање споменика четрестогодишњем јеврејском присуству у Сарајеву у атрију некадашњег Темпла.

Ноћ прије првог дана манифестације стигла је у Предсједништво сарајевске Јеврејске општине и слика споменика који

би сутра требало да буде свечано откривен. Споменик је имао начелни облик меноре, али (гле чуда) умјесто уобичајених седам кракова, ова је камена менора имала само шест.

Тадашњи предсједник општине, покојни Хајим Камхи, видјевши ову сакату менору почео је да галами: – *Ойсїрукција, сабоїшажа, анїїсемииизам... ово је намјерна сабоїшажа*. Не знајући шта да раде, као и увијек у таквим приликама, општинари се напречац сјетише да општина има и рабина, те се из оних стопа упутише Хам риби Менахему Роману, алав ашлом, сину чувеног Хам Меркада.

Хахам коме поклањање Темпла граду, благо речено, није било по вољи (став због којег је био заобиђен у свим пројектима везаним за манифестацију), сишао је у предсједништво у шлафроку који је набрзака огрнуо преко спаваће хаљине, са све спаваћом капом на глави. Хајим Камхи крену да му дрхтавим рукама показује слике споменика, говорећи: – *Поїледај, шесї кракова... молим їе, лијейо... менора... кодајаїи менора са шесї кракова*, на шта му хахам одговори: – *А ви, к’о дива наумили јерусалимски Храм їравий’ овде, їа вам їреба їрава їравцаїїа менора*.

– Знам, предсједник ће, – али ово није видјело меноре. Хам Менахем зашкиљи и загледа се у менору, па ће рабинско-шеретски: – Мени, вала, не личи ни на крст. Онда поново зашкиљи, па прелетивши још једним погледом преко меноре, каза: – А не личи ми ни на полумјесец. Ту се рабин диже и изађе, оставивши цијели управни одбор за собом. Предсједник још стиже да му добаци: – Знам, али није ни менора, на шта му рабин одговори, одмахујући руком: – Чудна ми чуда, сарајевска менора...

Прошле су отад многе године и уз повратак демократије (а вјерујем да се ретроактивно већина Југословена слаже да би боље било да се никад није ни враћала) дошло је и до обнове предратних (мисли се на Други свјетски рат) етноконфесионалних друштава, међу којима је била и јеврејска *Ла Беневоленција* (Добра воља). Тадашњи предсједник Јеврејске општине, покојни проф. Исак Леви обратио се чувеном сарајевском умјетнику Јакову Јаши Барарону с молбом да осмисли лого за васкрсавајуће друштво. Изворна Јашина верзија логоа састојала се од класичне меноре са седам кракова, изнад које је латиницом избаждареном да што више подсјећа на хебрејско писмо било написано име друштва, док се година његовог оснивања појављивала испод саме меноре. На неки волшебан начин, међутим, година 1892. убрзо је ушла на саму менору, узимајући мјесто средњег крака, а на мјесто на коме је некада стајала година завијорило се име града.

Послије обнове предратних друштава обновљен је и сам рат, а шестокрака (не звијезда, него менора) постала је током рата симбол *Ла Беневоленције*, Јеврејске општине Сарајево и Јеврејске заједнице у БиХ. Тако су прваци БиХ Јеврејства и не хтијући (боље речено и не знајући) испунили шеретско пророчанство покојног риби Менахема. Пророчанство о Сарајевској менори.

Попис

Балканце уопште, а Босанце и Херцеговце посебно краси посебна врста урођене резигнације за све што има везе с влашћу. Није битно да ли се ради о њиховој или о туђој власти, јер свака власт је у Босни и Херцеговини неком његова – а неком туђа.

Због овог непријатељства што га просјечан Балканац гаји према властима, у Босни и Херцеговини, као и у Црној Гори увријежио се обичај да се у разговору међу пристojним свијетом власт и њене институције не помињу по имену. Умјесто имена институције треба користити замјеницу – и то не мушког или женског – него средњег рода. Срачунали су, ваљда, да то највише понижава. Примјерице, Сарајлија ће увијек прије рећи *одвело њој и њој*, него што ће се удостојити да спомене полицију која је дотичног одвела. Јест' да је понекад тешко погодити о којој се институцији ради, али понижавање институција је ваљда довољно битно да се мало изгуби на прецизности. Некад, кад баш нема другог излаза, спомене се и институција – али тек на крају реченице, иза редовног понижавајућег средњег рода; на примјер: *њој и њој позвало у војску*.

Пред сам рат направљена су у Босни и Херцеговини два пописа становништва. Прво редовни попис који се у Југославији ионако вршио сваких десет година, да би му услједио локални, босанско-херцеговачки, који се вршио под фирмом избора, иако резултати нису били много другачији од резултата пописа. На првом попису многи су нашли за сходно да искажу свој револт према подјелама које су се дешавале у земљи, па су одлучили да се декларишу као Ескимима или Индијанци. Други, опет, са више разумјевања за локалпатриотизам и племенску посебност, декларисали су се као Команчи, Апачи и слично.

У то је вријеме Сарајевом кружио виц о два пријатеља која су се нашла у некој кафани – па, причајући о овоме и ономе, на концу надођоше и на политику и попис. Један пријатељ упита другог:

- *И добро, како си се декларис'о на њојису?*
- *Ко' Индијанац, брајџе, а њи?*
- *Ко' Ајач.*
- *Охохо, сејарайисџичке ѡгенџије...*
- *Ти ни јегне, униџарисџио један униџарисџички.*

Било је оних који су хтјели да се пријаве као Марсовци. Један се осјећао пингвином, а кажу да је било и неколико магараца, али су одбијени под изговором да ове националности нису признате у Југославији.

У истом том траги-комичном духу брода који тоне али се дивно забавља (сјетимо се само најбољег умјетничког приказа тог процеса, краја Кустуричиног култног Андерграунда) приступили су попису и малобројни сарајевски Јевреји. У једној породици потучени су сви рекорди југословенског апсурда. Испало је да од шест чланова породице нема ни двоје који припадају истом народу, истој вјери – или, ако ништа, бар говоре истим језиком. Најапсурднија од свега је чињеница да се у реченој породици нико није морао претјерано трудити да претјерује, преувеличава или лаже. Довољно је било рећи пуку истину из властитог кута.

Ноно, Бенсион, изјавио је да је по националности Јеврејин, по вјероисповјести Сефард (овде се окренуо да објасни жени да су Сефарди и Ашкенази заправо исти народ – а да имају различите синагоге), док му је матерњи језик ладино. Одмах послје њега, нона Клара, је изјавила да је по националности Сефарткиња, по вјероисповјести Јеврејка, а да јој је матерњи језик шпански.

Син, Соломон, човјек од својих шездесетак година изјавио је да је по националности Јевреј – а по вјероисповјести Југословен. Кад му је на то пописивачица саопштила да југословенство није религија прекинуо ју је бијесно:

- Ја њо Устјаву имам љраво да вјерујем у ишја хоћу, је ли љако?
- Наравно... али....
- Е, онда ја користићим своје устјавно љраво и вјерујем у Јујославију.
- Али, јосјодине, вјероисјовјестј је љишјање... – а не...
- Не схавишам у чему је љроблем. Овом се указала јосја, оном се указало оно, мени се указала Јујославија. Ја сам, јосјођо, не моратиће ми вјеровати', Јујославију видио својим очима, и ја вјерујем да Јујославија јосјоји. То је моје најдубље вјерско увјерење. На концу, љо је моје устјавно љраво.

Немајући ни воље ни живаца да се даље расправља, пописивачица у рубрику вјероисповјест уписа Југословен.

- *Мајџерњи језик?* – упита га.
– *Српски!*

Пописивачица механички написа српскохрватски – али је Саламон прекину:

- Нисам рекао српскохрватски – нећо српски.
- Деша ајора, љустии саг... – прекиде га она, обраћајући му се на ладину да гошћа не би разумјела – а ти ке ти са-ли кому лу јаман, ишћа шједе дрића како се језик зове?
- Ја сам хрватски љоворио у Ђакову, ишћо сам мор’о, и више ми не љада на љамети – одбруси јој Саламон.
- Само да не буде љослије ’љрцале се шћуће козе, а мој јарца муда боле’ – резигнирано закључи она дискусију.

Пописивачица избриса ријеч хрватски па се, прекидајући неугодну ситуацију, окрену Грети, Саламоновој жени:

- Штѣ сѣ ви ѿ националности?
– Југословенка.
– Вјероисповијест?
– Комуниста.

Не хтијући улазити у нове расправе о уставним правима, пописивачица забиљежи оно што јој је речено.

- *Майтерњи језик?*
- *Њемачки.*

Овдје пописивачица подиже поглед. Није знала процјени-ти да ли се то завитлавају с њом. Посљедња ствар коју је оче-кивала након свега што је чула у овој кући била је изјава о њемачком као матерњем језику. Прелети погледом по прису-тнима. Нико се није смијао. Поново спусти поглед на папир, биљежећи исказ и констатујући питајућим тоном:

- *Интијересантино...*
- *Знајте – поче Грета неспретно објашњавати – ми смо Јевреји, ја смо код куће ѿговорили њемачки.*
- *Зар Јевреји ѿворе њемачки? – упита пописивачица.*
- *Јевреји не ѿворе њемачки – потруди се нона да објасни – Јевреји ѿворе шћански. Ашкенази ѿворе њемачки.*
- *Ноно, Јевреји ѿворе хебрејски и живе у Израелу – исправи је унук, Давид.*
- *Шћа, а ја нисам Јеврејка? – упита нона.*
- *Ми сад више нисмо нишћа. У Шћанији смо били југејски изћанници. У Турској смо ѿсћали Сефарди, Јевреји ѿроћнани из Шћаније. У Аусћро-Ућарској Израелићи сефардској обреда. У сћарој Јућославији Јевреји Сефарди. У Независној Држави Хрвајћској Жигови. У новој Јућославији Јућословени јеврејској ѿоријекла (овдје погледа Грету). Са' ћемо ваљда дић' Босанци јућословенској ѿоријекла јеврејско-сефардске вјере комунистћичкој обреда (овдје погледа Саламона). Е, ја, ѿсћодо, само ви насћавићие скућљатћ' ѿоријекла, ал' без мене.*
- *А шћа ћи фали да будеш само човјек? – упита га Леа, старија сестра.*
- *Па кад смо сви само људи, шћо нас ѿоисују? Ево, хоћеш ћи ѿрва рећи да си ѿо националностћи човјек, и ѿо вјероисћовјесћи човјек? Можећие сви ви лежатћ' ѿоћрдушке и смишљатћ' како се данас осјећатћие и како дисћие се сућира декларисали. Изаћи сад ја ѿићјај некоћ на улици шћа си ћи Леа Кавесон ѿо националностћи. Сви ће ћи одма' рећи да си Јеврејка, мо'ш ћи ілумић' Босанку кол'ко оћеш.*

- Ти си креџен – дрекну на њега Леа. Уџиџиџе слободно – рече, обраћајући се пописивачици – у све рубрике. Националносџи: креџен, вјероисџовијесџи: креџен...
- Мама – обрати се Давид Грети – малоџрије кад џосџођи није било јасно оџкуд џи Јуџословенка џовориџи њемачки, џиџа си јој рекла? Знаџе ми смо Јевреји...
- Ти звучиџи к’о џрави мали јеврејски Шешељ – поново ће Леа.
- Наравно било би мноџо боље да звучим к’о јеврејски Хасан Ченџић?
- Мама, јеси ли џи сиџурна да си џи родила овоџ креџена?
- Пусџи џа Леа – прекиде је нона – свако од вас ће најравниј’ оно џиџо смаџира исџравним. Мој браџи Хајим је овако џоворио џридесетџи и деветџе, четџрдесетџе. Да џа је, доџдо, џаџиџа џослуџи’о, сад би сви били живи.
- Ноно како можеџи насјесџи на њеџове џриче? И џи си џреживјела, а ниси оџиџила за Израел.
- Да, џако је џаџа одлучио онда, и џако сам ја одлучила четџрдесетџи и осме. Хајим је оџиџиџао џрадиџи’ Израел, а ја сам оџџала џрадиџи’ Јуџославију. Давид ће, чини ми се за Хајимом; а џи ћеџи, џо свој џрилици, к’о и нона џи. Бојим се само да џе не уџиџа сџаросџи ће џи је била младосџи.

Пописивачица, заборављена од свију, накашља се реторички, па кад се сви погледи обратише на њу упита Давида:

- Како се џи зовеш?
- Давид, Давид Кавесон.
- Занимање?
- Сџуденџи.
- Националносџи?
- Израелац.
- Па, не можеџи биџи Израелац, џо је... џиџа ја знам, џо је... груџа држава.
- Је ли вама неко рекао да се ја не моџу изјасниџи’ као Израелац, или ви џо онако... из џаве?
- Па је ли имаџи џи израелски џасоџи?
- Шџа сџе ви џо националносџи?

- *Зашићо?*
- *Онако...*
- *Муслиманка.*
- *И, јел' имаше муслимански њасош?*
- *Давиде!* – викну Грета.
- *Боже, њебе, мама! Само њићам.*

Без сувишних коментара пописивачица пристаде и на ову аутодефиницију, па настави с питањима у жељи да се што прије дочепа неке мало нормалније породице:

- *Вјероисњовјесћ?*
- *Јевреј.*
- *Маћерњи језик?*
- *Хебрејски! Е, сад ја, вала, ѡрећјера – прекиде га Грета – не само да не знаш хебрејски, нећо кад је дио курс у ојшћини и кад сам ѡе звала да доћеш са мнош, ниси хћио. На крају сам ја Јућословенка учила хебрејски, а ћи велики Израелац си иш'о цуре јањай'.*
- *Јеси ли ћи ишла?*
- *Ја јесам, али ћи ниси.*
- *Па ишћа 'оћеш? Госћођа ме је и ѡићала који ми је маћерњи језик. Је си ли ми ћи мајка? Јеси! Говориш ли хебрејски? Говориш! Значи, који је мој маћерњи језик? Хебрејски! Није ме нико ни ѡић'о којим језиком ја ѡворим.*

Овде се и пописивачица већ почела смијуљити. Грета га погледа погледом пуним љубави, па се окрену пописивачици:

- *Имам и ја једној овакој код куће. Свима нам сћално држи ѡредавања. Ваљда им ѡо доће у ћим ѡдинама, или је ѡак'о вријеме...*

Леа се накашља тек колико да прекине разговор. Није вољела кад хвале Давида у њеном присуству.

- *Како се ћи зовеш, сине* – упита је пописивачица, која се већ осјећала поприлично код куће.
- *Леа Кавесон.*
- *Занимање?*

– *Сшуденїї.*

– *Националностї?*

– *Босанка* – одговори подигнутим гласом, као да је тиме жељела надокнадити недостатак сигурности.

Очекивала је реакцију. Нико, чак ни Давид, није рекао ни ријечи. Изгледа да свим тим Јеврејима, Сефардима, Југословенима и Израелцима није сметало да у породици имају и Босанку. Свима је било јасно да њен нови идентитет проистиче из њене љубавне везе, али се нико није петљао. Свак је на једвите јаде пронашао своју равнотежу, тако да ником није падало на памет да ремети туђу.

Умјесто мота за сљедећу причу:

Есте ел пан де ла африисјон
ке кумјерон муестрос падрес
ен тјера де Ајифто.
Тодо ел ке тјене фамбре,
венга и кома.
Тодо ел ке тјене деменестер,
венга и паскве.
Есте ањо аки,
а ел ањо ел вињен
ен тјера де Јисраел.
Есте ањо аки сјервос,
а ел ањо ел вињен,
ен тјера де Јисраел,
ижос форос.

Ово је хљеб биједе
ког су јели очеви наши
у земљи мисирској.
Ко год је гладан,
нека дође и нека једе.
Ко год осјећа потребу,
нека дође и нека светкује.
Ове године овдје,
догодине
у земљи Израела.
Ове године овдје робови,
а догодине
у земљи Израела,
слободни.

Уводни одјељак *Пасхалне ајаге*
у традиционалном преводу на ладино

Ести пан дил партизан
ки кумјо ла Ђудирија
ин ил Кордун и ла Банија.
Тоду ел ки тјени фамбри,
буену ера ки си муера.
Тоду ел ки тјене диминистер,
ки дурма пур афуера.
Ести ању аки,
и ел ању ил вињен
бивиремус раки.
Ести ању аки, гуај;
и ал ању вињен
муз иремус а Сарај.

Ово је хљеб партизански
ког су јели Јевреји
на Кордуну и Банији.
Ко год је гладан,
било би добро да крепа.
Ко год осјећа потребу,
нека спава напољу.
Ове године овдје,
а сљедеће године
пићемо ракије.
Ове године овдје, јој;
а сљедеће године
ићи ћемо у Сарајево.

Уводни одјељак *Партизанске ајаге* Шанија Алтарца,
једине наше сачуване стендап комедије из Холокауста
написане у облику пародије на *Пасхалну ајагу*

Стари партизан

Некако у то вријеме, после пописа, срушено је неколико надгробних споменика на јеврејском гробљу на Ковачићима. Неки су споменици само оборени и остављени тако, док су други украдени, вјероватно да би били искориштени за градњу. Кад је вијест о вандалском чину доспјела у Јеврејску општину присутни су се, као да су судјеловали у позоришном акту на тему II свјетског рата, одмах подијелили у двије групе – једну која је гласом одбаченог пророка упозоравала: *’Почело је, знали смо; одакле ће њочет’ ако не од Јевреја, прво од мртвих, па ће њрећ’ на живе...’*, и другу која је тјешила прво себе па онда остале ријечима: *’Дајше људи њрекинише са њеоптребном драматизацијом. Ђоменике су моје обориши овце или невријеме, има хиљаду објашњења; не мораше увијек мислит’ на најгоре’*.

Закључак општинских активиста и ужег руководства био је да на годишњу скупштину Јеврејске општине треба позвати и представнике градских и републичких структура (тад су се још увијек тако звали) те других вјерских заједница, како би апел који би на сједници био упућен допро до оних који могу пуно више од преосталих малобројних сарајевских Јевреја.

Годишње скупштине обично су се одржавале недељом, како би што више чланова могло учествовати у раду скупштине. Није било лако пронаћи вријеме које би одговарало свим трима генерацијама. Као што у таквим ситуацијама често бива, одабрано је вријеме које никоме није одговарало (иако, истовремено, никоме није било ни потпуно неприхватљиво). На тај начин сви су се морали помало жртвовати, налазећи истовремено задовољштину у спознаји да ни другима није лакше. Тако се увријежио обичај да годишње скупштине и друге јавне манифестације тог типа почињу увијек у исто вријеме – десет

сати ујутру. У том случају средња генерација и омладина нису морале битно скраћивати недељно излежавање, док сениори не би закаснили с подневним оброком више од једног сата. Тако је то изгледало у теорији. У пракси млађи су долазили у једанаест (као што су од почетка и предлагали), а сениори су одлазили око дванаест (као што су лијепо рекли у образложењу свог предлога, и као што су радили сваке недеље). Гласања су се обично обављала након уласка млађих – а прије изласка старијих.

Додатни проблем састојао се у чињеници да су многи чланови стизали у Општину само на празнике и догађаје од опште важности (чак и тада увијек са закашњењем). Њихово појављивање доводило је до малог милиона упадица и прекида програма. Једни су их поздрављали. Други су се распитивали код трећих 'ко је овај што је ушао' и 'чији је он'. Четврти су ионако дошли само да се виде с пријатељима, па кад би се неки од њих појавио отпочели би разговор, напуштајући велику салу и прелазећи у фоаје. Габај² се обично смијештао близу врата како би одмах могао *ухайсићи* нередовне платише чланарине. Пустео би их да уђу, скину капут, раскомоте се – а онда би се ниоткуда створио пред њима жалећи се како је *'срамотиа шћо се шћако ријейко виђамо'* и слично, позивајући се код њих на једну кафицу (*'да расћравимо неке ойшћинске сћвари'*). Увиђајући да ће чланарину платити и овако и онако, а да им се избор слободне воље своди на одлуку да ли да је плате сад (па, макар, уштеде гњаважу око посјете) или послје (са све испирањем мозга), већином би се на лицу мјеста машили за новчаник говорећи: *Свакако, свакако, дођиће нам – али йрије шћоіа сам хћио йлашћић'* чланарину, *знаће како је, не сћиће човјек*. Габај би на то одговорио: *Такав је живой йостіао – све нека йрка-фрка...*, а кад би му жртва пружила новац прихватао би га тобоже негодујући: *Ајде, не'ш йодјећ', не мораш баш сад, види неіа...* На крају овог ритуала платише би обично кренуле да се виде с људима због којих су и дошли, али им габај не би дао да се одмакну док им не попуни признаницу. С обзиром на његове године то је трајало пар минута па би га платише, које

2 Благојник храма (хебрејски).

ионако нису имале много времена, прекидале ријечима: *Немојте се мучити*, нема *попореде*, *своји смо* – а он би одговарао: *Чисти рачун дуа љубав*.

И поред свог описаног хаоса, скупштина је за све то вријеме настављала са радом. Увијек је постојало тврдо језгро од двадесетак-тридесетак свјесних активиста који су пажљиво слушали излагање које је у том тренутку било у току, обезбјеђујући тако, унаточ очигледним препрекама, континуитет сједнице. Двоје-троје заспалих слушаца свједочило је о озбиљности излагања.

Ни овог јутра стање није било ништа другачије. Око девет у Општини је већ било много свијета, углавном старијих који су испијали своје кафе, пушили и дискутовали. Око десет почели су пунити велику салу.

Будући да су протагонисти збитија описаног у следећим редовима хвала Богу још увијек у животу или је, у најмању руку, њихова успомена жива међу њиховим најближим, у циљу избјегавања конфронтације овог хроничара са првима или другима помињање имена је избјегнуто. Читаоци тиме не губе много – општинари ће и овако знати о коме се ради, а осталима имена ионако не би ништа значила.

Предсједавајући сједнице отвори скупштину ријечима:

– *Даме и појодо, поштовани појии и граи чланови. Ове године, на жалост, рад наше скупиштине диће у сјени друшталној скрнављења нашеј старој робља. У старим цивилизацијама роб је дио светио мјесто. У нашој цивилизацији исказивање минималној поштовања према робовима је ишћање сјава према људском животи уопште. У старо времена светиња роба била је ишћена посредством проклејсјава, стварних прича о судбини која је задесила оне који би се дрзнули да одесвете нечији роб, уштем прича о освети покојника, о злим анђелима, вјештицама и демонима. Тако су у старо времена стварани шабуи који су ишћили робове. Послије, како је човјек све више и више пошодарио својим инстинкцима ња су, сходно томе, настјала све уређенија и уређенија друштва – скрнављење роба је од религијској злочина који је*

често бивао у надлежностима држава постојало цивилним злочином у надлежностима државе и њених судова. Од онда па до данас у свим цивилизованим државама свијетла скрнављење роба је кажњиво државним законом, чиме се само показује осјећај што је људска заједница јако према посљедњем доброчињу било којег човјека. Поучени нашим другим искуством, специјално трајком наше новије историје, ми Јевреји знамо да Зло почиње робовајући своје снаге прво на најслабијима. Прије или касније, по самој својој природи, оно на крају прелази на кружније залогаје. Стога наша Општина у овом нехуманом и морбидном акту види не само злочин према усвојеним постојећим, него и уједношење широј друштвеној заједници. Антисемитизам никада не завршава само на Јеврејима. Зато смо на нашу данашњу ситуацију позвали и наше уважене постојеће, представнике републичких и крајских струкова, те представнике вјерских заједница, да видимо шта нам је чиниши, јер овај проблем није само наш проблем, него ми као заједница имамо начина да се боримо против њега. Овим отворам јавну дискусију.

Након што је председавајући завршио уводно излагање, на бину ступи стари општински активиста, предатни илегалцац, носилац Споменице и другог ордења за учешће у НОБ и револуцији као и за мирнодопске доприносе развоју социјалистичког друштва, пуковник ЈНА у пензији. Уочи Другог свјетског рата он је агитовао међу сарајевским Јеврејима, пропагирајући оружану борбу против њемачког завојевача у случају да и Југославија буде нападнута, понављајући стално да они који се боре имају шансу да преживе, а они који се предају немају ама баш никакве шансе. Нажалост, првенствено његову, био је у праву. Већина пасивних није преживјела. Отада је био непоправљиви поборник идеје да се на ватру одговара ватром, и то ако је могуће сто пута већом.

Видјевши како од свих могућих општинара за говорницу први ступа емоционалном претјеривању и екстремним изјавама склони стари партизан, неки од чланова управног одбора

зажмирише негирајући стварност. Знали су: готово је с одмјереношћу и дипломатијом.

Старац, међутим, за разлику од очекивања поче сасвим смирено:

– *Друі ђредсједавајући је алудирао да је моіући извор овоі нељудскоі гјела аниісемииизам. Мени се не чини да се ов-гје ради о аниісемииизму...*

Чланови управног одбора почеше полако отворати очи, још увијек не вјерујући да ове одвагане ријечи изговара пензионисани пуковник.

– *Не чини ми се да се у овом случају може іоворити’ о аниісемииизму... іоіледом ірелетии іо сали, онако како ііо већ раде официри кад држе іовор, іа настіави нештіо іовишеним іласом: јер су сіоменике однијели најодичнији іримииивци који не знају ни штіа је ііо семииизам. До-даііно іовисивши ілас іосіави си реііоричко іиііање: Семииизам? Ма о чему ми іричамо? Па они не да не знају штіа је ііо семииизам – они не знају штіа значи аниіи. Примииивчине које ће од сіоменика најравии’ іараже и шуіе.*

Представници вјерских заједница који, за разлику од представника власти нису познавали говорника, почеше се окретати око себе да виде какав дојам његове ријечи остављају на остале. Старац још једанпут повиси глас. Сад је већ галамио:

– *Аниі? И ја сам оіікрио Америку, не знају штіа је аниіи. Па они не знају ни штіа је ірод... Код њих кад неко умре они іа баце у клозейі...*

Омладина која је сједила у посљедњим редовима поче се ваљати од смијеха. Што због типичних претјеривања говорникових, а што због тоталне збуњености коју су одавала лица гостију којима су сефардско претјеривање уопште и савршенство до којег га је довео овај говорник били углавном непознати. Неки међу њима почеше му климати са одобравањем. Омладинска подршка на тренутак га одобровољи, али одмах настави у истом правцу.

– Ма какав клозеџ... – ђа они не знају ни шџа је клозеџ. Код њих кад неко умре они ђа баце с балкона. Ма не знају они ни шџа је балкон. Код њих кад неко умре – сад је већ урлао – они ђа, ваљда, ђоједу... Људождери!!!

Чланови управног одбора на чијим се лицима читала молба 'земљо отвори се' почеше се хватати за главу или покривати очи рукама, не желећи никако повјеровати да је од свих могућих путева ова сједница кренула баш најгорим. Представници републичких и градских структура, који су на сједницу стигли са унапријед написаним говорима, почели су се врпољити на својим столицама. Припремили су се за још једну протоколарну размјену лијепих ријечи, пуких обећања и ритуалних заклинања у братство и јединство наших народа и народности које морамо чувати као зјеницу ока. Чинило им се да послђје овог спонтаног говора неће приличити да прочитају саставе својих секретарица о толеранцији, 'аветима прошлости и силама мржње и мрака које поново дижу своју ружну главу', о 'преживљеним идејама и превазиђеним идеологијама'.

Старац је настављао све усхићеније:

– Пошџо они јадни не знају шџа је џо ђроб, мени се некако чини да је најбоље рјешење да лијејо сџавимо на ђробље неколико омладинаца са шмајсерима, ђа кад дивљаци дођу да руше сџоменике – да их лијејо ђобију. По крајџком ђосџууку... Е, ђа, кад удијеш једноџ, двојџицу, џројџицу – онда ће се зайџџаџџ' шџа се ови дију, а ми ћемо им онда лијејо објасниџ': код нас кад неко умре ми ђа не ђоједемо. Ми ђа закојамо у земљу, ђа онда, одозџо, сџавимо камен.

Овдје направи значајну станку а онда саопшти и како би, по његовом мишљењу, требало да изгледа и закључак тог васпитног разговора:

– Такни камен, јебађу џџи маџер!!!

Посљедње ријечи стари партизан је изговорио с подигнутим кажипрстом, пријетећи онима који траже кавгу али, као и увијек, спреман да се с њима обрачуна.

Омладинци почеше френетично пљескати. Прво им се придружише сениори, а потом и средња генерација, која је имала највише да изгуби, па је стога била најопрезнија. На концу почеше пљескати и политичари и други гости, а с њима и општинско руководство коме је лакнуло кад су увидјели да старчеве ријечи нису оставиле лош утисак на утицајне госте.

Сви који су након тога изашли за говорницу и сами су говорили из срца и спонтано, и за тренутак се учинило да се старац ни онда ни сада није борио узалуд.

Годину и нешто послје тога почео је рат.

Вамос ерманос
А Тјера де Сијон,
Онде се биве ермозо,
Ермозо и мазалозо.

Ајдемо браћо
У Земљу Сијонску,
Тамо се живи лијепо,
Лијепо и баш сретно.

Трумпетас ја тањен,
Ел мундо ретембло,
Ел Дјо моз с' апијадо,
И а Сијон моз торно.

Трубе већ трубе,
Свијет се потресе,
Бог нам се смиловао,
На Сијон нас вратио.

Пјесма ционистичке омладине Сарајева,
из периода између два свјетска рата,
пјева се на мелодију српске родољубиве пјесме
„Тамо далеко”

Нови стари почеци или *Куд који, мили моји*

Септембар 1992. Јеврејска општина организује још један конвој којим се измјештају стари и болесни, чланови и пријатељи Општине, пријатељи чланова Општине и пријатељи пријатеља Општине. У једну од ове четири категорије спада већина грађана Сарајева, али многи нису могли изаћи; војна обавеза, радна обавеза... Истини за вољу неки нису ни хтјели изаћи. Други су провјерили, па кад су видјели да не могу – одлучили су да и неће. Трећи су се борили. (Свако ко се борио зна за шта се борио. Ваљда. Некима се показало накнадно. Најлакше је било онима који су се борили за голи живот. Они су сигурно знали за шта се боре.) Неки су се борили зато што су хтјели. Други зато што су морали. Неки су, опет, увидјевши да морају одлучили и да хоће. Већина се ипак борила да изађе из града. Зграда Општине је пуна оних који јесу на списку, али се боје да ће их неко скинути, оних који нису на списку, али се надају да би још увијек на њега могли упасти, жена које се ломе

између одласка с дјецом и остављања мужа који не може изаћи и слања дјеце и остајања с мужем (њима је најтеже, одлука је у њиховим рукама; о овим другим одлучује неко трећи, па им је лакше). Дјеца којима су страхоте расанка веће од страха од рата понављају да они нигдје не иду. Мајке им говоре да се ради о неколико дана. *Ако је неколико дана зашћо онда да не ошћанем код куће?* – питају дјеца. Мајке шуте. Вођа пута по хиљадити пут напомиње да у стварима не смију носити било какве документе (осим путних исправа), аудио или видео записе. *Је ли јасно?* – пита. *Јесће!* – одговарају му и не слушајући га. *Треба ли да йонављам? Не йреба!* – одговарају му. Он ипак понавља: *Не смијете износићи из йрада било какве документије осим йућних исправа, аудио или видео зайисе, било какав маћеријал који би могао комйромийовати цйјели конвој или било шћа шћо би довело у йишће сићурносћ ошћалих.* Је ли јасно? Јасно јесте. И неразумно. (Ко је рекао да је рат најбоље вријеме за вјежбање логике?) Гдје ће људи без докумената? И овако нису нигдје приспјели. И како ће се сутра вратити ако не понесу залог повратка?

Конвој на концу ипак креће. Ствари су већ утоварене. Поздрави, пољупци, слутње, стрепње, страхови, наде – и све стаје у један стисак руке, једно тапшање. Они којима то није доста – плачу. Неки би у посљедњем тренутку одустали. Други су већ с обје ноге напољу и једва чекају да се обреди расанка заврше. У духу, они већ одавно нису овдје. Крећу. Приближавају се првој контролној тачки. Рутинска контрола. Све је већ договорено. На путу их чека још неколико контролних тачака. Свако се боји неке. Већина се боји свих. Сад су већ изван града. Неколико километара од Сарајева живот изгледа нормално. Трава, дрвеће, вода, људи једу у некој кафани поред цесте. Пролазе још једну контролну тачку. Провјера спискова, летимично провјеравање путника, коментари. Људи шуте. Војници излазе из аутобуса. Прошло је и ово. Нико није скинут. Настављају. Негдје у Херцег Босни зауставља их ХОС. Ово није било предвиђено. С њима нико ништа није договарао. Вођа пута објашњава да је све договорено са хрватским врхом, да људи путују за Хрватску, да им је улаз одобрен, да имају обезбјеђен смјештај, да послје опоравка настављају – ко за Израел, а ко

негдје друго. *Нишџа ја не знам* – каже часник одјевен у црну одору. На цепу од кошуље има извезено име једног од кољача из прошлога рата. *Са мном нико нишџа није договорио* – вели. *Нека љрипреме докуменџа*. Неки се презнојавају. Часник тражи да отворе спремиште аутобуса. *Избациџе све кофере* – каже. Вођа пута покушава да га одговори: *назовиџе... љровјериџе... човјече, кажем вам, имамо јемсџиво хрвајске владе*. *Овде сам ја влада* – каже часник, *хрвајска влада*. Смије се. Вођа пута се смије с њим. Часник затеже лице. *Извадиџе овај кофер* – каже, показујући на велики кожни кофер. *Боље да љровјере један кофер ља да идемо* – мисли вођа пута и вади кофер из спремишта. Бланка Аврамовић препознаје свој кофер. Стаје на врата од аутобуса. Часник отвара кофер. На врху кофера фасцикла и у њој драма Естер у неколико чинова (успомена на школску представу, преживјела је и онај рат), рецепти (дио на ладину), дипломе (дјеца која су изашла раније молила да понесе), тапија од куће и уговор за стан. Вођа пута заустео да урликне *који је креџен љонио докуменџе*. Часник одмиче фасциклу у страну. Испод ње плишана кутија. Вади је и отвара. Ордење. Мамијево ордење из Другог свјетског рата (рекао је да без њега не иде, па га је морала спаковати). *Добро, ко је љонио ордење?* – урла вођа пута. Бланка силази са аутобуског степеника, прилази коферу, заклапа поклопац, диже поглед према вођи пута с ријечима:

– *Ма знаш џџа, може он биџ' усџаша кол'ко хође*. *Ово су моје љривајне сџвари, и нек ми не која љо коферу*.

Тајак. Часник се смије. Поново се уозбиљује. Изгледа да је вјежбао ову радњу. *Лијејо ви џо љосџођо, одсјечно* – вели јој. *Знаџе џџа младићу*, каже му она, *мени је ово друџи раџи* – нису ни усџаше џџо су некад биле. Сама враћа кофер у спремиште. Нико је не зауставља. Часник тражи педесет марака по особи. Вођа пута скупља паре. Људе страх да посегну за скривеним мјестима гдје су оставили паре. Ко за џавола, све на једно мјесто. Они који и немају него сто марака ваде и плаћају за себе и за брачног друга. Коначно су сви пребројани и главарина плаћена. Настављају с путем. Море. Одмаралиште некадашњег

Савеза јеврејских општина некадашње Југославије. Бланка и Мами настављају за Израел, тамо их очекују дјеца. Дан по доласку воде их на излет, у шуму гдје се сваке године на празник Сукот састају Јевреји из бивше Југославије. Стижу. Мами препознаје другове из ха-Шомера. Ту су и неки од Сарајлија који су пристигли у посљедње вријеме. Има и Загрепчана, Београђана и Новосађана. Чак и једна Словенка. Ори се музика. Ватиким, стари усељеници, пјевају неку севдалинку. Мами каже Бланки:

- Да су Јевреји *йрошјерани* из *Шїаније* *сїю-двјестїю* *їодина* раније, не би знали ни једну једину романсу. *Ошїишли* су *шєк* кад су *йосве йосїали* *Шїањолици*. Онда су *йейсїю* *їодина* *сједили* у Сарајеву и *били* *Шїањоли*. *Гледај сад ове!* Да су *йрије* *сїю* *їодина* *ошїишли* из Сарајева не би знали ни једну једину севдалинку. Можда 'Кад ја *йођох* на Бембашу'. *Ошїишли* су *шєк* кад су *йосїали* Јуїословени један кроз један. Са' ћемо ваљда овдје *йрисїю-чеїрисїю* *їодина* *дишїи* Јуїословени... *йамшїиш' йословице*, *йјесме* и *језик*. *Пјеваш' йјесме...*
- *Шїа* *шїи* држиш *йредавање* о *Шїанији* – упита га Садо који је изашао из Сарајева на самом почетку рата. Знаш ли да је *йруїа* наших *ошїишла* и *шїамо*? *К'обајаїи* Сефарди се враћају кући. Неко ми је *йрич'о* да су Леону на изласку из авиона *йришили* *шїански* новинари. Њих *десетїи*. Да *їа* *шїи* *шїају* *шїа* мисли к'о *йрви* Сефард који се *йослије* *йейсїю* *їодина* враћа из Сарајева у *Шїанију*.
- И *шїа* им је *рек'о*?
- А *шїа* би им *шїи* *рек'о*, мајке *шїи*? *Рек'о* им је: *Вуз йуеду* *ди-зир* *ки* *ла* *Есїања* *но* *си йроко* *мучу*, *моїу* *вам* *рећи* *да* *се* *Шїанија* *није* *йуно йромијенила*.
- *Заједаваш* – Мами ће с невјерицом.
- *Ено*, *ја* *се* *заједавам*. *Исїорија* *се* *заједава*.

Уто се прелијепом голанском шумом почеше разлијегати ријечи:

Од Вардара *їа* *до* *Триїлава*,
Од Ђердаїа *їа* *до* *Јардрана*,

*Како ниска сјајної ћердана,
Златним сунцем обасјана,
Поносићо сред Балкана,
Југославијо, Југославијо.*

Оба старца запјеваше. Мало из убјеђења. Мало због носталгије. Мало за инат. И можда понајвише онако, некако, људски, без неке велике памети и разлога.

Социјализам са људским ликом
или
Шта сам из Чику Јерусалајима
(Малог Јерусалима,
како Бе Ха Сефарди зову Сарајево)
понио у Велики

Преткрај претходне приче једна поносна сарајевска Сефарткиња вели усташа који претреса аутобус са јеврејским издјеглицама: – *Можеће ви дићи усташа колико хоћеће, њо је мој лични кофер и немаће љраво да копаће њо њему.* Изненађен њеним наступом он јој каже: – *Храдро ви њо, јосѡђо!* На шта му она одговора: – *Младићу, мени је ово дрући рајѡ, нису ни усташе ѡѡ су некад биле.*

Иронију на страну, младост је по природи својој основно упориште доживотне носталгије. По дефиницији, све је боље и љепше, или ако ништа бар сношљивије кад је човјек млад и још увијек нерезигниран, пун полета и скоро потпуно нециничан.

У мом случају, радо бих устврдио, не ради се само о субјективном доживљају. Објективно, Сарајево је тих неких седамдесетих и осамдесетих година, када сам ја откривао себе и свијет, било прави један мали рај. Релативно економско благостање, једнакост (не само пред законом, него и економска, барем у случају укорјењенијег урбаног становништва), зимска скијања, љетни распусти на мору, апсолутно одсуство егзистенцијалних страхова, један рахатлук који ми данас дјелује као нека месијанска утопија, а не као властита и колективна прошлост, стварно братство и јединство, осјећај да ништа у

Сарајеву, БиХ или СФРЈ није само нечије друго, него је све и твоје. Ето, то су моје прве асоцијације кад се спомену Сарајево и Југославија. Улазили смо у све вјерске објекте, сербез, као у своје властите.

Пар година после је југословенског грађанског рата довео сам у Бегову цамију пар америчких јеврејских пријатеља. Било је то неких четрдесет и пет минута прије него што ће се клањати подне, и ја сам их (босе) увео, на десна бочна врата, на која улазе вјерници, јер су лијева „туристичка” била затворена... Један од чувара је утрчао за нама и почео да нам говори врло повишеним гласом, на енглеском, да то није улаз за туристе, да ће ускоро молитва, да је цамија сад затворена за туристе и да одмах напустимо простор. Ја сам му одговорио једнако дрчно-дречавим тоном, на беспрекорном сарајевском дијалекту, да има још четрдесет минута до зухра, да ћемо ми изаћи за десет највише, и да нас не представља у најгорем свјетлу пред странцима. Моји странци су се већ били спремили да покуњено изађу, али умјесто њих изашао је службеник. Њих је, одједанпут, много више заинтересовала управо протекла сцена, него ли мој наумљени ваз о газији и његовом хајратима.

- *Да ли ти њега познајеш?* – упитали су ме.
- *Не, оћкуд бих* – одговорио сам, све покушавајући да им покажем гдје су некада Бегову цамији красиле четири огромне Давидове звијезде.
- *Онда он сигурно познаје шебе, због функције у Јеврејској заједници,* наставише да инсистирају.
- *Чисто сумњам* – рекао сам, још увијек осујећено млатећи руком у правцу давно прекречених Соломонових пешата, како муслимани називају Давидову звијезду.
- *Како, онда, можеш да уведеш људе у цамију, без улазница, на нејтуристички улаз и још се издереш на службеника кад крене да те издаци?*
- *Па, није њеова цамија* – рекао сам мртав озбиљан.
- *Наравно да није њеова йривајина цамија* – узјогунише се моји пријатељи, који су ме сад већ увелико нервирали – *али он ради у њој.*

– Па, кад већ ради у њавној сарајевској џамији, рекох им, питајући себе зашто ја уопште мислим да Американци икад могу разумјети Југословене – онда је бар могао да научи да љовори њо сарајевски. Ја сам ов’да ход’о и кад он није знао ђе је Сарајево.

Они ми и данас спомињу ту причу као своје најупечатљивије сјећање из БиХ. Ја им и данас одговарам да је Бегова џамија опште добро свих Сарајлија. Један од њих, социолог по вокацији, тврди да је такав мој чудан и несвакидашњи став посљедица чињенице да је социјализам поопштио све културне објекте, десакрализујући их и секуларизујући их; претварајући их у нешто попут отвореног музеја, у који сви грађани могу да улазе, као и у било који други музеј, само што овде приликом уласка још морају да се изују. Звучи логично, као и толика друга објашњења социолога, само ако не знате о анализираној култури више него ли сам социолог. Проблеми, међутим, као и обично, почињу кад је речена култура ваша, па сте у њој суверени к’о риба у води. При томе се ради о култури која је још увијек унеколико жива, па нешто и не морате да се ослањате на налазе аутопсије неког врлог социолога. Сваки пут кад тај мој приватни социолог посегне за овим својим закључком (а ако академски свијет ишта воли више од цитирања колега, то је цитирање самих себе, та је појава толико увријежена да већ постоји и званична уводна формула за усмену фусноту тог типа, која гласи: *Као што ја увијек кажем...*) ја га увијек поново приупитам на колико је нејеврејских кућних техвида, мевлуда, слава и жалости присуствовао. Одговор је увијек исти: – *Ни на једном*. На то ја увијек поново устврдим да југословенски социјализам није десакрализовао вјерске објекте, него избрисао невидљиве границе међуконфесионалне сегрегације. Ето тако се ја сјећам Југославије, и тако јој продужавам живот на вјештачко дисање, гдје год био.

Кад смо већ код *Њје љог био*, кад сам ономад био у Сан Франциску, пролазећи поред неке црначке баптистичке цркве чуо сам предивну госпел музику. Одмах сам ушао у богомољу, мало уживао у служби, а мало сам и овјековјечио исту, снимивши мрвен селфија (то су били моји први несигурни кораци

у ајфон култури). Послије ми је један америчко-јеврејски пријатељ, који је тај мој рани селфи рад видео на Образографу илити Чехрећитабу (како би се лијепо народним језиком могао звати Фејзов Вук, да сви не користе англизам Фејзбук).

- *Видио сам онај дивни снимак. Ко ће тамо одвео?*
- *Како мислиш ко ме одвео* – упитах – *црква обична, није сједница Конјреса.*
- *Па како си знао за дођај* – настави да инквизиторише.
- *Нисам знао, нећо случајно набасао.*
- *Шта, ти си само тако идући улицом чуо музику из цркве у којој никада раније ниси био и ушетао си и снимао сам себе за вријеме службе* – чудом се чудило мој урођеник из земље слободних.
- *Наравно, одговорих* – *ја неће ме њојесџ!*
- *Па знам да ће неће њојесџ* – љутну се он, очигледно мислећи да сам хтио и да инсинуирам да он види црнце као људождере – *али ја се никад не бих усудио да уђем без њајџње некој инсајдера.*
- *Што то?* – упитао сам га запрепаштен најгорим обликом самосакаћења, да не кажем селфдипрајвинга.
- *Знам да ће ово да ти звучи људо, одговори ми ко из топа* – *али ја све имам тај људо осјећај да би они, да сам ја нешто тако ушетао на службу, 'ладно прекинули њесму, окренули се према мени и рекли ми ујлас: 'Девине шта ти њражиш овде?'*
- *Ех ја сам, рекох му* – *као дијете несврстане земље айсолутно ојерисан од те зебње.*

И јесам! Хвала Богу на добром старом социјализму с људским ликом! Тек се с његовим тековинама Велики Јерусалим може доживјет' у свој пунини својој.

***Ко за славом ѿишрчи, она би му ѿобјеіни;
ал', ко је избјеіава, е ѿоі слава ѿроіони***

Мидраш Танхума,
читање Вајикра,

одјељак 3

Једанпут послаше неког младића из добре куће у јешиву. Како се паре нису дале сакрити, младић врло брзо одскочи међу својим пријатељима како одијелом и властитим држањем, тако и сервилношћу коју је изазивао код слабијих карактера које је привлачио и који су привлачили њега. Моћ стечена вишегодишњим учењем, накалемљена на већ формиран животни став о „посебности” и „одабраности”, доведоше младићеву охолост до савршенства. Ниједна дјевојка чију слику би му показале проводације или с којом би изашао „на виђење” није била довољно добра за њега. Једна није из добре куће, друга није довољно образована, трећој отац и браћа нису зналци Торе, четврта није довољно стриктна у одржавању прописа Торе, пета није довољно имућна – и тако унедоглед, док проводације сасвим не дигоше руке од њега.

Једног дана, увидјевши да младићева охолост већ увелико штети његовој околини – а понајприје њему самоме, рош ајешива га позва на разговор у коме му је благо скренуо пажњу на чињеницу да млади зналци Торе управо због тога што су успјешни морају да се чувају охолости која је мајка свих гријеха, и која све успјехе на свим другим пољима чини неважним, ма како велики били.

– Гледај, сине, мудроси̑, њодожност̑ и до̑одојазност̑ ойс̑и̑а-
ју само у скромна човјека, говорио му је. Као ши̑о се вода
са њланине с̑уиши̑а у долину, њако дожанско надахнуће
најуиши̑а узноси̑и̑е, и дорави међу њонизнима.

Док је хахам говорио, младић је мудро и озбиљно климао главом. Одмах је схватио да хахам заправо жели да он поразговара са неким од ученика који су се предали гријеху охолости. И сам је примјетио да многи његови пријатељи очекују далеко више почасти него што их у складу с њиховим поријеклом или ученошћу сљедује. Било му је јасно да му хахам није могао јасно ставити до знања о којим се људима ради, јер је био ограничен стриктном забраном оговарања. Стога је младић опрезно ослушкивао, не би ли из далеких алузија схватио кога је хахам имао на уму.

У наставку разговора, хахам даде младићу књигу упута за стицање и развијање врлина скромности и понизности. Младићу одмах постаде јасно да се мисија коју му је хахам повјерио не састоји од разговора са појединцима у јешиви, него да је на њему да властитим примјером покаже осталима како су прави ученици Торе истовремено и скромни и понизни.

У наредним сусретима рош ајешива је неколико пута питао младића да ли учи „ону књигу”, на шта му је младић сваки пута одговарао исцрпним цитатима из исте, из чега је хахам (који је вјеровао у објективност приступа тексту) схватио да су идеје изложене у књизи продрле у младићево срце – те му убрзо организова нову проводацијску понуду. Радило се о пристојној, скромној и сиромашној дјевојци. Младић који је понуду схватио као личну увреду љутито одбруси:

– Поред свих скоројевића у јешиви мени с̑и̑е нашили да нуди-
и̑е њу реју без коријена. Ко је она уойиши̑е? Па ја њу не дих
узео ни онда кад сам био најодичнији ученик добра рода,
из̑леда и с̑и̑ања, а камоли сада када сам међу свим овим
охолим љенчинама и сукњо̑о̑ама, и њоред све своје
ученос̑и̑и, још и скроман и њонизан.

Како то обично и бива: они који нису спремни да уче од других не уче ни од учитеља, док они који свијету приступају

зачуђено и задивљено, широко отворених очију и добро опраних ушију, увијек спремни да уоче властити недостатак, да властите квалитете виде искључиво у свјетлу одговорности пред Богом и пред људима, такви уче и од ученика. Хахам по први пут сасвим јасно увидје да на свијету има људи који мисле да је знање ствар теорије а не праксе, баратања идејама а не дјелима. – Боже, најсмјешније је од свега, помисли, *што је све ипак добро удешено. Управо они којима је колико ситало до поштовања других, те стога покушавају да га намећу унапријед, управо они добијају само људски презир. Истовремено, они који су свјесни да нису достојни поштовања јер су далеко од идеала коме теже, управо они добијају људско поштовање. Па то је управо оно што су имали на уму мудраци када су рекли: „Ко за славом ишричи, она би му иодјејни; ал', ко је издјејава, е тоа слава иројони*”, схвати хахам, ударајући се по челу, па потрча за младихом да му саопшти своје ново откриће.

Младић је саслушао хахама са видном резигнацијом (већ му је, наиме, било јасно да се хахам односи према њему на овакав начин да би лијечио властити комплекс ниска поријекла), али због поштовања које је гајио према мудрацима Талмуда, ипак одлучи да покуша спровести у дјело хахамов савјет. Извјесно вријеме посветио је томе да одбија почаст за које се прије здушно борио. Ако би му понудили да предводи молитву, он би то одбио провјеравајући на лицима присутних да ли су свјесни жртве коју чини и презирући оне који би олако и с прве прихватили понуђену почаст коју је он (коме припада по реду и праву) одбио. Ако би му понудили да за суботњом трпезом каже благослов над вином и хљебом, он би се правдао наглим наступом кашља. Људима се театралност његове лажне скромности гадила више него његова пређашња непатворена охолост, те сасвим престаше да му указују почаст, а потом и да обраћају пажњу на њега.

Љут, понижен и увријеђен младић се упути хахамовој кући, да му повјери како је поучен властитим искуством дошао до закључка да су се времена промијенила и да је оно што су мудраци рекли о слави било тачно у њихово вријеме кад се знало гдје је чије мјесто, али да зналац Торе који се у данашње

вријеме понаша понизно тиме само штети угледу Торе, јер човјек данас вриједи онолико колико наметне другима да вриједи, па тако онај који каже да не вриједи много тако и бива сагледан. Хахама је затекао како се у башти игра са дјецом. – *Ам аарец³ увијек остјаје ам аарец, помисли. – У јешиви ілуми мудраца, а овде їраћи вријеме на овоземаљске ілуїосїи. Није чудо шїио у њеїовој јешиви нема їошїовања за їраве вриједносїи. Сви су они само скоројевићи оїрнуїи їлашїиом учења и їдобжносїи.*

Свеједно, одлучи да оствари наум с којим је дошао, те издекламова говор који је припремио. Мудрац је дуго и нетремице слушао док је младић говорио све више и више, све узбуђеније и узбуђеније.

– *Ако се неко одрекао славе, ако је неко у оној јешиви дјежао од славе – онда сам їио био ја. И, шїиа се десило? Ко је їио уойшїиє їримјеїио? Ко ме је уойшїиє сїиало? Ко уойшїиє зна да цијени їакву скромносїї?, питао је младић, грцајући у искреном болу. 'Ко дјежи од славе – слава їа їроїони', декламовао је имитирајући подругљиво хахамов глас, їусїиє їриче. Шїио онда мене не їроїони, кад ево мјесецима дјежим од ње? Зашиїо, Риди, зашиїо?*

– *Ако искрено їиїиаш, казаћу їи шїиа се мени чини и шїиа ја вјерујем – рече хахам, прекидајући младића по први пута откако је хрупио у његову кућу и почео свој монолог – Мени се чини да није довољно само дјежаїи од славе. Поїїредно је и да се човјек дјежећи не окреће. Ти си дјежао, али с лицем їрема слави. Бјежао си од ње окренуїи їрема њој. А ни слава није блесава. Увидјела да је мамии, їа се не да. Неїо, ко од славе дјежи, мора се їосве окренуїи од ње. Она ће їрчаїи за њим їиек онда кад му већ їосве не буде сїиало.*

3 Незналица (хебрејски).

Хам риби Елијау Шамула и југословенске часне сестре

Коптишем ти ја тако, пред рат некад, млад и зелен, у Јерусалим, у јешиву; а још у Југославији, у шехри Сарајеву сам био научио, из пера хам риби Гершоме Шолема (из набас му ћитаба *Кабала и њена симболика*), нека је мир с њим, ће је да је, да је Зоар у Шпанији настао. Зна се, к'о бива и кад и ће (у којим круговима). Ал' не лези враже, у јешиви се сретнем и са традиционалним виђењем, по коме је писац Зоара, ни мање ни више, него чувени риби Шимон бар Јохај, зехуто јаген алену, нека би нам његове заслуге биле штит, учитељ из времена Мишне. Тад сам још био премлад да схватим да неоплатонистички (глуво и далеко било) настројени кабалисти Запада (Магреб, укључујући и Андалузију), Истока и Сјеварваријета (католичка Шпанија, хајд' Алија, нек је више војске) нису јадни ни имали избора, но да своје учење пројектују у златну прошлост и припишу га некоме ко је имао много више ауторитета од њих самих, а за кога су мислили да ће у очима неука свијета самом патином својом имати више ауторитета од РаМБаМа, алав ашалом, који им је цемаатиле, својим животним опусом, већ са коментаром на Мишну, потом наравно и са кодексом Мишне Тора, и на концу (као библер по пилаву) и својим Далалетом (*Далалајџ ал-Хаирин/Мишна задлудјелих*) доброно био измакао ћилим под ногама, јасно показавши свијету и девлету да мудраци Мишне тврде да не постоји никакво непатворено древно развијено јеврејско учење о мистицизму, кад се *Маасе меркава* (метафизика, с посебним освртом на практичне опите из исте) не подучава никога, осим ако је кандидат мудрац који разумије крај ствари из почетка јој, а и тад се, таквом ријетком

кандидату, предају само наслови; и они насамом. Само наслови, јер текста и нема.

К'о бива, прави мистицизам је лична ствар, о којој нема и не може бити разрађених трактата, него један иницирани учитељ, у једном магновењу, иницира једног јединог ученика, на основу општих правила, све водећи рачуна о учениковим личним ограничењима и могућностима. Другим ријечима, вели аНешер агадол, Велики орао, како Рабену Мошеа бен Мајмона зове јеврејски народ, сва се силна мистична литература која се у народу таложила вијековима, од *Сифруи аехалот*, преко *Сефер јесира*, до књиге *Шијур кома* може лијепо објесит' мачку о реп. Шта им је, онда, друго преостало, јадним нашим кабалистима, к'о бива, него да своја учења напабирче, па их лијепо метну у уста неком старијем, чиме би санћим доказали да: ем има систематизовано учење, ем је древно и ауторитетли, само што Абу Имран (како су, скраћено, Мусу авен Мајмона авен Абдулаха звале његове арапске комшије) није знао за њега, док га кабалисти нису изровили из нафталина, аман к'о ове кумеранске рукописе оне године кад је Тиле, аларахметиле рекао Стаљину *Не*.

К'о јеничикма јешивалија, фришко изашао са универзитета, и то не са неког хоп-цуп-гивезн-зајн универзитета, него са једног дијалектичког и материјалистичког југословенског универзитета, ја се нисам чудом могао начудити да једна рабинска академија себи допушта да буде расадник погрешних народних представа. Наиме, послје масовног посекуларићења, а посебно након Холокауста, многи сматрају да јешиве и треба да буду као неки стакленици, у којима ће се пробране младице заливати пробраном водом и ђубрити одабраним ђубривом, заштићене од свих спољних утицаја. Мени се, опет, чинило да на академијама (укључујући и оне рабинске) треба да се обликују елите, ашраф који ће баратати стварним чињеницама и просвјећивати масе, а не ићи им низ длаку. Касније, много касније, научио сам да се прави просветитељи (они који народу иду и уз нос и уз длаку, ђегод би затребај) зову пророци, док су свештеници (у смислу коаним, а и шире) и замишљени као дежурни чешљачи народне длаке, правовјерни и правосмјерни.

Елем, да не дуљим, тадашњи јерли ја, не само да нисам крио свој „јеретички” став да *Зоар* није настао кад није и ће није, него је написан тамо ће јест’ и кад јест’, него сам га још ударио на сва звона. Неке учитеље би то саблазнило, да су чули, но срећом нису; друге је обрадовало (јер су и сами и знали и признавали право стање ствари), а трећима није било мрско (из перспективе личног мишљења), ал’ им јест’ мало компликовало живот (из перспективе логистике вођења једне институције која по дефиницији изводи контролисане опите из збирке ријешених драма сукоба мишљења, али није склона да пречесто омогућава стварне олује у филцану, у којима би се стварни ученици „тукли” аргументима на слободне теме).

Елем, стари ученици су ме већ упознали, а са мном и моје „мишљење” (које сам ја звао знањем, јер мишљење је став о политичком догађају, а не о историјској чињеници), па су у складу са оном народном пословицом *свакої чуда за їри дана гостїа*, престали да се чуде мојим ставовима (они који се с њима нису слагали), мојој храбрости (они који би и сами радо говорили то исто, ал’ цврц Милојка) или мом кавгацилуку (они који су и сами држали исто, али су мислили да глупи треба да остану глупи, како би паметни могли да засијају у пуном сјају, као што је речено *веамаскилим јазиру кезоар аракија* (а просвећени ће засјати сјајем свода небеског, Данијел 12:3).

И да је томе било само тако, не би ове приче ни било, јер до овде иста још није честито ни почела, а овде би се већ била завршила. Но, свака је јешива као кошница, па у њу стално пристижу нови ученици, без обзира на то који је дан ког к’обајаги семестра у питању. И таман кад помислиш да ће иста да се распукне (што од буке, што од непоштовања према пригласиоцу Архимеду, који је крајње недемократски хтио да два човјека никад не могу бит’ на истом мјесту у исто вријеме, док свако ко је икад учио на јешиви зна да сербез могу и три, јер *кен биен се кере ен йоко луїар каве* (ко се много воли на мало мјеста стане), што је сефардска верзија југословенске пословице *кад чељад није дијесна, кућа није шијесна*), истом се издвоји један рој, који се издефинисао у односу на све остале, и он себи направи своју кошницу на првом сљедећем дрвету. Истини за вољу, понекад мало потраје док се то ново дрво не прикопча на

струју, воду и (што је посебно битно) на јавни буџет, али *не живи човјек само о буџету, него о сваком роју* итд.

Нејсе... Сваки такав нови ученик, ако је иоле држао до својих реторичких способности, или му је стварно колико-толико било стало до Зоара, похитао би да са мношћом украти језичке мачеве. Ја сам се, наравно, кроз био улогу Краљевића Марка, па бих *ни њо даду ни њо сиричевима* свима сасипао у лице *йравду Боја истинноја*. Са ове временске дистанце *йор нон ир йонийу ал ойру мунду* (да не иде човјек глуп на онај свијет), јасно ми је да је сво то силно млатаране мачем било више самоодбрана него напад, јер се човјек осјети угроженим тамо гдје већина не мисли к'о и он, а посебно у контекстима у којима се стално говори о Истини, Божјој вољи и слично, у којима се најлакше запада у или/или категорије. Или су они у криву и тада их треба спасити од њих самих; или сам ја у криву, а тад је боље да ме неко побие и ушутка, него да у прелести самооправедности умрем у погрешном увјерењу.

Ти окршаји сваке друге мјене и сваког трећег уштапа мало су раздрмавали рој, што сам ја сматрао природним стањем ствари, а хам риби Елијау Шамула, један од тројице *раше јешива* (ректора рабинске академије), потпуно непотребним сеизмолошким поигравањима. Нас смо двојица гајили узајамне симпатије, и годинама послје завршетка мојих студија, кад год би се срели, лица би нам се озарила искреном радошћу. Тај и такав хахам Елијау, Масри-Халаби (Јеврејин из Мисира, чији су преци сишли у Мисир из Алепа и наставили да се у њему доживљавају као Халабим, да би тек у Јерусалиму схватили колико су Халабим из Мисира другачији од Халабим из Алепа) позове ме у канцеларију, на угодни разговор народа семитског. Ја сам, одмах, посумњао да опет хоће да ми натрља нос око једне од посљедњих расправа, но он ми показа нову књигу хахама Соломона Сасона, па с ње пређосмо на цик-цак разговор о догађајима у јешиви и у држави, држави и јешиви, јешиви и држави. И, таман кад сам помислио да сам на бигајри хаку посумњао у кашер инсана, он ми ниоткуда рече:

– А, *шйо сам ја нешйо мислио да си йи из Јујославије?*

- Ја и јесам из Јуџославије – упецах се „с прве”, к’о прави млади мајмун.
- Па, чекај сад, зар у Јуџославији нема часних сесџара? – упита ме.
- Има, бездели да има – одговорих, још увијек не хавизајући ни приближно куда је добри, лијеви и честити хахам намјерио.
- Па јеси ли среџао џи џе часне сесџре?
- Јесам, како нисам, свак’ их је среџао.
- И шџа, онда, среџнеш џи часну сесџру и одма’ јој кренеш џричаџ’ шџа џройушџа џиме шџо нема ни кревеџних рабоџа, ни евлада?
- Таман џосла!
- Шџо, зар није џрехоџа, ’нол’ке часне сесџре...?
- Шџа мене бриџа шџа часне сесџре џубе ил’ не џубе заџо шџо живе онако како су саме одабрале?
- Ашкосум! Аферим! Браво! Ал’ шџо џе, онда, бриџа шџа џубе ил’ не џубе кадалисџи заџо шџо вјерују џако како су сами одабрали...
- Ће џо исџо? – скочих у одбрану основног људског права на сувишну расправу.
- Ће није – упита ме хахам Елијау са шеретско-мангупским осмијехом – Боџами су мени они наше часне сесџре.

Велики камен одваљао ми се тада с леђа, и никада се више нисам спорјечкао ни са једним јединим кабалистом, као што нисам, и не бих и нећу ни са једном часном сестром. Нису важни само текстови, него и наочаре које вам уз текст дадну. Бог платио добром хам Елијауу на овијем лијепијем наочари-ма, које одонда никад с носа снимлио нијесам, а и не мислим да ћу. О шта ми је?

Међ' Истоком и Западом

Некад сам био убјеђен да је западна култура успјела продријети до свијести већине људи нашег времена, и наметнути се, ако не као норма а оно, барем, као информација. Држао сам да Источњаци, хтјели – не хтјели, о западу знају много, док Западњаци о Истоку углавном не знају много више од оног што су сами хтјели да сазнају. Прије пар година, имао сам прилику доћи у Загреб заједно са Авијем, пријатељем са јешиве, дипломираним економистом, рођеним Израелцем чији су родитељи у Израел стигли из Египта (у који су, опет, стигли из Сирије). За њега је ово било прво путовање у Европу. Иако се одјевао западњачки, а енглески говорио са америчким нагласком; иако је видио безброј америчких и европских филмова – свеједно је одавао збуњеност и узбуђење који прате сусрет с новим и страним. По доласку у Загреб ја сам одсјео код неких пријатеља, а он у Еспланади. Како се радило о предвечерју Рош ашана (јеврејске Нове године), увече смо се видјели у синагоги, да би се послје службе свако упутио тамо гдје се смјестио.

Сутрадан смо се поново нашли у синагоги. Послје службе, Ави ме поче испитивати о прописима везаним за одржавање хришћанских празника. Изненађен његовим изненадним интересом за хришћанство, не могах се уздржати а да не запитам за непосредни узрок овог интереса, на шта ми Ави исприча како се јуче увече вратио у Еспланату и како му је момак на рецепцији предао магнетску картицу која је служила умјесто кључа. Како се радило о Празнику и како је Ави ортодоксни Јеврејин који се Суботом и Празником обичава уздржавати од паљења и гашења свих струјних направа (користећи само оне које су укључене прије Празника), он мртво озбиљно саопшти рецепционеру на свом америчком енглеском да је

данас Празник, те стога не може отворити врата магнетном картицом. Наиме, у Израелу Суботом и Празником на рецепцијама хотела, као и у хотелским ресторанима, углавном раде припадници других вјерозакона који нису обавезни одржавати прописе Шабата и Празника. Додатни проблем, који се састоји у чињеници да је Јеврејима забрањено тражити експлицитно од поданика других вјерозакона да за њих обављају послове чије је обављање на Шабат или Празник самим Јеврејима забрањено, ријешен је на различите начине, у зависности од „степенa озбиљности забране”, као и од тога да ли се ради о личној или општој потреби, угоди или вјерској обавези и слично. У случају управљања електричним направама уобичајено је међу ортодоксним Јеврејима да се људима другог закона не говори директно о радњи чије се наступање жели него се на њу, радије, алудира.

Но, да се ми вратимо нашој причи. Рецепционер, који, наравно, никако није могао повезати какве би везе празник могао имати са отварањем и затварањем врата, дође до закључка да није добро разумио странчеве ријечи те, одлучивши да првом приликом мало обнови енглески, похита да приведе крају разговор који га је доводио у неугодну ситуацију. Стога се снисходљиво насмјеши Авију и, пружајући му картицу, промрља:

– *Онда, срећан вам празник.*

Ави, навикнут да у Израелу сви разумију значење његове алузије, доживје рецепционерову неспремност да му сам отвори врата собе ако не као израз антисемитизма а оно, у најмању руку, као израз крајње непристојности. Стога понови гласније:

– *Кажем, имамо Празник, ња не моју отворити врати. На крају реченице још намигну на десно око, како би сасвим одагнао свако евентуално нерезумијевање.*

Рецепционер, сада већ забринут за странчево здравље, запита: *Ширехен зи Дојч?*

На шта Ави, како и приличи потомку александријских Јевреја, одговори са: *Парле ву Франсе?*

Шеф рецепције који је издалека увидио да рецепционер има проблема са гостом, сам приступи странцу и, одгурнувши свог подређеног погледом, запита: *Хау кен Ај хелп ју, сер?*

Ави, охрабрен појавом претпостављеног, још увијек упућујући љутите погледе ка рецепционеру, објасни смиреним гласом (као да је то ствар која се подразумејева) да је данас данас Празник, те стога он не може отворити врата.

Шеф рецепције, који се сад и сâм забрину за странчево здравље, на то упита: – *Да ли дисејс можеда жељели да вам ми ошворимо враџа?*

Ави, који није хтио директним одговором прекршити обичај који налаже да се у оваквој ситуацији човјеку другог закона само да наслутити шта се од њега очекује, без да се експлицитно захтијева извршење одређене радње, одговори:

– *Како хоћејс.*

На шта шеф рецепције, који очигледно није имао баш много смисла за правне финесе, одврати: – *Знајс, наши јосџи обично сами ошварају враџа својих соба, али како је вама празник (овде значајно погледа Авија погледом који је требало да значи ако си нормалан – онда се завитлаваш) – ља ви не можејс ошвориџи враџа, ми смо сџремни да љо обавимо за вас, ако је љо оно шџо ви хоћејс.*

Ави полако поче губити стрпљење. Начин на који су се оба хотелска службеника правила лудим је већ прелазио границе доброг укуса, стога постаде дрскијим: – *Не видим у чему је љроблем, као шџо ми је забрањено да ошворим враџа, љако ми је забрањено и да вама кажем да их ви ошвориџе за мене. Ако их, међуџим, ви ошвориџе сами од себе – онда ја моју уџи у собу.*

Шеф, заинтересован да се што прије ријеши ексцентричног госта који измишља празнике и прописе везане за исте, само наложи рецепционеру да госту отвори врата.

Изнервиран безобразлуком службеника, али и сретан што се цијела прича полако примицала крају, Ави се полако упути за службеником. Али, не лези враже, овај позва лифт и окренувши се према Авију уљудно му понуди да уђе прије њега. Не знајући да ли да ово схвати као личну увреду Ави поче тражити на младићеву лицу трагове цинизма па, како их не нађе,

дође до закључка да је младић или глуп или необразован, али у сваком случају није злонамјеран те стога, одговори помирљиво: – *Знајте, Празник је ња ћу ја, радије, њјешке* – на шта га младић само погледа сажаљиво и промрмља: – *Да, да, свакако, срећан празник.*

На спрату, чекала су га отворена врата и ново изненађење. Собарица је угасила свјетло које је, кренувши у синагогу, оставио упаљено. Немајући више живаца да се свађа са рецепцијом или да им објашњава како је и зашто оставио свјетло, Ави, на своју велику радост откри да је свјетло у купатилу промакло собаричиној контроли те, отворивши врата од купатила не би ли колико-толико свјетла ушло у собу, сједе да у полумраку поједе кошер вечеру коју је донио из Израела. Немајући много додатних опција у мраку у коме се нашао, Ави леже да спава.

Ујутру, послје службе у синагоги, Ави је једва дочекао прилику да продискутује чудно понашање службеника хотела с неким ко познаје обје културе и оба менталитета. Покушавао сам да му објасним да концепт празника у хришћанству не почива на идеји закона и прописа, стварј које се смију, не смију или морају радити на празник. Да хришћански празници славе или неки догађај из Исусовог живота (који, по хришћанском учењу, имају космичку вриједност) или успомену на неког свеца. Да хришћанство не почива на идеји божанских заповједи, него божанске жртве и милости. Да, иако је на хришћанске празнике забрањен рад он, ипак, није дефинисан правно него, радије, концептуално. Но, када ме након десетомитног излагања, Ави прекиде питањем: – *Да ли њо значи да хришћани на Божић, рецимо или на Ускрс користе стјрују* – увидјех да моје дотадашње убјеђење, исказано на почетку овог текста, ипак, не одговара истини.

Б.
Три Ашкеназије

Живот, вода и негација

Мистици веле да је оним учитељима који о оностраном само подучавају без да су га сами искуствено икад спознали, неупоредиво лакше говоре о Потпуно Другачијем него ли они-ма који искуствено познају Онога о коме говоре. У учењу ових првих, ма колико оно било неупотребљиво, нема унутрашњих несугласица. Све је убијено, сецирано, анализирано и потом лијепо систематизирано. Ови други, међутим, подучавају своје ученике знајући да говоре о Савршеном Битку којег се не може обухватити и пуким теоретисањем редуцирати до баналности. Они су болно свјесни субјективности властитог учења, као и крајње недостатности било ког система који би се умјесто обзнањивања могућности контакта (на основу прихваћања темељне различитости и човјекове обавеза да живи у складу са Његовим Законом) бавио стварном природом Другачијег. Проблем је међутим што њихови ученици нису ни изблиза толико свјесни недостатности човјекових аналитичких моћи и стога учењу потоњих учитеља приступају као да се ради о учењу првих – дакле ауторитативно, вербално, теоретски и непрактично.

За Раби Залмана веле да је непрестано настојао скренути пажњу својих ученика са ријечи на дјела, показујући им стално како је оно што су научили гледајући шта он чини далеко важније од оног што су могли помислити слушајући шта он прича. – *Ријечи исказују само њихови односи према стварности. Једино начин живота открива човјекова стварна одређења и уђења, говорио им је. Ријечи су важне, али нису најважније. Најважнија су дјела. На крају, ријечи су само врх дјела, регулисана пројекција као и остале сфере људског дјеловања – понављао је. Зна се шта се смеје рећи, шта не смеје, шта може и пожељно је – а шта може а не мора.*

Његови ученици су, међутим, обожавали његове ријечи, записивали их, преносили, препричавали, доказивали из њих његову понизност, кроткост или било коју другу врлину. Врло често настављали су да живе својим претходним животом, али то им уопште није сметало да себе сматрају његовим ученицима. Борили су се против оних који су имали другачије мишљење, цитирали Раби Залмана и доказивали да је у праву – и то им је било довољно. Њима, али не и Раби Залману. Но, колико год се стари учитељ трсио да подстакне своје ученике да скрену пажњу са његових ријечи на његова дјела, они би углавном остајали само опчињени његовим ријечима. На концу Раби Залман одлучи да престане говорити, не би ли тако престао збуњивати ученике и не би ли их тако присилио да се усредсреде на саму бит његова учења које се углавном заснивало на стриктном одржавању Божјих заповиједи као начину да човек надвлада властити ego ког је Раби називао злим нагоном. – *Слобода њочине ѡамо ѓђе зли наѡн ѓресѡаје, најбоље оружје у борби ѓроѡив њеѡа су заѡвједи, стварно слободан човек је онај ко их оддржава* – биле су посљедње Рабијеве ријечи прије него што је престао говорити са својим ученицима.

Из Суботе у Суботу, ученици су долазили Рабију као и некада, али умјесто некадашњих проповиједи и поука Раби их је дочекивао нијемим обављањем прописаних ритуала. Говорио је само оно што је морао, дакле обредом прописане благослове. Театралним покретима подизао је чашу вина и драматичним гласом изговарао над њом ријечи древног благослова којим се посвећује Субота, потом би прао руке, изговарао благослов над хљебом и у потпуној тишини настављао са празничким обједом. Раби Залман се надао да ће хасиди схватити поруку и да ће или почети да живе његовим начином живота, дакле водећи рачуна о детаљу сваког појединог прописа или да ће га, барем, оставити на миру. У сваком случају он је чврсто ријешио да им не доставља седмичну порцију ријечи; понављање којих би им пружило илузију учења. Но, Рабијево уздржавање од говора само му прибави веће поштовање људи који се сами нису хтјели претјерано мијењати, али су истовремено гајили страхопоштовање према онима који би се одрекли редовног живота. Убрзо, нероткиње, богаљи, болесници и су-

манути из цијеле Пољске почеше пристизати на врата Раби Залмана, не би ли исходовали благослов од *Чувара језика*, како су га прозвали. Међу простим свијетом почеше колати приче о Рабију којему се у сну појавио Илија Пророк и открио му једно од Божјих тајних имена којима се може разорити цијели свијет. Отада, тврдила је једна од прича, Рабију је било забрањено да изговори било коју несвету ријеч. По другој причи, опет, Раби је у сну видио скори крај свијета и толико се препао од визије да је изгубио моћ говора. Трећа прича је тврдила да су Рабијеве ријечи толико свете, да оне аутоматски спаљују и грјех и грјешника – и да је из љубави према овом свијету Раби одлучио да не говори, како не би светошћу својих ријечи спалио све што га је окруживало. Згранут током који су узеле ствари, Раби одлучи да што је брже могуће покаже својим ученицима сву испразност ријечи уопште, а посебно његових властитих. Дјелујући по унапријед смишљеном сценарију, Раби се поче претварати да је смртно болестан и да се растаје с душом. За само неколико часова његова кућа, двориште као и улица у којој је живио испунише се хасидима који су са свих страна похрлили да чују шта ће богоугодник рећи на самртној постељи. Раби отвори очи и тихим и угаслим гласом рече: – *Живои̇ је као вода.*

Кућом, двориштем, улицом, градом, а потом и цијелом Пољском пронесе се глас да је *Чувар језика* на самртничкој постељи рекао да је живот као вода. Одмах се појавише они који су знали право скривено значење Рабијевих ријечи. Из дана у дан појављивала су се нова објашњења, све рјечитија, све смјелија – и све мање повезана са оне четири Рабијеве ријечи. Вијест о тајновитом завјештању Раби Залмана дође и до Раби Мендела, који је био познат по својој истинољубивости и ревном гњеву који га је обузимао при сусрету са лажју, обманом или глупошћу. Када је чуо садржај завјештања, Раби Мендел кратко пресуди: – *Глуйос̇и̇и. Заши̇ио би живои̇и био као вода?* Вијест о неслагању између двојице хасидских учитеља прошири се цијелом Пољском, да би на крају дошла и до Раби Залмановог мјеста. Неки путници, који су се случајно намјерили у граду, рекоше како су у Лублину чули да је чувени Раби Мендел рекао да њихов Раби прича глупости но, увидјевши из пријеких

погледа мјештана да такве јереси овдје нису добродошле, похитише да истакну како они, наравно, не дају ни пола луле дувана за оно што каже тај Раби Мендел, јер ко је он да би се уопште могао поредити са Раби Залманом који годинама није рекао ниједну несвету ријеч. Један од хасида који није могао поднијети мисао да неко доводи у сумњу мудре, каже његова учитеља, одважи се да вијест донесе и самом Раби Залману. Ступивши у његов дом он приђе постељи на којој је овај још увијек лежао, и шапну му:

- По цијелој Пољској се њрича како Раби Мендел *џиврди* да *живоџи* није као вода.
- Ну, *живоџи*, дакле, није као вода. Па *џџа* онда? – упита Раби Залман, видно одушевљен чињеницом да је његова порука коначно доспјела до правих ушију, па скочивши на ноге нареди да му спреме кочију јер намјерава ићи учити Тору са великим Раби Менделом.

Јеврејско право и театар

Раби Јисраел Меир ха-Кохен из Радина, чија се збирка прописана о *лашон ха-ра* под насловом „Хафец Хајим” или „Онај који жели живјети” (према стиху из Псалма 34:12: „Онај који жели живјети, који љуби дане и рад је добро видјети нек уставља језик свој од зла и уста своја од ријечи преварне”) сматра најпотпунијом кодификацијом ове гране јеврејског права и етике, био је познат као човјек који је све вријеме проводио у учењу Торе и писању књига, што му није остављало много времена за бављење пролазним стварима. Закопан у класичну рабинску литературу, сав у страху да неће стићи испунити оно што се од човјека очекује, није знао много о начинима на које су људи његова доба губили вријеме које је он држао тако драгоцјеним.

Приповједа се да га је једном приликом неко од ученика упитао које је становиште јеврејског права о позоришту. Хафец Хајим (у свијету Торе обичај је да се халахичке ауторитете умјесто њиховог властитог имена назива именом њиховог најпознатијег животног дјела) прво одговорио реторичким питањем: – *Шта је то позориште?* – којим је (осим што је испунио древну рабинску обавезу да на питање одговори питањем) подвукао и шта је његов лични став према овој установи.

Један од ученика, ваљда не схватајући да се ради о реторичком питању, објасни му да се ради о великој грађевини која има балконе са унутрашње стране на којима, једнако као и на столицама распоређеним у редове по цијелој дворани, сједи преко хиљаду гледалаца који гледају глумце који изводе представу.

– *Колико људи је предсјавља?* – упита Хафец Хајим.

- *Сати и њо-два* – одговори ученик.
- *А штиа за њо вријеме раде оних хиљаду људи?*
- *Како штиа раде* – небивао се ученик. – *Слушају њредштиа-ву и ћути.*
- *Ћути?* – упита Хафец Хајим одушевљен.
- *Ћути* – одговори ученик, не увиђајући којим су правцем кренуле учитељеве мисли.
- *Хиљаду људи ћути сати и њо...* – понављаше Хафец Хајим као хипнотисан... – *Хиљаду људи чистиав сати и њо не ојоварају, не њрејричавају, не ојкривају њуће њајне, не лажу, не њетиљају, не њакоси.* Хиљаду и њо сати човјечанство је сјашено људској злојезичења. И ви још њиштиаје је ли дозвољено да се иде у њозориштие? Мицва је да се иде у њозориштие. Мицва!

Рабински марифетлуди

Прича се да је на рабинском семинару у Бечу завршни испит пред добијање рабинске титуле био испит из реторике. Исти се састојао у томе да апсолвент рабинских студија, у присуству цјелокупног наставничког вијећа и студената свих година, одржи једносатни говор о теми коју би добио тек у амфитеатру. Сматрало се да особа која није у стању одговорити на такав изазов не може представљати јеврејско учење ни према вани ни према унутра. Будући рабин би стао на бину, отворио коверту која је стајала на говорници, прочитао тему о којој треба говорити и након пет минута (колико би му било додијељено за организовање мисли и прављење скице говора) почео говорити на задату тему. Један од студената, извјесни Таубер, у толикој је мјери испреним питањима и вербалним марифетлудима загорчавао живот професору реторике, да се исти одлучио на малу освету, која је дрског младића требало да научи памети. На дан Тауберовог завршног испита, умјесто да му постави тешку тему (чему је поменути, знајући за осјећања што их је професор гајио према њему, био наредан), професор одлучи да његов папир једноставно остави празним, уживајући у напријед у незгоди у којој ће се вицкасти студент наћи.

Амфитеатар је пун, у првим редовима сједе сви професори, иза њих студенти по годинама. Таубер прилази бини, отвара коверту, вади пресавијени бијели папир, отвара га прикривајући дрхтање руку – и гле чуда: папир је празан. Окреће га у очекивању да је погрешно сложен и да га пресудно питање очекује на полеђини но, на властито изненађење, ни тамо не налази ни једне једине ријечи. Старији студенти већ претпостављају о чему се ради. Мукла тишина влада амфитеатром. По истеку треће минуте припреме, Таубер гласно саопшти своју тему:

– Ничија, нихил, *creatio ex nihilo*, стварање ни из чеја... у мистицизму постоје тврдње да је Бој свијет створио од већ постојеће материјала, свеједно, међу јеврејским учењацима преовладавајуће је мишљење је да почетне ријечи Прве књиге Мојсијеве упућују на стварање ни из чеја...

И тако пуних сат времена, без паузе, резиме одговора класичне јеврејске мисли на питање да ли свијет постоји одувјек или је створен у времену, да ли је вријеме створено, да ли је материјални свијет који познајемо само пределација већ постојеће материје или је настао након апсолутног небитка, итд. итд.

Када је, након тачно шездесет минута Таубер привео крају своје излагање – мајсторски као што је и почео, амфитеатром се одлијеже громогласни аплауз. Професорско вијеће додијели Тауберу највишу оцјену – те професору реторике не преостаде него да призна да је оно што га је код проблематичног ученика највише нервирало била управо чињеница да је речени био тако добар ретор.

В.
Једна кудусија

Демократија, љуцка права сва

Питало Кудус-ефендију како може бит да слике страдања дјеце из Газе изазивају волко сажаљење, док слике страдања јемenske дјеце не изазивају ама баш ништа... па он објаснио, као што само он умије; а нама не буди лијено, па ми лијепо записа-ли, вас дуњалуку на фајду.

– Није *џи* *џо*, *долан* *недјо*, *џолко* *џуаф* колко се инсану може учини*џи* на *џрви* *џоџед*. У *сџвари* је једнос*џ*авно, да једнос*џ*авније не може би*џи*. Види, добри мој лијеи и чес*џи*и*џи* *џи*, сунит*џа* ш*џо* се *џиче*, они су *џи* у својим очима једини хак муслимани и ко *џаки*, бездели, имају до*џомдано* и нео*џуђиво*, да не речем овим данаш*џи*м језиком, основно љуцко *џраво*, да шаљу на онај свије*џи* ко*џа* *џод* би им се *џефни*, кад би им се *џефни*, *џримјерице*:

1. Дру*џе* сунит*џе* – ш*џо* јес*џи* јес*џи* *џо* баш и није *џохвално*; али, с дру*џе* сџране, да *џа* видим мајци ко смије да се *џеџља* у уну*џ*раш*џе* сџвари уме*џа*? Е, сад, Федерације Босне и Херце*џ*овине ш*џо* се *џиче*, ш*џо* би народна *џјесма* реци 'По шумама и *џорама* наше земље *џо* Босне', у случају уну*џ*ар-сунит*џ*ско*џ* сукоба и без фет*џве* је сваком мумину јасно да се ваља равна*џи* *џо* *џо*ме ко*џа* је од сџрана у сукобу више ваљала Бош*џа*цима за вријеме ра*џа*.
2. Ши*џи*џе – јер су мунафици, ако нису и мушрици, јер најза*џ*ици међу њима вјерују у *џројсџво* Алах / Мухамед / Алија, или у идеју да је Алија, радијалаху анху, нека би Бо*џ* био задовољан њиме, *џлуво* и далеко било до*џја* инкарнација на земљи,
3. Хришћане – јер су *џафири*,
4. Јевреје – јер су *дашџафири*,

5. Идолойоклонике – јер је севай.

Шијиџи се, ко иџио и сам знаи, у очима сунииџа и нису са-
џрали од некој хак исламијеџа, џа заџио не би смјели ни
џомислиџи да се доџаакну сунииџа; али, џоиџио јесу нака,
кака-џака, врсиџа муслимана, сунииџа иџио се џиче, моџу
сербез слаџи Боџу на истиину:

1. Друџе шијиџе – (ако два шијиџа удију један друџоџи, ре-
зулџаџи је 2:0 за сунииџе)
2. Хриџиџане – јер су џаџифири,
3. Јевреје – јер су баџиџаџифири,
4. Идолойоклонике – јер је севай.

Хриџиџани, оџеџи, разни су џи у очима сунииџа редом џа-
џифири и ко џаки не смију ни џомислиџи да џаакну сунииџе, а
не би вала смјели ни шијиџе (каки су да су, нека су врсиџа
муслимана), али заџио моџу сербез ахиреџиџи:

1. Друџе хриџиџане – (ако два хриџиџанина удију један дру-
џоџи, резулџаџи је 2:0 за муслимане),
2. Јевреје – јер су баџиџаџифири,
3. Идолойоклонике – јер је севай.

Ех, сад, Јевреји су џи у сунииџским очима највеџи моџуџи
џаџифири, џаџореџи чиџџе џаџифири, јер су се дваџуџи џуџф-
ром окиџиџили, ем нису џрихџаџиџили Ису, алеџхи селам, мир
с џим, ем нису џрихџаџиџили Мухаммеда, салалаху алеџхи
веселем, молиџџва Боџу и мир на џ, и ко џаки не смију ни
саџаџи да џаакну џе коџи хализ муслимана, сунииџа, џа ни
шијиџа (какви су да су, нека су врсиџа муслимана) ако
ћемо џраво, џа вала ни хриџиџанина, јер колко џод да су бе-
џерни у сунииџским очима, иџак су хриџиџани маџи
џаџифири од Јевреја... ал џоиџио и од џореџи има џоре, они моџу
слаџи на друџи свијеџи:

1. Друџе Јевреје – (ако два Јевреџина удију један друџоџи, ре-
зулџаџи је 2:0 за муслимане)
2. Идолойоклонике – јер је севай.

Е, сад, видиш, идолопоклоника што се тиче, они имају право да се сами удију, или да их удије било ко од њих навешених. Мислим да њослије вакој објашњења ништа није остало нејасно. Па, није; ња јел; ња сам реци...

Г.

Једна ташлиханија

Summa theologica tashlihanica

Ташлихан, након 1879. г. кад је последњи пут горио.
Године 1912. уклоњени су последњи остаци здања.

Анегдоте, као што им и само име каже, прије спадају у досад необјављене записе, него ли што представљају плод маште свог потписника. Али неко право на потписивање ипак се стиче стилем и уобличавањем, јер писци нису диктафони, или барем не би требало да буду.

Веле да је једном један професор књижевности објашњавајући ученицима магију писања тражио од њих да књижевно обраде неку расправу којој су раније сви присуствовали у

учионици. Сљедеће недеље је студентима вратио задаће са оцјенама, свакоме према заслугама. Један студент који је очекивао много бољу оцјену, не могаше а да не упита професора: – *Па, у чему је проблем, дијалој је и вјеран и животиан, као и онај који смо имали у учионици.* На то му професор одговори: – *Не сјорим, али чињеница да нешто није неувјерљиво и није деживоино не значи нужно да је и књижевност. Бићи животиан за књижевност није довољно. Да би неки текст могао да се сматра књижевним неопходно је да садржи и нешто више од живота. У ирошивном би свака листа за наставку фасунја мога бићи сматрана књижевношћу.*

Још која ријеч о Ташлихану и Ташлиханцима, прије него што пређем на казивање (по сјећању) двију анегдота везаних за једног од посљедњих Ташлиханаца у правом смислу те ријечи (и биолошки: поријекло с обје стране и социолошки: ста-сао и васпитан у том свијету, са врло високом свијешћу о чињеници да представља један од његових посљедњих овоземаљских трептаја).

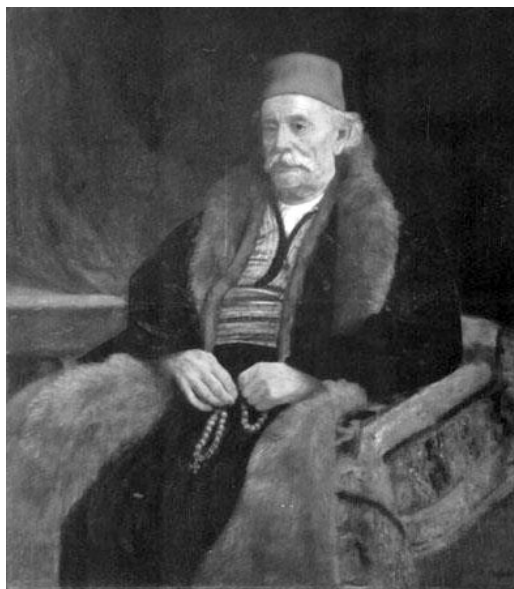
Ташлихан или Камени хан, који се налазио у срцу чаршије, одмах поред Гази-Хусреф-деговог безистана, ниже синагога: Кал вјежу (Стари храм) и Кал муеву (Нови храм), а повише Деспића куће (ташлиханска породица пар екселанс), тамо гдје је данас башта Јефтановићевог (друга ташлиханска породица пар екселанс) „Европа хотела”, био је нека врста сарајевског, првенствено српског, Вол стрита. Ташлихански теоретичари завјере чак тврде да је и прелазак Сарајлија са икавског (Сарајлије муслимани су старином говориле икавски) на ијекавски, посљедица угледа који су Ташлиханци уживали у шехеру. К’о бива, сви су се угледали на њихов мужевни, епски, херцеговачки ијекавски говор и полако га присвајали. И сарајевски ладино зорно свједочи о некадашњем икавлуку Сарајева, јер се бјелеваски храм, чије је званично име Бет тефила или Дом молитве, по стиху из пророка Јешајауа (Исаија 56:7): *Ки ветии Бет тефила јикаре лехол аамим* (јер ће се дом мој звати Дом молитве свијем народима), у народном говору зове Кал ди Билава (Билавски храм); док једина локална клетва која је ушла у ладино гласи: *дишендију* – к’о бива: *објешен био (дабоџа)*. Е, сад, у којој мјери и колико дуго се у Сарајеву говорио икавски, те

како је и зашто ишчезао, питање је за историчаре језика. Ове се двије анегдоте не баве лингвистиком, него народном теологијом, народном у оној мјери у којој се ташлиханска трговачка елита уопште може сматрати народом.

Као што се лијепо даде разувидјети из Тестаментa блаженопочившег Хаци-Максе Деспића, Ташлиханци су имали усађено поштовање за старински поредак, док су новотарије презирали. До дубоко у окупацију (коју су, од „милоште” звали укупација) носили су се оријентално: тамне чакшире и џемадан, бијела кошуља, на глави фес, на раменима богат ћурак (ћурчилук је било једно од занимања које су у Сарајеву држали Срби), а у руци теспих, најчешће ћилибарски, што крупнија зрна, то боље. Тај стари свијет није имао много гацета, али је знао угађати властитом осјећају за лијепо и достојанствено.

Шпиро Боцарић, мушки портрет

Анастас Боцарић, Портрет трговца Иванишевића

Обје ове анегдоте везане су за сарајевску Српску варош (сплет махала око Старе цркве). Прва се дешава у самој порти црквеној. С десне стране цркве налази се Дом Св. Текле и у њему музеј са вриједном збирком икона, а пред домом, пред улазом у свјећару, на тераси потоњег калдрмали басамака – сто.

Мјесто дешавања, само без стола

С једне стране стола, уза зид – клупа. А с друге, двије столице; једна визави клупе и једна у десном зачељу стола. За столом сједи један достојанствени постарији Ташлиханац. Раменима придржава овлаш огрнут капут, без да је руке прометнуо кроз рукаве, аман као да је ћурак, а у руци му је ћилибарски цигаршпиц. У зачељу стола, мени окренут леђима, млађи мушкарац, старији од мене, ког сам знао из града. Био је из официрских зграда на Ченгић вили, због чега сам увијек мислио да је официрско дијете. У репић свезана коса на затиљку вјероватно је свједочила о новопронађеној православној духовности. Док ја стојим поред вањске чесме, на којој је и ланцем причвршћена бакарна (јер бакар убија вирусе) широка старинска чаша (која данашњацима више личи на чинију, али су у средњем вијеку металне чаше махом биле ниска обода а широка дна), уговореног мјеста договора и чекам неку групу израелских туриста, којима сам након јучерашње посјете Старом храму на Чаршији обећао показати и Стару цркву и Бегову џамију (одувијек се студентарија „издржавала” хонорарима од импровизованих „тезги”), између Хаџије (мнијем да је овог Ташлиханца овде боље тако назвати, него ли посегнути за његовим правим именом, јер ко ће да се ака с његовим насљедницима, који „знају” да „не би ђедо никад”, и проче) и младића развија се жив разговор, који ја од чисте досаде прислушкујем.

Новопродуховљени младић, коме је у то вријеме поткрај комунизма очигледно било премало садржаја његове етноконфесионалне заједнице, обавјештава Хаџију о свом недавном екуменском подвигу, ходочашћу у Марију Бистрицу, највеће маријанско светиште у Хрватској:

– *Прелијејо је било на Марији Бистрици* – говори Хаџији, а из гласа му се јасно разазнаје да свјесно и намјерно провозира старину својим екуменским ставовима, к’о бива он млад и напредан на пучини духовности, а старац заостао у плићак фолклора и превазиђених конфесионалних заблуда и предрасуда.

– *Оћкуд идебеш тамо, кад је то друџа вјера?* – одговори му Хаџија, к’обајаги с негодовањем, прихватајући радо улогу конзервативног гунђала коју му је младић намијењено.

- *Каква црна друџа вјера* – младић ће к’о запета пушка, очигледно задовољан што се старац упецао. – *Све је њо хришћанство. И католици и православни су хришћани; једни кажу крст, друџи кажу криж, једни кажу Христ, друџи кажу Крст, али нису њо никакве дожемесачувај* – (*овде се њрекрстио, као у страху од њрејности оноја што ће да каже*) – *двје вјере.*
- *Није њо, болан не био, њињање ко што како зове* – Хаџија ће описно, у недостатку једнорјечног придјева „семантичко” у његовом старинском ријечнику.
- *Нејо њињање чеја?* – упита младић, нестрпљиво, очигледно знајући да Ташлиханци дуго нишане, али само једном гађају.
- *Не’ш њи што схваћии’, зелени стје ви млади за њоја.*
- *Ено сад... зелени, ња нисам у џамију иш’о* – шеретски ће младић.
- *Сербез си мо’о* – мртав озбиљан ће Хаџија.
- *Ено сад* – младић ће поприлично збуњен. Очекивао је старчеву резервисаност према католичанству, али није очекивао напад исламофилије. – *Исјаде католичка црква, само зашто што се друкчије зове, исто к’о џамија.*
- *Ја сам њеби фино рек’о да цака није у именима... Цака је...* – старац ће, намјерно иритирајући млађег саговорника успореношћу реплике – *...неће друџо.*
- *Ево сам се сав у уво њрећворио* да чујем ће је цака.
- *Цака је у њињању да л’ њеби њоја, да њростиш, једе жену; ил’ њој њеби, разумијеш, једе дјецу!*

Младић се ем зацрвени (колико сам могао видјети с леђа), ваљда поради простаклука за којим је старина слободно посегнуо у самој порти црквеној; ем погуби, биће поради неочекиваности исказа, док Хаџија, сад већ видно задовољан постигнутим ефектом, настави са својим филигранским теолошким везом:

- *А њошто се код овије’ нашије’ Турака ’оце исто жене, онда и њи’ жене једу у здрав мозак, ње „куји дјетету њене”, ње „види ме у чему ’одам”, ње „ка’ ћемо на море”, ње „само ми*

*сѣара кола возимо”, ѿако да ни они к’о ни срѣски ѿойови
немају кад засѣрањиваѿи’ ѿуно.*

У то и моји туристи дођоше, те се ја лијепо оставих при-
слушкивања а прихватих посла, затурајући ову причу негдје у
мали мозак, и уз њу менталну поруку: Видиш ти како су
Ташлиханци били суревњиви према католичанству, а преду-
сретљиви према исламу. И тако бих мислио и дан данас, да се
по истеку пар мјесеци не затекох поново, за жива хаѿије, у
његовом надгорњавању, овај пут с једним муслиманским
хаѿијом. У Проте Баковића сокаку, који избијајући право од
Старе цркве повезује Титову улицу са Сарачима, била су тад
два ресторана, сваки са столовима избаченим на сокак. Једном
је власница била једна Српкиња, а ресторан се мешчини звао
„Двери”, док је другом власник био један Бошњак и тај се, дру-
ги ресторан, свемсечини, звао „Под липом”. Сцена права бал-
канска, сваки хаѿија у својој кафани, за својим асталом, али
окренути један према другоме, док им се столови додирују, па
изгледа као да сједе заједно за једним великим столом, само су
им два столњака мало распар. Ни стварно заједно, ни факат
обашка. Ја сам био нешто кренуо својим послом, али како сам
видио протагонисте, знао сам да ни прича неће много каснити.
Данас је лако, данас човјек само извади паметни телефон, и
може се правит’ блесав. Станеш као укопан насред чаде и пре-
биреш по сокоћалу. Али у онај вакат све је било друкчије (што
рекао мој покојни стари: – *Без динара, оних ѿара*), па се и при-
слушкивање морало „покривати” неком другом радњом која
оправдава застајкивање; на примјер, везивањем тена. Те ја, ли-
јепо, клекнух насред сокака, развезах па превезах прво једну, а
потом и другу пертлу, све слушајући разговор угодни народа
хаѿијског, гдје онај ташлихански хаѿија зачикава овог мусли-
манског око новопуштене браде:

– *Види браде, види салиѿанеѿи!*

– *Шѿиа ћу, мора се.*

– *Није зар? Доѿиле дошло?*

– *Јах, ѿреш’о ислам на ѿеѿи контѿинентѿи, ѿа је вакаѿи браду
ѿушћаѿи’. Вјера која се најдрже шири, шѿиа ћу ѿи ѿричаѿи’*

– *муслимански ће хаѿија славодобитно.*

- Ама, нештоо би ти ја рек’о на то, а све к’о нећу.
- Само ти... сербез... ни ја шебе штедио не би’.
- Шири се и она женска сивар, ја није вјера – Ташлиханац ће, тврдећи пазар.
- Шири, кад има раиша, штоо јес’ јес’. А ово с вјером си зелено ускино! Чуј није вјера!
- Ђе то вјера, да мо’ш чей’ри жене имај’? Ено, код они’ катиолика, ни ѿој ни калуђер не може ни једне; код Срба, оиеи, само се калуђери не смију жениш’, ѿојови смију... ал’ једна и ѿштово. Ако одуови, може се сликати’.
- Ах, мој ти, лијеи ја, шиа ћу хим ја, не знају шиа ѿроуишају – муслимански ће хаџија православном – ал’ ни шеди хајкавица није мрска, а хаџија?
- Ђе ће ми биш мрска, мерак к’о слабо који друи, ал’ да је мерак ахлак и звао би се ахлак, не д’ се звао мерак.
- Кур’ан доустио, ја се не дунио... Јок, вала!
- Зашто би ти моја ѿкојна маиер вазда реци: Кур’ан ѿис’о, ѿс’це ѿиш’о.

Одмах сам се досјетио да је Хаџијина мати само превела на сарајевски женски говор оно чувено Његошево: „Закон му је што му срце жуди, штоо не жуди у Коран не ѿише”. Но, пошто су ми обје тене већ биле превезане, ваљало ми је полако напуштати лице мјеста, без да чујем наставак ове политички некоректне вјерске мини расправе. Било како било, једно ми се било разданило већ ту и тада. Ташлиханска теологија је бирташли, да не речем ајнштајнли. Све је у њој релативно, што би ефекат може очас посла постат’ дефек(а)т, све зависи кога човек хвали и зашто, а кога куди и зашто. Истовремено, сав озарен, схватих и да иста слиједи велику традицију Јирмијауа (Јеремије) и Ошее (Осија), по којој су најдјелотворније духовне аналогије, алегорије и метафоре управо оне најматеријалистичније, можда мало превише карналне, можда чак и помало баналне, али увијек непогрјешиво јасне и прецизне.

Д.
Једна тужбалица

Плач Јеремијин

Како оста сама шјећет,
варош веља;
дупке пуна дуњалука,
удовица;
војвоткиња међ' земљама,
харач плаћа.
Плачом плаче ноћи сваке,
кукавица;
сузе рони низ образе,
без тјешника;
а од свијех љубавника,
никог ниђе;
пријатељи њени редом,
издадоше;
душманима најгоријем,
постадоше.
Јудеја се, с сиротиње,
сва исели;
иргатлука ради вељег,
међ' народе;
мир не нађе чак ни тамо,
у сургуну;
душмани је сустигоше,
у тјеснацу.
Друмови јој у жалости,
без хаџија;
капије јој опустјеле,
њојзи празно;
а свештенство сво уздише,
куку, јадо;

ђевојке јој тужне редом,
тешко њојзи.
Крвници јој осилише,
кам им у дом;
катили јој с миром шједе,
неће дуго;
уцвиље је Господ Боже,
с безакоња;
чеда њена – крвни данак,
душманима.
Спаде слава с Сијон-шћери,
к'о лист паде;
кнезови јој к'о јелени,
ал' без паше;
без кувета вазда дјеже,
пред гоничем.
Па се шјети Јерусалим,
јад и чемер;
некадашњих свих милина,
мили роде;
што имаше од старина,
куку, леле;
паде народ у катилску,
црну руку;
помоћника ниоткуда,
по смрт пошли;
то гледали зулумћари,
па им драго;
пред истрагом њеном страшном,
њима см'јешно.
Гријехом тешким огр'јеш се,
Јерусалим;
варош цијела одлучена,
ко течница;
у очима штовалаца,
појефтиње;
јер јој дјеху сви виђели,
голоотињу;

а и она све уздише,
ко натраг би.
Нечистота с краја поче,
да се шири;
на пошљедак не мишљаше,
паде грдно;
а тјешника ниоткуда,
Боже један;
вид', Господе, муку моју,
катил доби.
А зулумћар руку пружа,
на милине;
она гледа у народе,
у Храм хрле;
за које си био рек'о,
ти не могу.
Вас јој народ све уздише,
љеба ишћу;
цевахире своје нуде,
све за 'рану;
не бил' душу повратили,
душо грдна;
вид', Господе, Ти погледај,
поткусур сам.
Хајете ли, пролазници,
погледајте;
има л' бола као мога,
ви видите;
који ме је запануо,
боле, јаде;
Господ којим ме уцвиље,
у дан гњева.
Са висова огањ угна,
у кости ми;
тај је огањ обвладао,
свијем Градом;
ногама ми сапе мрежу,
ноге јадне;

и врну ме унатраге,
наузнако;
пустолином учиње ме,
мене празно.
Јарам мојих безакоња,
у руке Му;
упреде их, врат ми свеза
снагу узе;
предаде ти мене Господ,
а у руке;
искобељат' из којих се,
нећу шале.
Све јунаке моје Господ,
газом згази;
празник сазва против мене,
у час зао;
да побије момке моје,
куку мене;
а ђевојку, шћер Јудину,
јаој мајци;
згази Господ к'о у каци,
оно грожђе.
Због свег овог ја ти плачем,
горким плачем;
око моје, око моје,
сузе пушта;
далеко је мене тјешник,
дух што кр'јепи;
синови се истражише,
катил влада.
Руке шири гора Сијон,
ђе утјеха;
Господња је заповијест,
тако хтједе;
да је Јаков вас окружен,
душманима;
Јерусалим међу њима,
жена течна.

Праведан је Господ врло,
ја сам крива;
јер сам стала ја на супрот,
Божјим уст'ма;
чујте добро сви народи,
ви'те боли;
ђевојке ми и момчад ми,
заробљени.
Љубавнике цаба звала,
преварише;
свештенство ми и старине,
глад убила;
тражили су јадни 'рану,
дух да врате;
ал' су Богу повратили,
своје душе.
Вид' тегобе, Ти Господе,
тешко мене;
утроба је мене горка,
од чемера;
срце ми се ишчупало,
туј из груди;
ја се јесам побуњела
буно, блесо;
напољу ме мачем сјеку,
смрт у кућу.
Чују моје уздисаје,
без утјехе;
сви душмани за зло чули,
њима драго;
што си тако учињео,
Боже један;
дан дон'јевши што си прозв'о,
и њима ћеш.
Нек Ти буде преда лицем,
злоћа њина;
учини им кано мени,
ко ће ко Ти;

за сва моја безакоња,
њима исто!
Јер су већи уздаси ми,
вељу: већи,
а срце ми сво жалосно,
срце моје.
Како застрје Господ Боже,
у Свом гњеву;
кћи сијонску са облаком,
градоносним;
Израела славу сврже,
с неба земљи;
ни подножја ногу Својих,
не сјети се;
у дан гњева Свог великог,
Боже један!
И сатрије дом Јаковљев,
немилице;
утврђења шћери Јуде,
у Свом гњеву;
оскврни јој царство, кнезе,
обори их.
Израелу вас рог сломи,
с гњевом вељим;
руку Своју од душмана,
Он уздржа,
распали се на Јакова,
како огањ;
кано лава што прождире,
око себе.
Лук затеже, као душман,
Господ Бог наш;
кано катил руку подби,
Своју десну;
све што бјеше оку мило,
листом поди;
а на чадор Сијон-шћери,
огањ просу.

Господ нама поста крвник,
потра народ;
сатра дворе Израелу,
утврђења;
на Јудину шћер се спусти,
јад и чемер.
Стан властити, к'о врт среза,
Храм поруши;
врже Господ у заборав,
на Сијону;
и Празнике и Шабате,
обустави;
свештеника ко и цара
резил чини.
Господ олтар свој запустити,
Храм батали;
зидине од двора њених,
катилима;
вика их је у Дом Божји
ка' на Празник.
Господ кад је наумио,
да раскопа;
све зидине Сијон-шћери,
уже распе;
не уздржа руке своје,
да не затре;
зид и опкоп Он ојади,
јад обома.
Те у земљу пропадоше,
капије јој;
багламе јој све поломи,
и истражи;
а цар њезин и кнезови,
међ' погане;
Торе ниђе, ни утваре
пророцима;
да им дође од Господа
макар мало.

На под сјели, сузе лију,
старјешине;
посули су прахом главу,
костр'јет метли;
обориле земљи главе,
све ђевојке.
Ја сам очи исплакала,
очи моје;
утроба ми сва ускисла,
чемерика;
земљи јетру, ево, врћем,
но је неће;
рад погидбли шћери мојих,
мог народа;
јер отроци и дојенчад,
смрћу мрију;
улицама Града царског
куку Граде.
Па говоре матерама:
Жиша, вина?
Докле висе како крпе,
ил' лешине;
улицама Града царског,
јадан Граде,
док пуштају душе своје,
ђет-ђетиње;
матерама све на крилу,
јадне мајке.
Су чим ћу ти посвједочит',
Јерусал'ме;
шта ја тебе да измаштам,
зор-ђевојко;
шта бих мог'о испоредит',
Сијон-шћери;
да би тебе утјешило,
кукавницу;
као море, лом ти вељи,
ломе, доме;

ко ће тебе исц'јелити
 видар који?
 Пророци ти пророкују,
 ћорак, лажа;
 не открише гријеха твојих,
 камо да су;
 јер би сургун предуп'једи,
 са прекором;
 распирују мјесто тога,
 лажну наду;
 која би те већма гурни,
 у побуну.
 Сад над тобом пљешћу пљеском,
 пролазници;
 звиждућу ти, главом машу,
 Сијон-шћери:
Је л' њо варош и њо се звала,
скуј љејош;
радоси цијеле васељене
Јерусалим?
 Разјапили уста своја,
 душмани ти;
 звижде на те и шкргућу,
 са зубима:
Јесмо ли ње њројућали?
 тебе веле;
Нек' смо и њо дочекали,
и виђели!
 Господ наум Свој учинье,
 ко ће ко Он;
 ријеч Своју, коју каза,
 давних дана;
 па разори немилице,
 тебе ц'јелу;
 развесели душмане ти,
 и крвнике;
 катилима рог подиже,
 редом твојим;

Срце њино вапи Богу,
да те затре.
Ој зидине Сијон-шћери,
сузе лијте;
к'о потоком и дан и ноћ,
не престајте;
зјеница ти нек' не стаје,
вазда плачи.
Па устани, обноћ вичи,
чело страже;
пред Господом срце пролиј,
кано воду;
руке Њему ти подижи,
све за душу;
ђеце своје која мрију,
а од глади;
на ћошкове улица ти,
њима празно.
Вид', Госпode и погледај,
Ти са неба;
јеси л' коме учинио
ишта слично?
Жене једу свог порода,
порад глади;
из наручја свог отроке,
к'о оброке;
а у Храму Твом, Госпode,
побијени;
свештеници и пророци
на буљукe.
На тлу леже, по улици,
ђеца, старци;
ђевојке ми и ћетићи,
мачу храна;
у дан гњева Ти их поби,
не жалећи.
Е си сазв'о, к'о на Празник,
изокола;

страхове ми све најгоре,
у дан гњева;
не преоста ниђе нико,
стидак, јетим;
што на руке своје носах,
душман побѣ.
Ја сам чо'ек, бједу виђех,
прут гњева Му;
Управи ме, отправи ме,
у мрак, нурсуз.
Само на ме обраћа се,
даном сваким.
Руку своју на ме диже,
вазда тако.
Кожу, т'јело овешта ми,
кости сломи.
Обзида ме, опколи ме
главу и реп.
И у тмине посади ме,
кано мрца.
Загради ме, изаћ' нећу,
синџир тежак.
Џаба вичем и вапијем,
капак дова.
Загради ми све путове,
тесан камен;
а све стазе и богазе,
искриви ми.
Међед ми је на бусију,
лав што вреба.
Путове ми чичком посу,
за уклон сам;
као сјахан њима крочим,
из кокова.
Лук Свој запе, мене метну,
да сам мета.
Будреге ми простијели,
стрјелицама.

Подсм'јех постах вас народу,
 ваздан туле.
 Са горчином нахрани ме,
 пелен пијем.
 Поломи ми зубе шљунком,
 у прах врже.
 Одагна ми мир из душе,
 добро сметнух.
Сѣаменосѣи ми узе Госѣод,
 рекох себе:
и нафаку, браѣе, сваку,
ѣеишко мене.
 Но се сјети јада мога,
 жуч и пелен.
 Присјети се, душо моја,
 онда, клони.
 'Вако велим срцу своме,
 све у нади:
Милосѣи ѣо је од Госѣода,
иѣо нас има;
милосрђа иѣо Њеѣова,
не несѣаде.
Обнавља се свако јуѣро,
вјерносѣи Твоја.
Мој је дио Госѣод и Бої,
 душа м' вели;
У Њеѣа ћу да се уздам,
само у Њеї'.
 Надаоц'ма својим Господ,
 добар ли је;
 к'о и души што га иште,
 добар врло.
 Као што је добро чекат',
 шутке, ћутке;
 на спасење од Господа,
 јес' Бога ми.
 Добро ј' чојку јарам теглит',
 у младости.

Сам да шједи и да мучи,
намет на њег'.
У прах уста своја метне,
можда ј' наде.
Да подметне образ лице,
зулумћару;
засити се са срамотом,
к'о са љебом.
Забацит' те Господ неће,
не за свагда.
Ако би те и уцвјели,
смилуј би се;
зарад веље милости Си,
милост вељу.
Јер не мучи из Свог срца,
нити цв'јели;
Он синове човјечије,
само тако.
Када газе са ногама,
усужњене.
Кад изврћу правду људску,
све пред Вишњим,
и чо'ека кад изврћу,
у парници;
не види ли Господ и то?
види, Богме.
К'о је икад ишта рек'о,
па се збило;
да му Господ не нареди,
'ајде реци?
Јер из уста Вишњег Бога,
добро и зло.
Шта се тужи жив човјече,
на свој гријех?
Претражимо путе своје,
испитајмо;
Господу се повратимо,
само Њему.

Подигнимо срце своје
на рукама;
ка Господу небескоме,
него коме?
Ми згр'јешисмо са побуном,
Ти не прашташ.
Гњевом си се огрнуо,
да нас гониш;
те нас поби, без милости,
само тако.
Облаком се заогрну,
јок молитви!
Отпад од нас Ти учине,
сред народа.
Развалише уста на нас,
сви душмани.
Страх и јама задеси нас,
пустош-затор.
Потоци ми из очију,
све силазе;
рад' погубли шћери мојих,
еј, народе.
Око моје сузе лије,
и не стаје;
без престанка и без станке,
лије, лије.
Докле Господ не погледа,
и не види.
Око моје душу мучи,
тако треба;
ради шћери Града мога,
јао, Граде.
Тјерају ме како птицу,
хак бигајри.
У јаму ми живот свале,
па још камен.
Те ми воде још дођоше,
на вр' главе;

рекох себе: *Одсјечен сам,
скроз и наскроз.*
Призивах име Твоје, Боже;
Господ Боже;
из најдубље јаме клете,
јест' дубока.
Глас ми почуј, немој чепит',
Свог увета;
уздахе ми, к'о и вику,
Боже почуј.
Приближи се, кад Те призвах,
па ме рече:
*Не дој ми се, не дој ми се,
нећу вала.*
Парбџу душе расправи ми,
о, Господе;
и живот ми Ти откупи,
Тебе фала.
Виђе л' кривду што м' се чини,
Господ Боже?
Парницу ми Ти расправи,
боље тако.
Виђе л' њину сву освету,
што ми мисле?
Чу л', Господе, и поруге,
мисли њине;
Са усташких уста ријечи,
поваздашње?
И кад сједну и кад стану,
ја им пјесма.
Давање им врати Боже,
по дјелима.
Срце тврдо њима подај,
к'о проклетство.
Гњевом Твојим Ти их одгнај,
и истр'јеби;
испод неба Господњега,
Твога неба.

Како ј' злато потавњело,
злато 'нако?
И оно се прометнуло,
чисто злато.
Камење је од Светиње,
растурено;
на ћошкове свих улица,
драги камен.
А синови сви сијонски,
исто драги;
што про злата најчишћега,
стајат' знаху;
к'о бардаке сад од глине,
сви их броје;
дјело руку лончаревих,
ништа више.
Шакалице сисе ваде,
млађ да доје;
кћи народа мога поста,
ној пустињски.
Грлу језик дојенчета,
залијепи се;
све од жеђи превелике,
пресушила;
а ћетићи љеба ишћу,
јадни они;
нема никог да изломи,
ни 'љеб крува.
Сладокусци некадашњи,
на улици;
скерлетлије благородне,
грле отпад.
Гријех шћери мог народа,
к'о содомски;
у час један што би затрт,
и без руку.
Назиреји њени дјеху,
сњега дјељи,

и од мл'јека исто тако,
 δ'јелом δ'јели;
 од рубина руменији,
 кост к'о бисер;
избрушени к'о сафири,
 Боже један.
Сад им лице црње зифта,
 као ћумур;
 непознати на улици,
 к'о гариби;
кожа им се прилијепила,
 баш за кости;
 сва је сува као дрво,
 дреновина.
Љепше ли је закланима,
 него гладним;
крв што липте прободени,
 бар су мртви;
 не издишу што немају,
 земље плода.
Руке жена милостивих,
 ђецу кувај;
то им храна сред погибли,
 не чуло се.
Гњев свој Господ кад наврши,
 и кад изли;
 На Сијону када огањ,
 Он разгори;
којино му темељ прождра,
 кано сламу.
Не могоше повјероват',
 цари земљи;
становници васељене,
 јоште мање;
е ће катил и душманин,
 ногом ступит;
на капије Светог Града,
 Јерусал'ма!

Зарад гр'јеха пророка му,
лажљивијех;
безакоња свештеника,
његовијех;
што знадоше прољевати
усред њега;
праведничку крвцу чисту
крв мударећ.
Мотаху се кано слијепци,
улицама;
и крвљу се окаљаше,
кирмез крвљу;
не могаху недотаћ' је,
'аљинама.

Одсѣуйиѣ, о нечисѣи,
сви им вичу:
Одсѣуйиѣ, одсѣуйиѣ,
не доѣич'ѣ;
побјегоше, тумарајућ',
те срамоте;
е се збори међ' народе,
са насладом:
Насѣаниѣ' се никад неѣ,
овде виѣ.

Гњев Госѣодњи раздјели их,
ѣѣово је;
неѣ виѣ ни ѣѣледаѣ'
никад на њих;
не ѣѣѣују свѣѣѣеника,
својих, јаѣо;
ниѣ' се сѣѣѣцу смиловаѣи,
они знаѣ.

Нама очи ишчиљеше,
очи пугте;
извиђајућ' хоће л' помоћ,
све залуду;
надом смо се понадали,
надо, лажо;

народ да ће нас избавит',
а не може.
Вребају нам сад кораке,
грдна надо;
улицама својим ходит',
не можемо;
нама конач приближи се,
и готово;
дани нам се навршише,
наше дјеше.
Лакши дјеху гониоци,
од орлова;
по горама гонише нас,
к'о зечеве;
бусије нам у пустињи,
поставише.
Чак ноздрва дах нашијех,
Помазаник;
уфати се у замке им,
грдна рано;
за којег говорасмо,
сви да ћемо;
под сјеном му славним живјет',
међ' народе.
Ти се радуј и весели,
Едом-шћери,
која сједиш у Уз-земљи,
сад за сада;
и тебе ће чаша доћи,
к'о што ј' реда;
опићеш се, открићеш се;
чиплак гола.
Сврши ти се безакоње,
Сијон-шћери;
па те неће сургун чинит',
никад више!
А тебе ће походити,
Едом-шћери,

и откриће гријехе твоје,
наопаке.
Спомени се, Ти, Господе,
шта би са нас;
види, Боже и погледај,
срамоту нам.
Нашљедство нам странци арче,
и сладе се;
наше куће – људи туђи,
нама празно.
Постасмо Ти сви сироте,
к'о без оца;
матере нам удовице,
кукавнице.
Своју воду сад пијемо,
кад платимо;
своја дрва сад плаћамо,
пуном ц'јеном.
До врата нам самог стиже,
јарам тешки;
напором се напрегосмо,
ич одмора.
Руке пружај ка Мисиру,
какав Мисир;
од Асирца, ишћи 'љеба,
ниђе ништа.
Оци наши сагр'јешише,
ал' њих нема;
ми трпимо безакоња,
сва њихова.
Родови нам господаре,
нема никог;
да избави сад из руку,
њиховијех.
С тешким страхом за живот нам,
'љеба ђеци;
доносимо из пустиње,
нож нам за врат.

Кожа нам је поцрњела,
пећ чађава:
од страхота великијех,
гладѝ љуте.
Сијон-жене обрुкаше,
друко тешка;
и ђевојке по јудејским
градовима.
Кнезове нам повјешаше,
власторучно,
стара лица не поштују,
ниједнога!
Младиће под жрвањ међу,
да аргате;
ђетићи нам дрва носе,
све падају.
Нема старца на капије,
никад ниђе,
ни младића да пјевају,
каква пјесма!
Радост срца нашег нестала,
сад нетрагом;
коло наше претвори се,
у са'рану.
Паде круна с главе наше;
тешко нама;
што згр'јешисмо, Тебе Боже,
куку јадо!
Стога нам је срце жално,
и не било;
стог нам очи потамњеше,
не виђеле.
Рад Сијона, горе свете,
опушћеле;
ком лисице сада ходе,
к'о по своме.
Ти, Господе, вазда бићеш,
довијека;

пријесто Твој је од кољена,
до кољена.
О, шта Ти је заборавит',
наске 'вак'е;
оставит' нас јадне дуго,
ил' дов'јека?
Поврати нас, Себи, Боже,
Ти Господе;
Па ћемо се повратити,
и ми Тебе;
обнови нам опет дане,
к'о што бјеху.
Не'ш нас сасвијем одбацит',
никад ваљда,
ма колико да Си гњеван,
зјело врло!

Ђ.
Двије десједе

Човјек као дожански експеримент на тему вјештачке интелигенције

Не би било згорег да се на почетку ове бесједе присјетимо садржаја првог поглавља Прве књиге Мојсијево. За помније читаоце оно говори о двјема врстама стварања: непосредном и посредном. Ова два различита стварања нису истовремена, него наизмјенична и имају различите објекте.

Непосредно и посредно стварање

Непосредно стварање (Бог каже „буди” и оно буде) почиње првога дана, стварањем свјетла (*И рече Бој нека буде свје-тло, и би свје-тло*, стих 3), наставља се другога дана, стварањем свода небеског (*Пошом рече Бој: нека буде свод њосред воде, да рас-тлаваља воду од воде*, стих 6), и завршава се четвртог дана, стварањем сунца и мјесеца (*Пошом рече Бој: нека буду видјела на своду небеском... и би тлако, и сачини Бој два видјела велика: видјело веће да утлаваља даном, и видјело мање да утлаваља ноћу, и звијезде*, стихови 14-16).

Наспрам појава створених непосредним стварањем стоје појаве створене посредним стварањем. Њих Бог не ствара сам и лично, језиком (буди и оно буде), него делегира стварање већ створеним појавама, које онда актуелизују потенцијал који је у њих уграђен самим њиховим стварањем. Посредно стварање почиње трећег дана, када се Бог обраћа земљи и заповиједа јој да она изњедри флору (*Ојетт рече Бој: Нека се ојтрави земља ттравом, дилем које носи сјеме и дрветтот које даје тлод, своје врштт*, стих 11), наставља се петог дана, када Бог каже води да се огмиже гмизавцима⁴ и птицама да се заптице (*Пошом рече*

4 Нисам несвјестан чињенице да ниједан српски превод Библије не преводи хебрејске глаголе *јишресу* и *јеофеф* као *нека се оимижу* и *нека се зайишце*, али шта да се ради када оригинал не оставља другачији избор, па чов-

Бої: *нека се оїмижу воде їмизавцима у којима је душа, и їйїице нека се зайїице на земљи їред сводом небеским*, стих 20) и завршава се шестог дана, када Бог каже земљи да изњедри фауну (*Поїтом рече Бої: Нека земља їусїи из себе душе живе їо врсїама њиховим, сїїоку и сїїїне живоїиїне и звијери земаљске їо врсїама њиховим*, стих 24).

Директним стварањем створени су, дакле, свјетло, свод небески, сунце и мјесец; или све оне појаве које су на древном Средњем истоку често бивале обоготворене. Дубински теолошки разлог је више него очигледан: треба да се зна ко је стварно Бог, Субјекат стварања, а ко је пуки објекат стварања. Што би народ рекао: *ко коси, а ко воду носи*. Упоредо, индиректним Божјим стварањем настале су флора и фауна.

Јадан чо'ек; ни дана, ни одјељка

Оно што је битно за ову бесједу је уочавање чињенице да је стварање човјека, или барем прва прича о стварању човјека, неиздвојени и нераздвојиви дио јединствене текстуалне јединице која говори о стварању фауне, дакле: стоке, ситних животиња и звијери земаљских. Какав изненадни торпедо у саме темеље наше антропоцентричне и нарцисоидне слике о нама самима! Очекивали бисмо да стока и звјериње добију свој дан, а људи свој. Да стока и звјериње, рецимо, настану шестог, а човјек, главом и брадом, у свој слави својој, седмог дана; док би жељени починак евентуално могао да буде одгођен за осми дан (као будуће обрезивање). Или, ако је већ јако важно да се стварање свијета представи као седмодневни пројекат, шта би сметало да су стока и звјериње настали дана петог послјије подне, након што су истога дана ујутру већ настали рептили, рибе и птице? Зашто рептили, рибе и птице имају свој (пети) засебан дан, док су људи створени у комплекту са стоком и звјерињем? Након удубљивања, изгледа да ствари постају још горе. Ајде што нисмо добили засебан дан, али зар бар нисмо могли да добијемо свој властити одјељак? Зар смо баш морали да будемо

јек мора да се руководи оном Аристотеловом: *Драї ми је Плаїион, али ми је гража иїїиїна* (парафраза Никомахове еїиїке 1096a11–15).

спрпљани са све стоком и звијерима у исту непрекинуту текстуалну јединицу?

Ево, како то изгледа на изворном језику Библије, на хебрејском:

כ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָעֵל הַמִּים שָׁרֵץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יַעֲוֹף עַל-הָאָרֶץ עַל-פְּנֵי
רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם: כֹּא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֶת כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה וְ
הַרְמִשֵּׁת אֲשֶׁר שָׂרָעוּ הַמִּים לְמִינֵהֶם וְאֶת כָּל-עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים
כִּי-טוֹב: כב וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הַמַּיִם בַּיָּמִים וְהָעוֹף
יָרֵב בָּאָרֶץ: כג וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם חֲמִישִׁי: {פ}
כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַי-וֹד-אָרֶץ לְמִינָהּ
וַיְהִי-כֵן: כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת
כָּל-רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב: כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם
בְּצַלְמֵנוּ כְּדֹמוֹתֵינוּ וְיִרְדּוּ בְּדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ
וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ: כז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם
אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: כח וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם
אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ וּבְשֶׁשֶׁת יְרֵדוּ בְּדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם
וּבְכָל-חַיַּת הָרֶמֶשׂ עַל-הָאָרֶץ: כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב וְ
זֶרַע זָרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֶת-כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בּוֹ פֶּרִי-עֵץ זֶרַע זָרַע לָכֶם
וְהָיָה לְאֹכְלָהּ: ל וְלָכָל-חַיַּת הָאָרֶץ וְלָכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלָכָל רֶמֶשׂ עַל-הָאָרֶץ
אֲשֶׁר-בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-כָּל-יֶרֶק עֹשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי-כֵן: לא וַיֵּרָא אֱלֹהִים
אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם הַשֵּׁשִׁי: {פ}

Слика представља дио првог поглавља Прве књиге Мојсијеве. Први одјељак обухвата причу о петом (стихови 20-23), а други о шестом дану стварања (24-31). Изворно, различите књиге хебрејске Библије дијеле се на одјељке и стихове. Подјела на поглавља, те нумерација како поглавља тако и стихова представљају хришћански технички додатак хебрејској Библији. Из перспективе јеврејске теологије, за исправно разумијевање унутрашње логике текста, неопходно је пратити изворну подјелу на одјељке. Стога се, чак и штампана издања хебрејске Библије, труде да дочарају читаоцу распоред текста на свитку, како су се Петокњижје, књиге пророка и књиге списа изворно писале. Одјељак, као тематска цјелина, на хебрејском се зове перашија. Постоје двије врсте перашијот: оне које почињу од почетка новог реда; таква перашија зове се пе-

рашија петуха (отворени одјељак), и перашијот које почињу у истом реду у коме се завршава претходни одјељак, након ра- змака од девет празних словних мјеста. таква перашија зове се перашија сетума (затворени одјељак).⁵ Обратите пажњу да се чак и у штампаном издању хебрејске Библије на крају сваког одјељка појављују витичасте заграде и у њима или хебрејско слово *ве*, које означава отворени одјељак или хебрејско слово *самех*, које означава затворени одјељак.

Цијели цјелцати шести дан стварања, као што сам већ подвукао, чини један једини одјељак (стихови 24-31). Ако сам се досад углавном држао Даничићевог превода, који је један од најбољих превода уопште и посве сигурно још увијек најбољи на екс-југословенском говорном подручју, сада то већ више није могуће, из простог разлога што је за ову бесједу неопходно понудити превод који ласерски прецизно рефлектује пажљиво калибрисани библијски искорак:

*Поштом рече Бој: нека земља њустии из себе душу живу њо
врстјама својим, стйоку и сийне живојииње и звијери зе-
маљске њо врстјама својим. И би њако. И начини Бој
звјери земаљске њо врстјама својим, и стйоку њо врстја-
ма својим, и све сийне живојииње њриземне њо врстјама
својим. И видје Бој да је добро. Поштом рече Бој: да
начинимо човјека њо кију нашем, као сличност њама,
ња да њосјодаре ридама морским и њијицама небеским и
стйоком и свом земљом и свим сийним живојиињама ко-
је се мичу њо земљи. И стјвори Бој човјека ни из чеја, њо
кију своме, њо кију Божјем стјвори ња ни из чеја; мушко
и женско стјвори их ни из чеја. И блајослови их Бој, и
рече им Бој: рађајии се и множиии се и најуниии земљу
и освојии је, и њосјодарии ридама морским и њијица-
ма небеским и свим звјерињем које се миче њо земљи. И
рече Бој: ево, дао сам вам све биље ишио се сјеменом сје-*

5 У случају да је немогуће обезбиједити девет празних словних мјеста и на- писати барем прву ријеч нове перашија у истом реду, онда се нова перашија почиње у новом реду, али не од почетка реда (као отворени одјељак), него након неколико празних словних мјеста. Овакав „смакну- ти” одјељак само је подврста затвореног одјељка.

менâ, које је широм све земље, и свако дрво на коме је
йлод који се сјеменом сјеменâ; ваше је, за исхрану. А свом
звјерињу земаљском и свим ййицама небеским и свему
ийшо се миче на земљи и у чем' има душа жива, сву зелен
и биље за исхрану. И би йако. И йоїледа Бої све ийшо је
начинио, и їле, све је добро веома. И би вече и би јуїро,
дан шесїи.

Да се усредсредимо прво на стихове 26 и 27: *Поїшом рече
Бої: да начинимо човјека йо кийу нашем, као сличносї нама, йа
да йосїодаре рибама морским и ййицама небеским и сїшоком и
свом земљом и свим сийним живойињама које се мичу йо земљи.
И сївори Бої човјека ни из чеїа, йо кийу своме, йо кийу Божјем
сївори їа ни из чеїа; мушко и женско сївори их ни из чеїа. У хе-
брејском оригиналу, у дијелу стиха који сам превео као йо кийу
своме, као сличносї нама, стоји бесалмену кидмуїену. Ради се о
двије именице: селем и демуїи. Именицом селем у старохебреј-
ском језику означава се незнабожачки кип или кумир бога
(упореди акадско салму – кип, икона). Демуїи на хебрејском
значи сличност. Једној именици претходи приједлог де- [у], а
другој ке- [као], зато што је једна ствар већ остварена, док је
друга тек могућност. Обје именице се завршавају посвојним
суфиксом -ну за прво лице множине. Дакле, бесалмену кидму-
їену значи йо кийу нашем, као сличносї нама.*

Извртање паганске чарапе

О чему се овде заправо ради? Људи древног Средњег исто-
ка правили су глинене кипове богова (селем). Наравно, један
лончар може свакодневно да изваја мноштво таквих кумира.
То наравно не значи да је сваки од њих аутоматски обожен.
Потребан је обред посвећења, којим се божански дух призива у
кип. Тек након што исти почне да настава у кипу, то дјело људ-
ских руку постаје селем – идол, кумир, станиште бога, слика и
прилика бога. У овој, првој, причи о стварању човјека (а већ у
слједећем поглављу слиједи још једна, скоро потпуно наопачке
извртута), Тора полаже темеље својој револуционарној деан-
тропо-теизирајућој, теоцентричној антропологији. Човјек ни-

је Бог! Уобличивши кипић по обличју своме и удахнувши у њега дах живота (мотив детаљније разрађен у другој причи о стварању човјека), човјек не може стварно створити Правог Бога. Управо обрнуто, Прави Бог је тај који је човјека створио као селем, као кип. Кип који се креће. Дјелатни кип. Савременим језиком речено: робот.

Сада је тренутак да обратимо пажњу на један редован превид. Већина људи приликом првих неколико читања првог поглавља Прве књиге Мојсијеве, наиме, не примијети чињеницу да је једна од двију именица које се појављују у понуди (26. стих) нагло ишчезла при извршењу понуде (27. стих). Пропозиција обухвата и *селем* и *демуџ*, и кип и сличност. Стих до-словце каже *да начинимо човјека бесалмену (џо кију своме), кидмуџену (џоџуџ џогодија нашеј)*. Међутим, при извршењу остаје нам само селем (кип), док демут волшебно ишчезава: *И сџвори Бој човјека ни из чеја, бесалмо (џо кију своме), беселем (џо кију) Божјем сџвори ја ни из чеја*.

По јеврејском учењу Тора је љубоморна. Она намјерно подапиње ногу површним „удварачима“. Онима који би да је освоје набрзину. Онима који с њом флертују лијевом ногом. Такав брзоплети читалац види двије именице у 26. стиху и двије именице у 27. стиху, па пошто је досад навикао да су пропозиција и извршење увијек мање-више исти (нпр. стихови 11 и 12: *Нека се оџрави земља џравом, диљем које носи сјеме и дрвеџом које даје џлод, своје врџе. И би џако, и џустџи земља из себе џраву, диље, џџо носи сјеме, џо врџама својим и дрво родно, које доноси џлод у коме је сјеме њејово на земљи, своје врџе*), он чита дијагонално и не увиђа да се у извршењу умјесто *селема* и *демуџа*, кипа и сличности, два пута појављује кип. Зашто? Зато што је селем (кип) задатост, оно што је Бог већ дао, док је демут (сличност) тек потенцијал. Потенцијал чије остварење не зависи од Бога. Него од кога, питате се? Можда управо од онога коме се Бог обраћа кад каже – *да начинимо човјека*. Ради се о питању које се ионако само од себе намеће.

Стољењима, ако не и миленијумима, ломила су се копља око питања коме се Бог обраћа тим стихом. Хришћани махом држе да се ту ради о Светом Тројству. Јевреји кажу: *Какво Трој-*

сїво, їо је царска множина, нешто попут: – Ми їо милостїи Божјој, їај и їај, цар їої и їої – и Бог ту заправо само размисља наглас. Неки коментатори, опет, кажу да се у реченом стиху Бог обраћа анђелима.

РаМБаМ, верзија 2024

Овде предложени начин читања представља једно савремено рамбамистичко тумачење стиха *да начинимо човјека бесалмену (їо кїу своме), кидмуїену (їоїуї їододїја нашеї)*. Наравно, не ради се о тумачењу које је понудио сам РаМБаМ (акроним од Рабену Моше [Мојсије] бен Мајмон), у том случају назвао бих га једноставно РаМБаМовим тумачењем – него, радије, о тумачењу које би највећи јеврејски кодификатор послїје Мојсија (Кордова 1135 – Фустат, код Каира, 1206)⁶ понудио (или с којим би се радо сложио) да је жив данас и да му стоје на располагању сва знања која стоје на располагању данашњим рамбамистима (људима који примјеном РаМБаМових метода настављају да развијају његову мисао, обогаћујући је свим сазнањима која су од 12. вијека до данас унаприједила наше разумијевање устројства које Тора успоставља).

Бог се, по овом разумијевању текста, обраћа човјеку. Свакоме од нас понаосб. Отприлике овако некако: – *Човјече, ајде да ја и їи начинимо човјека їо кїу нашем, као сличностї нама, їа да їосїодари рибама морским и їїїицама небеским и сїоком и свом земљом и свим сїїїним живоїїињама које се мичу їо земљи. То је предлог с којим се Бог обраћа сваком поједином од нас. Потом он одмах своју половину, кип, ставља на сон: И сївори Бої човјека ни из чеїа, їо кїу свом, їо кїу Божјем сївори їа ни из чеїа; мушко и женско сївори их ни из чеїа. С друге*

6 Стих из Пете књиге Мојсијеве (34:10) вели: – *Није устїао више їророк у Израелу їоїуї Мојсија, коїа Госїод їознаваше лицем к лицу. Толика је фама коју РаМБаМ ужива у народу, да је народни гениј (дописујући се са горе наведеним библијским стихом) њему у част сковао исказ: Од Мојсија до Мојсија није устїао више їророк у Израелу їоїуї Мојсија. Другим ријечима: Од Моше Рабенуа коїи нам је дао Тору їа све до Рабену Мошеа није устїао їророк у Израелу раван Мошеу.*

стране, на сваком је мушкарцу и жени, од почетка врсте па за увијек, да стави на сон своју половину погодбе: сличност Богу или богоподобје.

Сада треба да се постави сасвим легитимно питање: Зар не би било једноставније да се Бог држао једноставног *ја у једнини*, *и*и у *једнини* формата? Могао је лијепо предлог да формулише овако: – *Човјече, ја сам ~~и~~е створио ~~и~~о кийу мом, а на ~~и~~еби је да се ~~и~~рудиш да ми будеш сличан*. Чему множина? Одговор је једноставан. Бог је хтио да предлог звучи ненаметљиво и укључиво, а не патерналистички ауторитарно. Чему је ова ствар слична? Замислите рецимо да ја располажем огромним средствима, али не умијем да кувам. Истовремено, имам доброг пријатеља, Перу, који је изврстан кувар. Звучало би мало рогобатно и немало кабадахијски кад бих се Пери обратио ријечима: – *Слушај, Перо, кад бисмо ми с ~~мојим~~ ~~и~~арама и ~~и~~војим умијећем ~~о~~творили ~~рест~~иоран, ~~и~~о би била ~~и~~рава ~~дом~~ба*. Много би префињеније и сарадњо-сексипилније звучало када бих свој предлог формулисао у укључивој двострукој множини, у којој су и моје паре и Перино умијеће наши. Овако некако: – *Слушај, Перо, кад бисмо ми с ~~нашим~~ ~~и~~арама и ~~нашим~~ умијећем ~~о~~творили ~~рест~~иоран, ~~и~~о би била ~~и~~рава ~~дом~~ба*. Ево ја ~~ст~~ављам на ~~ст~~ио ~~и~~аре а ~~и~~и, ~~др~~ише, ~~ст~~ави на ~~ст~~ио умијеће. Једнако тако Бог каже сваком од нас: – *'Ајде да ја и ~~и~~и начинимо од ~~и~~еде људско биће, које ће се ~~и~~рудити да ми буде слично, ~~и~~а ће ~~и~~осиодарити рибама морским и ~~и~~ицицама небеским и ~~ст~~иоком и свом земљом и свим ~~и~~ицима животињама које се мичу ~~и~~о земљи. Ево ја дајем селем, кий, к'о дива ~~и~~еде самога (или ~~и~~еде саму) а на ~~и~~еби је да ми будеш сличан/а*. Другим ријечима, Бог нам предлаже заједнички пројекат раста. Његов улог у том пројекту смо ми, а наш улог у том пројекту је *imitatio Dei* или богоподобје, стални раст у правцу увијек недостижног божанског.

Значи, према првој причи о стварању човјека, исти је створен да фигурира као кип Божји на земљи, да *и*осиодари рибама морским и *и*ицицама небеским и *ст*иоком и свом земљом и свим *и*ицима животињама које се мичу *и*о земљи, а на њему је да се уподоби Богу, да имитира Бога и да тим опонашањем Бога оствари пуни потенцијал који му је Бог ставио на располагање.

Зашто би баш човјек, тај недјељиви дио природе, који је пони-
као из фауне, између стоке, приземних ситних животиња и
звијери владао *рибама морским и ишчицама небеским и сивоком*
и свом земљом и свим ситним животињама које се мичу по
земљи? По ком је параметру баш он издвојен да влада свим
другим? Да парафразирам Цара Лазара:

Ако ли је бирати по снази,
Кога има снажнијег од слона?
Ако ли је бират' по господству,
Господскијег од лава не бива.
Ако ли је бират' по прегору,
Ено мрава најпрегорнијег.
Ако ли је бират' по љепоти,
Ђе шта љепше од једног пауна?
Ако ли је бират' по висини,
Жирафа би круну однијела.
Ако ли је бират' по вјерности,
Ту би сваки куче изабрао.
Ако ли је бират' по јунаштву,
Јуначкијег од међеда нема.

Поставља се, дакле, питање чиме је то човјек одскочио од
свог фаунали колектива, е да би баш он владао истим? Из пер-
спективе традиционалне јеврејске теологије, одговор се на-
меће сам по себи. Сва друга створења на овој нашој планети
ограничена су само на инстинкт. Инстинкт је, речено нашим
савременим жаргоном, оригинални софтвер с којим је прои-
звод дошао. Програм створен од стране Произвођача за кон-
кретни хардвер, истог Произвођача. Сва створења осим
човјека дјелују по фабричким, софтверским, подешавањима.
Пчеле по пчелињем софтверу, краве по крављем, кристали по
софтверу за кристале. Нико од њих не може да одступи од свог
софтвера, ни лијево, ни десно. Човјек, међутим, као да може.
Обдарен је интелигенцијом у мјери која му омогућава да са-
мовласно промишља и одлучује, па и да доноси непредвидиве
одлуке и предузима невјероватне и немогуће мисије. Да поно-
во парафразирам Цара Лазара:

Ако ли је бират' по разбору,
Сем човјека, све је друго хајван.

Овај *инсанийи* у који човјека чини *инсаном* описан је у другој причи о стварању, у другој глави Прве књиге Мојсијеве (стих 7.) овако:

И уобличи ЈХВХ Бої Човјека, ѿрах земаљски, и дуну у нос њеѿов дах живоїша, и ѿсїаде човјек душа жива.

Глагол који се користи у хебрејском оригиналу: *вајисер*, има исти семитски коријен као наш турцизам *сура/сурет* – облик. Овде се, дакле не ради о стварању ни из чега, као у претходном поглављу, гдје је оно што сам Бог ствара описано глаголом *вајивра*, који указује на стварање нечег потпуно новог (значи, не ради се, дакле, о рециклажи, резању ушију да би се крпила стражњица, него о стварању нечег потпуно новог). Истовремено, у божанској понуди човјеку користи се глагол *начиниши*. Другим ријечима, Бог је тај који је човјеку дао његово обличје (платонистички речено: који је дао идеју човјека), а на човјеку је да властитим чињењем актуелизује потенцијал који је Бог уградио у његов хардвер. Том актуелизацијом потенцијала човјек постаје божански партнер у стварању себе.

Неопходно је овде обратити пажњу на још једну битну чињеницу. Док је Субјекат стварања човјека у првој глави Прве књиге Мојсијеве описан на неличан начин, путем свог занимања или титуле, као Елохим (Бог); дотле је Субјекат стварања човјека у другој глави Прве књиге Мојсијеве описан првенствено на личан начин, путем свог властитог имена: ЈХВХ (биће-био-јест), па тек онда и по свом занимању, као Елохим (Бог).

Од Акиласа натраг до Амоса

Друга прича о стварању још више разрађује мотив „иако ви мислите да можете да сте ви ти који стварате богове вајајући кипове и удахњујући у њих живот, знајте да је истина другачија: Ја сам вас саздао од праха земаљскога и удахнуо вам живот, а не ви мене”. Резултат тог удахнућа је врло интересан-

тан: *и дуну у нос њеѿов дах живоѿа, и ѿсѿаде човјек душа жива*. Како разумјети овај термин „душа жива”? Традиционални Јевреји, сваки пут кад им је неки термин који се појављује у Тори нејасан или магловит, још прије него што посегну за средњевјековним коментарима, прво провјере како је исти преведен у традиционалном преводу Торе на арамејски (у традицији погрешно приписан римском аристократи који је примио јеврејску вјеру Акиласу/Онкелосу), који се сматрао концензусом⁷, па није згорег да се и ми послужимо истом техником, како бисмо видјели како су Јевреји почетком нове ере, када је овај превод настао, разумијевали термин „душа жива” на крају стиха:

И сѿвори ЈХВХ Боѿ човјека, ѿрах земаљски, и дуну у нос њеѿов дах живоѿа, и ѿсѿаде човјек дух који збори.

Дакле, помало нејасни термин *нефеш хаја* (душа жива) преведен је на арамејски као *руах мемалела* (дух који збори). Другим ријечима, оно што човјека чини човјеком је његова способност говора. По свему судећи, баш та способност говора, комуникације, довела је до тога да се човјек издвоји из природе и да загосподари другим створењима, јачим, држим, вишим и издржљивијим од њега. Језик је помак који човјека издваја из природе, ставља изнад еволуције, чини посебним у односу на сва остала створења. У поређењу са човјеком остала створења су као роботи, компјутери који дјелују по унапријед написаном софтверу, на који они сами не могу да утичу. С друге стране, човјек је Богу оно што је нама вјештачка интелигенција. Робот способан да учи, напредује, мијења се и развија,

⁷ Тора је подијељена на број Субота у години, тако да се сваке Суботе чита прописано седмично читање. Добрих 1.500 година се у свим синагогама Тора читала прво на изворном хебрејском из свитка, а потом на арамејском, из књиге; стих по стих. То је био начин да се обезбједи да велика већина Јевреја која је тада живјела или у земљи Израела или у Вавилону (на оба мјеста арамејски је био говорни језик) разумију свети текст. Данас још само јеменски Јевреји читају Тору и преводе је на арамејски (понегдје на арамејски, па потом на јудео-арапски), али сви религиозни Јевреји читају понаособ седмично читање Торе два пута на хебрејском и једанпут у преводу на арамејски. Отуд, тумачења (јер сваки превод је врста тумачења изворника) којима обилује Акиласов превод Торе чине дио опште распрострањених јеврејских асоцијација на текст.

утиче на властити софтвер, па чак и на властити хардвер. Варијабилна способна да созерцава себе. Варијабилна способна да созерцава Константу.

Ову јединственост феномена људског говора пророк Амос сматра божанском интервенцијом у еволуцији. Предак човјеков могао је да стаса из фауне коју је посредно (еволуцијом) створио Елохим – Бог. Тора Бога ословљава његовим занимањем или титулом када говори о Њему као о Творцу или Владару. Истовремено, Тора користи Тетраграматон, четворословно лично Божје име, када жели да укаже на Бога као особу, личност. Елохим је Бог природе, програма и алгоритама. ЈХВХ је Бог односа, божанска особа неусловљена природом, програмима и алгоритмима. Стих *И створи ЈХВХ Бој човјека, њах земаљски, и дуну у нос њејов дах живојиа, и њосијаде човјек дух који збори* говори, дакле о божанској интервенцији у природи, у еволуцији. Послушајмо шта о томе каже Пророк Амос (4:13):

*Јер, ејо, Уобличавајтеља јора и оноја који дух ствара
ни из чеја, Он казује човјеку шииа је јовор њејов (људски);
чини од зоре шаму, и стјуја њо висинама земаљским;
Госјод Бој наг војскама је име Њејово.*

Значи, гдје су продукт рециклаже. Створене су уобличавањем већ постојеће материје. Истовремено дух (интелект) је интервенција равна стварању ни из чега. Само Бог, Творац духа (интелекта) је кадар да објасни човјеку тајну људског говора, језика.

Теорија еволуције и прво поглавље Торе, нису нужно у супротности. Ствари које су створене првог, другог, трећег или четвртог дана очигледно нису биле створене у двадесетчетворочасовном периоду, јер тек четвртог дана су сачињени *свје-ишило велико и свјеишило мало, сунце и мјесец, да буду знаци, Празници, дани и јодине*. Значи, барем у случају прва четири дана ријеч дан треба ставити под наводне знаке, јер се не ради о нашем дану од двадесет и четири сата, него о неком временски недефинисаном периоду. Једнако тако, Тора учи да су се флора и фауна развиле по божанском упутству издатом води и земљи. Међутим, овде се отвара један други проблем, проблем

који се састоји у чињеници да је јако тешко еволуцијом објаснити почетак и настанак људског говора. Језик предмнијева симултано постојање свих основних дијелова система. Новорођенче настаје од фетуса, дијете настаје од новорођенчета, момак настаје од дјетета, зрео мушкарац настаје од момка, старац настаје од зрелог мушкарца. У свакој фази развоја постојала је свеукупност дијелова, који су се даље заједно развијали. Новорођенче није настало од увета фетуса, дијете није настало од руке новорођенчета, момак није настао од ноге дјетета, зрео мушкарац није настао од главе момка, старац није настао од ока зрелог мушкарца. Сљедствено, Амосу као да је тешко да замисли еволуцију језика од једне ријечи ка многима. Језик је систем. Стварно је тешко замислити како негдје у некој шуми, на низу грана, сједи чопор мајмуна и један мајмун погледа у лијеви или десни горњи уд властитог тијела и каже: – *рука*, на шта му сви остали мајмуни одговоре ријечима: – *Јао, њо је одлична идеја, мислимо да убудуће сви ње њорње удове њијела њреба да називамо именом рука*. Ово је банализација, али ни банализација није на одмет ако може да послужи да се „на брзак” освијести нека нелогичност. Као што човјек није нешто што се развија од срдоболне амебе ка мајмуну, него цијели систем постоји већ у првобитној фази и полако се развија, тако је и са језиком. Кад стручњак за језик каже *језик*, он не мисли на разбацане лексеме, него на систем; првенствено на граматiku и на синтаксу. Граматика и синтакса, опет, подразумевају постојање минималног лексичког фонда који садржи све врсте ријечи, са њиховим функцијама и у њиховим међуодносима. По Амосу и Акиласу, оном човјеку који се у првој глави Прве књиге Мојсијевој развио из природе, поникао из фауне, у другом је поглављу исте књиге Бог даровао дух (интелект) и језик. Човјеколики мајмун је настао посредним стварањем (еволуцијом), док је непосредно стварање човјека божанска интервенција у еволуцији. Бог проточовјека дарује духом и способношћу говора, дакле способношћу контемплације, разумијевања и комуникације. Човјек постаје вјештачка интелигенција. Интелигенција која активно учествује у властитом до-стварању.

Језик и истина

У старохебрејском језику постојала је ријеч са четвороконсонантним коријеном: *алеф-мем-нун-џав* (упореди наш турцизам *аманет*) и тај изворни четворосугласнички јединствени коријен још увијек је присутан у ријечи *омануџ* (умјетност), али је дао и двије гране у свакој од којих је испала једна од четирију првотних фонема, гране у које ће се разврстати различита значења која су раније била обухваћена једном једином ријечју. У једној грани је „испало” слово *нун*, па је настала ријеч *емеџ* – истина⁸; а у другој је „испало” слово *џав*, па су настали појмови попут *амен* (овјери, вјежбај, учини вјероватним)⁹ и *емуна* (вјера). Значење ријечи *емеџ* у хебрејском није битно другачије од значења српске ријечи истина. Истовремено глагол *лехаамин* и именица *емуна*, обично се преводе као *вјеровати* и *вјера*. У хришћанским културама и језицима ријеч *вјера* се најчешће доживљава у складу са новозавјетним стихом из Посланице Јеврејима (11:1): *Вјера је, њак, џврго чекање оноја чему се надамо и доказивање оноја шџо не видимо*. Другим ријечима, вјера се односи на наду (вјероватно наду у васкрсење и живот будућег вијека) и на догматику (којом се доказују метафизичке стварности којима учи одређена теологија). У Тори глагол *вјеровати* се не односи на свјетоназор (есхатолошка нада и догматска учења о метафизичком), него се односи првенствено на начин дјеловања. Илустроваћу то подужим одјељком из четрнаесте главе Друге књиге Мојсијеве (22-31):

8 Интересантно је да хебрејска ријеч *емеџ* (истина) садржи прво слово алфабета (*алеф*), средње слово алфабета (*мем*) и посљедње слово алфабета (*џав*).

9 Хебрејско *амен* је глагол, и то императив, друго лице једнине, од инфинитива *леамен* и значи овјери, вјежбај, учини вјероватним. Изворно се користио као облик пристајања уз јавну молитву или исказ слагања са туђом молитвом, благословом или клетвом и као такав представља молбу Богу да овјери, спроведе у дјело и учини вјероватним нешто исказано у некој јавној или нечијој појединачној молитви. Непознавање изворног значења је довело до тога да у другим културама људи додају *амен* својој властитој молитви, а онда се то као бумеранг вратило и у јеврејску магију и народну културу, рецимо неко неког претекне у саобраћају, па претекнути добаци претечи, кроз прозор, пријетећи: дабогда црк’о, *амен*!

*И ѿхоше синови Израиљеви ѿсред мора сувим, и вода им сѣјаше као зид с десне сѣране и с лијеве сѣране. И Мисирци ѿјерајући их ѿхоше за њима ѿсред мора, сви коњи фараонови, кола и коњици њеѿови. А у сѣражу ју-тарњу ѿоледа Госѿод на војску мисирску из сѣуиѿа од оѿња и облака, и смеѣше војску мисирску. И ѿбаца ѿочкове колима њиховим, ѣе их једва вуцијаху. Тада рекоше Мисирци: Бјежимо од Израиља, јер се Госѿод би-је за њих с Мисирцима. А Госѿод рече Мојсију: Пружи руку своју на море, нека се враѣи вода на Мисирце, на кола њихова и на коњике њихове. И Мојсије ѣружи руку своју на море, и дође оѿей море на силу своју ѣред зору, а Мисирци наѿоше дјежати ѣрема мору; и Госѿод баца Мисирце усред мора. А враѣивши се вода ѿѿѿоји кола и коњике са свом војском фараоновом, шѣо их ѿод дјеше ѿошло за њима у море, и не оѣа од њих ниједан. И синови Израиљеви иђаху ѿсред мора сувим; и сѣјаше им вода као зид с десне сѣране и с лијеве сѣране. И избави Госѿод Израиља у онај дан из руку мисирских; и видје Израиљ мртѣве Мисирце на дријећу морском. **И видје Израиљ силу велику, коју ѿказа Госѿод на Мисирцима, и народ се ѿбоја Госѿода, и вјерова Госѿоду и Мојсију служи Њеѿовом.***

Тора овде посеже за ријечју *вјера* на оном мјесту на коме хришћани већ више не би говорили о вјери него о освједочењу, спознаји, сазнању. По хришћанском поимању свијета, вјера би била тврдо чекање божанске интервенције све док она не почне. Оног, међутим, тренутка кад иста почне, тада је вјера испуњена, завршена; тад почиње познање. Не желим овим да кажем да на хебрејском ријеч емуна значи ѿпознање, јер она јесте везана за исти коријен за који се у српском језику везује ријеч *вјера*, али се у хебрејском она односи првенствено на *дјеловање у вјери*, односно на *вјерно дјеловање*. Израелци, велика већина којих сасвим сигурно није знала да плива, крочили су у вјери међу расјелине мора. Дјеловали су у вјери, вјерујући да је и Господ вјеран Својој Ријечи. Ступали су кроз расјелине у вјери да се море неће затворити над њима. Ставили су се на

длан Господњи, мушкарци, жене, дјеца, са свим што су имали од стоке и покретног имања.

Да резимирам, хебрејска ријеч *емуна* (вјера) је сестричина ријечи *оманути* (умјетност) и сестра од тетке ријечи *емет* (истина), као таква она првенствено упућује на ***умјетност вјерној гјелања у складу са истином.***

Вријеме је да повежем све дијелове ове бесједе у једну цјелину. По савременом рамбамистичком поимању Торе, човјек је дакле вјештачка интелигенција којој је Бог понудио да се сталним дјеловање остварује, усавршава и до-ствара, на бесконачном путу имитирања Бога. То остварење се дешава кроз умјетност вјерног дјеловања у складу са истином. Укратко, човјек је ***уређај за вјеру***, можда још прецизније: ***инструмент за гјелатино, практично, бојокознање.***

Ка једном савременијем разумијевању пасхалних ритуала

Кажити свему збору синова Израелових и рецијте: Десетого (дана) овога мјесеца сваки човјек нека узме јагње (или јаре) по домовима отаџким (породицама); јагње (или јаре) по дому. А, ако ли би дом био мали за (цијело) јагње (или јаре), нека узму он и сусјед најближи дому његовом, ја према броју душа, према броју учесника одрока нека се подјеле. А јагње (или јаре) нека буде здраво, мушко, од јодине дана; између оваца или коза узмити га. И чувајте га до четрнаестого дана у мјесецу, и тада цијели збор Израелов нека га закоље с вечери. И нека узму крви и нека сипаве на оба доврајка и прај јорњи на кућама у којима ће га јести. И нека једу месо ове ноћи на ватри њечено, са ојресницима и јорким правима. Не једити га сировој или у води куваној, него на ватри њеченој, с љавом, с нојама и дробом. И не оставити од њега ништа до ујутру; а ако би нешто (ијак) остало до ујутру, салили га на ватри. А овако ћете га јести: бедра ваша ојасана, обућа ваша на нојама вашим, а шћавови ваши у рукама вашим; и јешћете га у журди (јометњи), јер је јролазак Госјодњи. И јроћи ћу по земљи еијайској ове ноћи, и подићу све јрвенце у земљи еијайској, од човјека до живинчџа, и свим ћу дошћивима еијайским судити. Ја сам Госјод. И крв ће вам бити за знак на кућама у којима сје, ја кад видим крв јроћи ћу вас, ја неће бити међу вама јомора, кад будем убијао по земљи еијайској. И овај ће вам дан бити сјомен и јразноваће га (као) Празник Госјодњи

іо свім ко́ленима сво́јим – декреї́ је вјечни свейку́їтє
іа.

(Друга књига Мојсијева 12:3-14)

Једна од темељних идеја јудаизма је да мисвот, божанске заповјести, имају смисла. Чињеница да промисао сваке поједине заповјести није баш увијек очигледан не значи да он и не постоји. У прилог овој тврдњи РаМБаМ наводи чињеницу да је у Талмуду забиљежено како је мудри Цар Соломон знао смисао свих мисвот осим једне, оне о пепелу црвене краве, што показује да, барем за 612 заповједи, постоји смислена основа, јер барем један човјек ју је био докучио. Одмах посліје тога, на себи својствен начин, РаМБаМ прелази на објашњавање унутрашње логике баш те исте заповјести, заповјести о спаљивању црвене краве, вјероватно руководећи се идејом да ако докаже њену смисленост, тад би доказао да све мисвот имају смисла.

Циљ ове бесједе је извођење вјежбе из примјењивања РаМБаМове методологије на библијски пропис о пасхалној жртви коју су древни Израелци морали заклати у ноћи Изласка (а касније сваке године 14. дана мјесеца нисана у знак успомене на Излазак), како би је благовали заједно са горким травама и опресницима (бесквасни хљебови). С временом се у јеврејској традицији увријежило и посебно име којим се описује Ноћ Изласка: Лел аседер (Ноћ реда). *Segep*, дакле, на хебрејском значи ред; а сама чињеница да се у јеврејској литургици само, једино и искључиво овај ноћни обред назива редом, указује на могућност да су рабини систем прописа који се односе на изворну пасхалну вечеру у Ноћи Изласка (као и на спомен-вечере које се, отад па до данас, уприличују у знак сјећања на ону прву) доживјели као Мојсијев покушај да се редом успротиви неред, чврстим поретком – анархији.

Односи роба и робовласника, страх што га сто робова осјећа пред робовласником, засновани су на ропском поунутрашњењу идеје о надмоћи робовласника. Судећи према неучесталости њихових устанака, робови као да су се ријетко питали откуд робовласнику уопште право да их израбљује. То

„право” је у свијести роба често изгледало као „богомдано”, и доживљавало се као „нормалан” поредак ствари.

Излазак из Египта није класична револуција којој је крајњи циљ смјена владајуће гарнитуре, револуција у којој организатори устанка заузимају мјеста својих дојучерашњих господара док ови посљедњи постају слуге својих бивших робова. Држава која није заснована на божанском моралном закону обично представља интересе само једне класе, једне странке или једног народа. Божији је циљ, стога, био извођење узор-народа из зачараног круга садо-мазохистичког устројства бесудне земље и безаконе државе.

У једном садо-мазохистичком друштву тиранин је најчешће тај који (одредбама, властитим понашањем или намећањем тона и погледа) прописује норме понашања за обје групе, како за своју властиту, тако и за угњетене. Његове норме не регулишу само вањске појаве него, умногоме, одређују и унутрашњи свијет жртве: њене тежње, идеале и начин размишљања. Осјећања жртве према свијету и личности опресора често су амбивалентна и осцилирају од идентификације жртве са прогонитељем (тако, почесто, прогоњени „разумију” зашто су прогоњени, сами себи приписују особине које им сервира прогонитељ), до осјећаја да је неправедни свијет који је успоставила експлоататорска класа погрешан и да га треба искоријенити и сасвим затрти. Први осјећај често урађа жељом жртве да и сама постане достојна тиранисања других, по истом оном обрасцу који су успоставили њени експлоататори. Умјесто незадовољства системом, појављује се пуко незадовољство личним или колективним мјестом у истом. У систему у којем *вук на овцу своје право има, ка ширјанин на слаба чо’ека*, многи желе бити вукови/тирани. Тако жртва усваја систем вриједности прогонитеља, прихвата га као валидан и настоји бити примљена у заједницу прогонитеља или, ако то није могуће, довести до замјене мјеста, по обрасцу *ко ди јори, сад је доли*. Потоњи, пак, осјећај могао би се назвати негативном идентификацијом са тиранијом и експлоатацијом. Жртва позива на револуционарно докидање постојећег поретка, а све што је симболисало владајућу класу проглашава се презреним, пре-

раста у табу и бива етикетирано као идентификација са преживјелим свијетом.

Из перспективе личног и колективног душевног здравља, идентификација је, била она позитивна или негативна, на концу, увијек, тек пука идентификација. Идентификација с нечим спољашњим указује на недостатак унутрашњег идентитета. Без обзира на то да ли појединцу или колективу тиранин и тиранија служе као позитивни модел који треба опонашати, или као негативни модел којем се никад не смије постати сличним, такав појединац или колектив заправо немају властити систем вредновања појава. Његови/њихови погледи заувјек су одређени старим поретком.

Тора до у танчина разрађеним прописима о пасхалној жртви, горким травама и опресницима, на врло оригиналан начин, прекида зачарани круг патолошке везе између прогоњеног и прогонитеља и спутавајуће бинарне позитивно/негативне идентификације жртве и прогонитеља.

Ради се о прецизно избаждареном пројекту који је тројак.

Прво од ова три симболична јела, пасхална жртва, представља револуционарно рушење старог свијета.

Друго, горке траве, представља оплеменењујуће сјећање на страдање у старом систему, сјећање које је усмјерено на спречавање „изрођавања” револуције.

Треће, опресници (бесквасни хљебови), представљају врхунац филигранског баждарења новог идентитета: претварање дефекта у ефекат односно: конверзију једног моћног симбола ропства у један још моћнији симбол слободе.

Наредна три „поглавља” овог есеја посвећена су расвјетљавању ове божанствене стратегије реконструкције идентитета (прецизније: деконструкције старог и конструкције једног новог идентитета).

Дио други: пасхална жртва, револуционарно спаљивање мостова према старом свијету

Пасхална жртва онако како је Тором заповјеђена далеко је више политички/револуционарни чин, него ли ритуални акт. Она, заправо, представља вид унаприједног осигуравања ор-

ганизатора устанка од евентуалног компромисерства Израе-
лаца.

Историја не познаје превише примјера успјешних устана-
ка робова. Разлог је једноставан. Менталитет роба (свјесно
одгајан и његован од стране робовласничке касте) је врло спе-
цифичан менталитет, донекле упоредив са вјерношћу пса (оба
се постижу дресуром од рођења). Робови су често третирани
као животиње, а у моментима постизања слободе знали су се
и понашати „као са ланца пуштени”, палећи, пљачкајући и
светећи се за властите патње без неког одређеног плана и
циља, стихијски и неорганизовано. Захваљујући управо тој
дезорганизацији, тачније анархији, устанци робова у многим
случајевима завршавали су неуспјехом. За кратко вријеме
робовласници похапсе предводнике устанка, примјерено их
казне, а осталим робовима божански великодушно опросте
грјешну помисао о слободи након чега се робови, пресретни,
врате свакодневном раду, „дирнути” великодушношћу робо-
власника. На концу конца, ни за укидање ропства у САД нису
се изборили сами робови, него бијелци са Сјевера који су, из
економских разлога, претпостављали слободне раднике робо-
вима.

У складу са свиме реченим, како би се Израелце онемо-
гућило да се у сусрету с првом препреком врате под чизму фа-
раона, требало је довести их до тога да направе нешто што ће у
њиховој свијести изазвати рез, пробудити у њима сазнање да је
повратак у Египат немогућ. Нешто што фараон и остала еги-
патска властела не би никад опростили.

Стога, Тора прописује јеврејским робовима да на 14. дан
мјесеца нисана закољу мушко здраво јагње од године, да га ис-
пеку, без да му сломе и једну једину кост, да његовом крвљу на-
мажу довратке, те да га поједу у ноћи 14. нисана, са горким
биљем и бесквасним хљебом, и то у журби, и не оставивши
ништа за сутра.

Египатски робови посве сигурно нису уживали у месним
оброцима. Уживање, пак, јагњетине било је табу чак, и „слобо-
дним људима” (тачније робовима надзорницима јер осим фа-
раона, који је био сматран за бога, и свештенства, у Египту
нико није био стварно слободан) стога што су древни Мисир-

ци, између осталог, обожавали и јагње. Дакле, Јевреји, робови робова, жртвују једног египатског бога.

Јагње је морало бити **здро**во, да би се унапријед спријечило оправдавање типа „мислили смо да због мане ово јагње не представља бога”, **мушко**, да би се унапријед спријечило оправдавање типа „нисмо знали да је и женско јагње бог”, **од године дана**, да би се би се унапријед спријечило оправдавање типа „мислили смо да је ово овца, а не јагње”.

Једнако тако, жртва се морала пећи (да се осигура да мирис допре и до египатских кућа, јер ако би се жртва кувала цијели јеврејски раскид са Египтом могао би проћи неопажено), а за сво то вријеме (па чак ни за вријеме јела) није се смјела сломити ниједна кост жртве, јер су кости (као и крвљу намазани довратици) требали послужити као корпус деликти мирисом привученим египатским оптужитељима. У случају да су кости биле склоњене могао би роб (заувијек склон компромису са газдом) занијекати да се ради баш о јагњету: – *Јесће њекли смо месо, њилеџину*. Кости и крвљу намазани довраци требало је да свједоче гласно умјесто препаднутих робова: – *Јесће њодили смо ваше дојове* – који су очигледно прави правцати „богови” чим су их најобичнији робови могли побити и појести, – *а као њиџо се не дојимо ваших дојова* – *џако се не дојимо ни вас*.

Месо се морало појести до ујутру, како би се спријечило да штедњи склони робови разгоде месо на мјесец дана, сходно немању повјерења у Слободно Сутра. У пасхалној ноћи робовима је заповијеђено да се понашају као центлмени, неоптерећени егзистенцијалним страховима.

Узгред, у Другој књизи Мојсијевој (8:22) стоји: *А Мојсије рече: Не ваља џако – јер дисмо њрињели Госџогу Боју нашему תועבת מצרים (џо’аваџ Мицрајим = егпатски табу), а ако дисмо жрџивовали џо’аваџ Мицрајим на њихове очи – не би ли нас њодили камењем?* Према Фројду, значење њојма џабу раздваја се у два суйроџина џравца. С једне сџране значи: *свеџо, њосвећено, а с друге: сџраџино, оџасно, забрањено, нечисџо*.¹⁰ И у хебрејском израз *џо’ева* бременит је двоструким значењем. Кад га прати одредница Мицрајим, исти треба превести као *свеџо*,

¹⁰ Сигмунд Фројд, *Тоџем и џабу*, стр.141.

йосвећено. Истовремено, када се исти односи на Јевреје треба га превести као *ћнусоба* или *нечисћоћа*. Порука је јасна: оно што је свето за Египћане за Јевреје представља гнусобу. Узгредна опаска: према професору Јахуди,¹¹ хебрејски еквивалент ријечи табу није *שִׁטָּה* (кадош), као што је, без удубљивања, утврдио Фројд у првим редовима *Тојшема и ѿабуа* него *אֵלֶּכָּה* (*ћо'ева*), ријеч која се, заправо, развила из египатског *ва'ад* (свет). Не само да су египатске светиње за Јевреје гнусоба, него и сама египатска ријеч за светињу на хебрејском означава гнусобу (табу у смислу забрањено или нечисто). У прилог Јахудиној тврдњи свједочи чињеница да је управо израз *ћо'ева* (а не *кадош*) кориштен у свим табу-забрањеницама, на примјер: у забрани мушке хомосексуалности (Трећа књига Мојсијева 20:13), идолопоклонства (Пета књига Мојсијева 7:26), поновног жењења властитом пуштеницом (Пета књига Мојсијева 24:4). Чак су и табуи везани за исхрану названи заједничким именом *ћо'ева*: *Ло ѿохелу кол ћо'ева* (Ништа гадно не једите, Пета књига Мојсијева 14:3).

Дио трећи: Горке траве и опресници

Горке траве – уперспективљујући зачин скромности

Док пасхална жртва симболизује спаљивање мостова ка старом поретку, дотле горке траве спрјечавају да се револуција претвори у кабдахијско оргијање над властитом моћи, типа: – *Ја смијем и оно шћо ни сами Ећићани не смију*. Јагње – симбол револуционарног преузимања властите судбине у властите руке, када му се додају горке траве, смјешта се у праву перспективу: запамтите заувјек да сте били робови, и нека вас то искуство учини племенитијим:

Не изврћи йравице дошљаку ни сиройћи, и не узимај у злоју хаљине удовици. Нећо се ойомињи да си дио роб у Мисиру, и да ће је искуйћо оданге Госћод Боћ твој; заћо йћи зайовиједом да ово чиниш. Кад жањеш љећи-

11 Abraha, Shalom Yahuda, *The Language of the Pentateuch in its Relation to Egyptian*, Oxford University Press, London 1933.

ну своју на њиви својој, ако заборавиш који сной на њиви, не враћај се да ја узмеш; нека ја дошљаку, сироти и удовици, да би ти бла҃гословио Господ Бој твој у сваком њослу руку твојих. Кад ти́ресеш маслине своје, не за́ледај ірану њо ірану њошњо ош́ресеш; нека дошљаку, сироти и удовици. Кад дереш виногра́д свој, не ѡабирчи њошњо одереш; нека дошљаку, сироти и удовици. **И ојомини се да си дио роб у земљи Мисирској; зашто ти ја зайовиједат да ово чиниш.** (Пета књига Мојсијева 23:17-22).

За́што обрежи́те срце своје, и немојте више би́ти тврдовра́ти. Јер је Господ Бој ваш Бој над до́ловима и њосно́дар над њоснодарима, Бој велики, силни и стірашнини, који не іледа ко је ко ни́ти ірима њоклона; Даје іравнцу сироти и удовици; и људи дошљака дајући му хљеб и оди́јело. **Људи́те дакле дошљака, јер сће били дошљаци у земљи Мисирској.** (Пета књига Мојсијева 10:16-19).

Дошљаке не цвијели, јер ви зна́те как'а је душа дошљаку, јер сће били дошљаци у земљи Мисирској. (Друга књига Мојсијева 23:9).

Социјални закони Торе, укључујући и заштиту миграната од осиноности старосједилаца, проистичу дакле из негативног искуства ропства. Сви одабрани стихови зорно представљају идеју да мисирско искуство ропства треба да служи као оплемењујући фактор за Израелце, али можда ниједан не резимира ову божанску дидактичку стратегију тако добро као потоњи: Мисирци се нису односили према вама „како Бог заповједа“, али баш зато ви који сте били жртве етничке експлоатације, ви знате душу мигрантску. Не чините никоме оно што нисте жељели да се чини вама.

Опресници

Док су претходна два симбол-јела наложена у Тори (како за Ноћ Револуције тако и за ритуално конструисање меморије о истој у свим будућим покољењима) моновалентна (пасхална

жртва = јуначки револуционарни рез, горке траве = оплемењујуће сјећање на властито ропство), треће симбол-јело – опресници је бивалентно. Тора, заправо, свјесно и намјерно развија „амбивалентну теологију” бесквасног хљеба. С једне стране, опресници симболизују дједу и ропство: *Не једи с њом хљеба киселога; седам дана једи с њом љијесан хљеб, диједо, јер си хииећи изашао из земље Мисирске, ља да се ојомињеш дана кад си изашао из Мисира, док си љод жив* (Пета књига Мојсијева 16:3), док с друге стране, истовремено, исти ти преснаци представљају и откупљење (прецизније брзину откупљења): *И од љијестга које изнесоше из Мисира исљекосше љојаче љријесне, јер не дјеше ускисло кад их љојјјераше Мисирци, ље не мојаху оклијевати ниии сјремиии брашњенице* (Друга књига Мојсијева 12:39).

Сљедствено, пасхална Агада почиње ријечима: *Ово је хљеб диједо кој су јели очеви наши у земљи мисирској да би, непосредно пред ломљење бесквасног хљеба, на првом сљедећем мјесту једнаке тежине, фокус „одједанпут” био пребачен са диједо на откупљење, са ропства на слободу:*

Зашио се једо овај бесквасни хљеб? Зашио шиио љијестго очева наших још није усљјело надоћи, а већ им се ојкри Све-Цар, Цар над Царевима, Свељи, Блајословен Он, и издрави их одмах – као шиио је речено: И љекосше љијестго шиио ља изнесоше из Мисира, колаче љријесне – јер не ускисну, јер их љојјјераше Мисирци – ља не мојоше оклијевати, а хране за љуља не најравише себи.

Египат је био земља агрикултуре – житница Старог свијета. Основни економски ослонац земље представљало је управо узгајање житарица. Чињеница да Старом Египту није недостајало жита, наравно не значи да је исто било равномерно расподијељено на сво становништво. Једнако као што ресурси нису расподијељени „како Бог заповиједа” ни у нашем данашњем свијету. Сви су Египћани, осим свештеника, били у вазалном односу према фараонима, и због тога Тора назива цијели Египат именом **מִדְבַּע תֵּיב** (Бет авадим) – Дом ропски, Дом робова, другим ријечима: земља у којој су сви становници

поробљени. Ова синтагма не појављује се у Тори једном, двапут или трипут – него девет пута (Друга књига Мојсијева 13:3, 14; 20:2; Пета књига Мојсијева 5:6; 6:12; 7:8; 8:14; 13:6, 11), што подвлачи да се не ради о случајној или успутној квалификацији, него о чврстом ставу Торе према Мисиру (и другим сличним системима, посве сигурно укључујући и данашње [бјело]свјетске „силе”).

На самом дну социјалне љествице древног Египта налазили су се уклачени јеврејски мигранти, робови робова. Као такви, они су радили *од изласка сунца до изласка душе*, а током цијелог напорног радног дана добијали су само један оброк, који се састојао првенствено од брашњене каше, сличне нашем данашњем тијесту за палачинке.

Те изворне опреснике чувени Хам риби Јаков Хули, зачетник антологије *Меам лоез* (која се сматра сефардским народним супститутом за Талмуд), у свом коментару на пасхалну Агаду, садржаном у Свеску Шемот речене мидрашке компилације, назива на ладину именом *ѿорѿас*. Читаоцима који не говоре ладино, назив тортиљас (деминутив од тортас) вјероватно боље уприсутњује те опреснике које је „египатско министарство принудног рада” додјељивало усужњеним градитељима чуда старог Египта, на које наше данашње масот (опресници) треба да нас подсјећају.

Истовремено, крајње смишљеним дидактичким маневром, опресници постају и успомена на брзину којом се испунило обећање о Изласку. Наиме, када је Бог обећао Израелцима да ће их извести из ропства у слободу, они нису посумњали у Његову Ријеч, али су поткували тијесто као да ће и слиједећи дан провести у ропству (нису држали да ће се обећање испунити тако брзо). Но, обећано Искуплење одвило се таквом брзином да ни хљебови нису стигли наквасати, а народ Израела је већ био Слободан, као што стоји писано: *И ѿкоше ѿѿјестѿо ѿѿѿ ѿа изнесоше из Мисира, колаче ѿријесне – јер не ускисну, јер их ѿѿјераше Мисирци – ѿа не моѿоше оклијевати, а хране за ѿуѿѿа не најравише себи.*

Претварањем **дефекта** (хљеб биједe) у **ефекат** (хљеб слободe), Тора „закуцава” посљедњи и трећи ексер у властиту конструкцију јеврејског идентитета. Радикални рез изазван

приношењем пасхалне жртве стављен је у исправну перспективу додавањем горких трава, тог „зачина скромности”. У трећем „пасхалном” симбол-јелу: опресницима, оба аспекта Празника: светковање слободе и сјећање на ропство долазе до изражаја у једном једином симболу.

Е.
Три суданије

Оглед један чој'ка и јунака

Гледа Миро себе у зрцало:
Ој Форуме, ти зрцало моје,
најтеолој на свјет ови ко је?
Зрцало му с зида одговара:
Ту код мене, ће нема шакмаца,
на Форуму, ће ти правда влада,
нико није до ли једној теде!
К'о што преда, и к'о што је реда,
Бој на небо, Мирољуб на земљу!
И ко дође, ти ди ја одриши,
као да ја на свијет није било,
ал' да одеш сад на Образограф,
ја да видиш ти тамо јунака,
у свакој је садља убојина,
ће удари, шу лава не ниче,
можеш одмах васкрс провјерити,
сам сазнати шта дива то смрти,
но те тамо ја не могу помоћ',
одма' би те на дебат звали,
на дебат разни секунданти,
што би те издројали вријеме,
што д' іледали е су исте пушке,
ил' мачеви у оба јунака,
не д' ти дали шуцаи у леђа,
и шу ди се стварно шући мор'о,
кано Турци некад са Србљима,
тешикијех ди рана дојануо.
Сад долеће соко са Фејсбука,
ја ми каже е је овој тrena,

Елијау на њоље Косово,
 ђе дозива кучкоја војводу,
 ако смије мејдан да њодијели,
 ња се руја и мени и њеби,
 и овако Фејсдуком њовори:
 'Све се човјек друка њред човјеком,
 мајмун њледа седе у зрцало'.
 ал' Бої дао чо'јку два увейша,
 уђ' на једно, изиђи на друџо.
 Неџо не хај, јадан Мирољубе,
 не файај се за чеја нијеси.
 Ман' се, јађо, сџварнијех райџова,
 друш' се мене, Форум оїледала.
 А ѡако ми ової вел'кої клина,
 шџо ме ође на зид јако дружи,
 ја ћу ѡеде свако јуѡро, зором,
 најдољџем ѡеолоџом зваѡи.
 Не у свијеѡи, које нам је мало,
 но, у космос, које није ѡуно.
 Проговара Мирољуб Војвода:
 Ој, зрцало, ѡи чудесна сџраво,
 ко ѡи' измисли њему друво, друво!
 Е си мене доље од ѡусала,
 како си ме лијеџо оїјевало.
 Да ѡи вељу, ѡраво си у разлої,
 ѡеолоѡи кад чо'ек ѡосмаѡира,
 није мене име Дебаѡољуб,
 но Мирољуб, јер ја мир најволим!
 Ту не моју ѡроѡив седе иђи,
 ѡроѡив воље Божје ѡроречене,
 када су ме Мирољуб назвали.
 Гледала их вила присојкиња,
 па овако седе говорила:
 Бјежанова мајка не кукала,
 Бојанова кукала још мање.
 Бјеѡи'ѡе ноје ѡосра вас ѡузица,
 којој ди се још носало ѡлаве!

Златне ХамаССлије (јенна народна, ослобод’љачка и покретна прича)¹²

Јеан чојк фасово миша, шта год би ти он кући донеси, онај би му миш поједи; пробај мишоловке, пробај мишомор, пробај ово, пробај оно, ништа... помаже, што би му га наш народ реко „ко високи прецтавник против окупације”... Вели њему јенна комшинца:

- Има, доланедјо, на Башчаршији, набас чаршији, ѿујиѿу, јенна радња, ради у њој ѿајиѿај, у њеѿа ѿи има оцвакоѿ хасѿѿалука илац, оцвакоѿ девера селамеѿи и оцваке дриѿе олакшање...
- Моѿул, каже, рећ дасме ѿи ѿослала?
- Мош, каже, реци: ѿослала ме ѿајиѿа... знаће ијон... моја маѿер ијуњеѿа маѿер: двије мајке...

Не буди ти оном чојку захмет, он пра’о кодоног, каже:

- Така и ѿака сѿвар!

Вели њему они чојк, други:

- Ево ѿи, каже, ови алѿианмиш, ко дива миш о’ злаѿа, ѿа ѿи с њим обађи седам ѿуѿа ококуће, ви’ћеш, вели, све шѿѿо је мишјеѿ увеѿа и све шѿѿо је од мишјеѿ умеѿа, све ће се ѿо скуѿѿи за њим, шѿѿосоно каже: ко іранѿѿци на іранѿи. Ти іа онда сербез фркни у Миљацку, а они ће за њим... ѿемааѿише... и мирна Босна, а још мирнија Херцѿевна.

12 За инат написана у сарајевском жаргону, јер није Сарајево само ХамаССово, својевактиле је било у њему и других и другачијих.

- Ех?
- Јах!
- Де, замоџај!

Такето-макето, они чојк на пети се окрени, и из они стопа кући крени, седам пута кућу таваф учини, ка’ти... мој ти... вас мишмилет, ко обенђијан, за њим нахрупи, аман ко ови наши (није лијепо пред жемском споменит) уметеници и телектуалци за амбасадорма... елем... он пут обале, они за њим, он на Принципов (ће они музеј старе Аустрије и Прве укупације), они за њим... он ти, држе-боље, фркни оног алтанмиша у Миљацку, а они мишови за њим, аман сви ко један... шта ћу ти ријет: јеан маузфирер, јеан маузфолк, јеан маусленд: Миљацка.

Ал што ти је инсан, мало би му бидни једно чудо за јеан дан, они сад већ мишсуз инсан, одма отрча натраг ујисти они дућан, и нако задихан с врата, селамсуз и помосбоксуз, виче: – *Имаш ѿи, жив дијо, злајѿних ХамаСслија?*

Џихад, џихад, чет'ри ноге, све четири круте

Име *Дар ул-ислам* или Кућа ислама, као опште име за исламске земље и муслиманске народе, изњедрила је сама исламска цивилизација, тако да се не ради о некој вањској конструкцији присилно примијењеној на Свијет ислама. У исламској имажинацији тај и такав *Дар ул-ислам* стоји насупрот *Дар ул-харбу*, Кући рата, свеукупу територија које се још увијек нису потчиниле (ислам значи предаја) Алаху и посланику ислама: Мухамеду.

Ако бих наставио да на темељу личног искуства живота међу муслиманима и са муслиманима описујем изнутра Кућу ислама, посегнуо бих за метафором како се ради о пространој четвороспратници.

На првом спрату здања обитавају људи од *ије*векула (страха Божјег), *деш-вакџилери* (они који се пет пута дневно моле Богу), који посте, који чине и препоручују добра дјела а уклањају и себе и друге од злих дијела дотле да најбољи међу њима и тегове стављају у папирнату кесу, у какву су ставили и (рецимо) трешње, колико да не би никог закинули ни за тежину те и такве кесе, све у страху од Божје казне на оба свијета, у страху од судњег дана и *сиратџи* *ћуџије*. Њихове су душе под абдестом (ритуално прање), као и њихова тијела.

На другом спрату живи улема, људи од књиге – *фикха* (исламско право) и *акиде* (исламска догматика), који (између осталог) издају упутства за живот онима са првог спрата. Њихова је сјена мјесто контемплације.

На трећем спрату бораве људи од личног искуства Трансцедентног – суфије (мистици) и евлије (богоугодници), који трагају за Божјом близином и за пријатељством с Богом.

Њихово је друштво сигурна стаза ка индивидуалној интроспекцији, кроћењу *нефса* (ега) и постизању Божје близине.

На четвртном спрату *Дар ул-Ислама*, станују муџахиди, бескомпромисни свети ратници ислама. Људи од рата, који су у сталној и беспоштедној борби са Кућом рата и њеним становницима. Људи који проширују одаје Куће ислама, освајајући нове или повраћајући једном изгубљене територије. Они су строги и захтијевни и према вјерницима, а камоли према невјерницима. С њима нема преговора, нема компромиса, нема угодних разговора и размјене искустава. Или – или. Или се приклони, или се поклони. Када муџахедини радикалним методама једном присаједине нову јединицу Кући ислама, људи са прва три спрата могу касније деценијама да ублажавају шок и трауму преживјелих становника новопокореног дијела Куће рата...

Нити су сви муслимани, глуво било, муџахиди нити сви, далеко било, теже личном практиковању цихада. Ипак, већина муслимана, чак и секуларних, његује неко чудно поштовање (ако не и страхопоштовање) према муџахидима. Дobar дио муслимана у већини времена (множина!), чак и ако се не слажу са муџахединским методама, углавном нису спремни да бескомпромисно осуде цихад, његове поборнике и њихове методе. Чак и ако се ту и тамо понеко усуди да се одвоји од општег мишљења властите етно-конфесионалне скупине и осуди овај или онај акт цихада, уз једну осуду иде сто АЛИ, у тој мјери да ту нестаје свака разлика између *ахлу суна ваџама* (сунити) и *шијајџу Али* (Алијина странка, шијити), те сви муслимани напрецац постају *шијајџу али* (странка која говори али...).

Они међу нама који су одрасли са муслиманима, у таквим АЛИ моментима осјећају се као да су им њихове комшије и пријатељи из обданишта, школе, са факултета, с посла; на концу чланови њихових ужих или ширих породица, рекли: – *Слушај: раја је раја, АЛИ цихад је цихад*. Човјек стекне дојам да се у стани-пани тренуцима „цихад истине” људи са првог, другог и трећег спрата Куће ислама некако стиде што њихови ставови нису тако бескомпромисни као муџахидски, што њихова борба *фи сабилилах* (на Божјем путу) није толико стална и беспоштедна, што њихово предавање ствари ислама није толико

тотално. Ружно је спознање да сте нечија слабост! Спознање да би тај неко волио да није слаб на вас, али шта ће кад јесте?

Најбоља метафора за то стање је ракија. Прави муслиман не би смио да пије, али неки пију и кају се, пију и кају се. Једнако тако, у тренуцима „цихад истине” стиче се дојам да муслимански пријатељи нас немуслимане који користимо Богом дано људско право да слободном вољом бирамо да вјерујемо у ово или оно, те да не вјерујемо у ово или оно, укључујући и Мухамедово посланство, осјећају нелагоду у огледалу кур’анског ајета (сура Фетх, 29) који пред њих поставља овај идеал: *Мухаммед је Алахов њосланик, а њејови сљедбеници су сѣирои љрема невјерницима, а самилосни међу собом; видиш их како се клањају и лицем на љле љадају желећи Алахову наљраду и задовољство – на лицима су им знаци, љљрајови од љадања лицем на љле.*¹³

Укратко, слично ракији, и ми им га дођемо као нека слабост, слабост коју не би смјели да имају, а којој не умију да одоле. Слабост које се у тренуцима (цихад) истине стиде, ма колико у њој уживали у осталим тренуцима живота, и ма колико ти *осљали* тренуци били неупоредиво бројнији и дужи од тренутка цихад-истине. Постоји народни израз *Вазда љуђа нафака* (увијек предани раду за туђе, а никад за своје благостање), за којим посежу они који се увијек осјећају искоришћеним или претјерано сервилним према другима. Заснивајући резиме овог кратког увида на том народном изразу, завршио бих овај увид исказом става, према том статусу туђег *харама* (огрешења), који је у мени у међувремену стасао: *Нафака – и некако; ракија, вала, никако!*

Илустрација: Гледам овај „дуел” београдског муфтије Хамдије Јусуфспахића са београдским рабином Исаком Асиром и размишљам о њиховом скоро тридесетогодишњем

13 Није на одмет поменути да је неким финијим другоспратлијама, преношење правог садржаја овог ајета на наш језик представљало неугодан задатак, па су приликом превода покушали да га ублаже, сужавајући његово значење само на асхабе, као да се исти не односи на све сљедбенике ислама у свим временима, него на тврдо језгро ватрених протосљедбеника који су својевактиле са Мухамедом пребјегли из Меке у Медину, отпочевши пребјегом исламску еру. Већина преводиоца ипак није притекла забашуривању.

пријатељству, о коме су обојица с поносом причала у сијасет других емисија. У првој минути ТВ-цихада муфтија је то пријатељство задавио голим рукама, делегитимишући јеврејску страну у потпуности, тотално је демонизујући, као да ова најновија и посебно крвава рунда палестинско-израелског сукоба никада неће проћи, као да колико сутра, или већ сљедећег мјесеца, или бар сљедеће године, неће обојица поново ходати истом улицом, ићи на састанке с истим државним службеницима или представницима других вјерских заједница, сретати се у другим студијима, поводом тема о којима обојица имају слична традиционална становишта, дружити се.

Шта се то деси у човјеку па у једној секунди прегори (тачније: властитим рукама спали) нешто у шта је (вољко или невољко, искрено или неискрено, из убјеђења или због политичке коректности) уложио деценије? Мислим да, као и увијек, виц није у одговору, него одговор лежи у вицу:

Милка Планинц улази у трамвај у Сарајеву, Мујо је с врата спуца шаком, а Суљо откине трамвај-столицу и почне да је туче по глави. Наравно, приведу их у милицију. Инспектор их пита: – *Добро, људи, шта је било?* Каже Мујо: – *Ама шта ја знам ко је она. Ушла у трамвај, сјаде ми на курје око, и ја је махинално сиуцам шаком.* Каже инспектор Суљи: – *А ви?* Каже Суљо: – *А ја, мислио: ђоћело је.*

Цихад је увијек тоталан, и све ми се чини да је и муфтија (макар несвјесно) дјеловао у духу оног Суљиног „*ђоћело је*”.

Ж.
Једна аутоцензура

На овом мјесту стајала је једна друштвено ангажована, а политички крајње некоректна прича, коју је аутор сам отказао...

3.

Три карневалије

Његош је ипак Зеничак¹⁴

Ако исток сунце св'јетло рађа,
ако биће ври у луче сјајне,
ако земља привиђење није,
бурек није исто што и пита,
јер се пите од свачега праве,
а бурек је месо у јуфкама,
с шаком лука и мрвом бибера.

14 Овај наслов нема везе с аутором, научни радник који је пронашао овај досада непознати Његошев аутограф додао га је као алузију на могућу везу између Његошевог месног минимализма и зеничког, дакле босанско-херцеговачког исхожденија његове породице.

Катил-Комфор растјерује музе¹⁵

Ђе се чо'ек не мора довијат'
Ил животу сваки дан доскакат'
Но, он води; а ту су му броди
Ђе δ' огладни, ту δ' се и заложи
Ђе δ' ожедни, ту би се и напиј
Ђе озеби, ту с одма' и огриј
Ђе успали, туде и распали
Ту и таки и мора закржљат'
Мора му се душа укиселит'
Дах ушчути, а дух убуђати
И ту онда књижевнос' увене
Ја писао, или ти пишао
Исто ти се у дубину фата
Пресипање и' шупљег у празно
Шкрипа шарки врата разваљених
Звекет капка на празној тенцери
И рендање на еренде кора
Таки троми, и не били хроми
Све му подај, нема шта пожелит'
Празна душа пјесму не испоја
Мука тјела души гипкост даје
Најбоље се књиге тамо пишу
Ђе се чо'ек мора помучити
Ђе се ништа не подразумјева
Него борба нека непрестана

15 Катил-Комфор, личност из народног предања, по једнима брат Мусе кесеције, а по другим брат од тетке Алије Ђерзелеза. Босанско-херцеговачки аутори с гнушањем одбијају ову потоњу тврдњу, јер се у Босни и Херцеговини, као што је општепознато, брат од тетке каже тата.

У којој се не може побједит'
Јер и није битка за побједе
Већ је битно у њу учествоват'
Не учествуј само ко би умри
Подај Боже да не умре нико
Због онога у које вјерује
Ал' кад чо'ек нема за шта умријет'
Бели нема за шта ни живјети.

Фунди мунди ¹⁶

(Пјева се ироничним гласом на кајду севдалинке
„Уфатише два Морића”,
а може и равно, да равноземљашима буде лакше...)

Ој стварање, хефтали си

Дуњалуче, раван ти си

Вас еврину, меркез ти си

Коперниче, ћафир ли си

Ој Чарлсе, халкесузе

Болел тебе наше сузе

Мајмуна за бабу узе

Ђе ти памет, угурсузе

Ој науко, цунуп ти си

Ој учење, захмет ли си

Ој ценнете, хазур ти си

Морел теби ћерекчесуз?

16 Зналци, не знам само чега, секса ли је, књижевности ли је, или обога, да је пјесма с фуснотама ко секс с кондомом. Зато ова пјесма нема фуснота. Држим да због тога неће бити мање разумљива од савремене слободне поезије.

И.
Један епилог

Што бих себе и на шта сводио

На питање врлог ч/питаоца,
јеси л' писац ил' си више пјесник,
цеваџ-хазур 'вако одговорих:
Не бих себе ни на шта сводио,
ни на ово; ни, брате, на оно,
него што бих кад хотио бити,
то би буди док би тако хтједи!
Човјеску је најуманитељне,
кад га неко на улогу сведе,
многи већ би и сам себе сведи,
и нечим се једино прогласи,
к'о да никад друго био није,
к'о да никад треће бити неће,
са поносом пошјетнице штампа,
овај проф'сор, а онај инжињер,
један правник, други архитекта
сваки себи један знамен дава.
Чини ме се е је приличније,
ставит' име, па онда 'и' слово,
па тек онда как'у професију,
тако би се јасно нагласило,
да је чо'ек више од посла му,
он је и то, а и свашта друго.

Ријечник мање познатих ријечи

Објашњење скраћеница у ријечнику:

ар. – арапски

ид. – идиолектализам

лад. – ладино

њем. – њемачки

осм. тур. – османски турски

пер. – персијски

Адив – припадик културне елите (хебр.), од ар. *адаб* – култура.

Адраповац – одрпанац.

Алав ашалом – Нека је мир с њим (хебр.), израз који слиједи помињање поштоване особе.

Аларахметиле – Нека би му се Бог смиловао (осм. тур. арабизам).

Алеф – Прво слово хебрејског алфабета (хебр.).

Ам аарец – Незналица (хебр.).

Аргатовати – Бавити се принудним радом, кулуком (осм. тур.).

Аферим – Браво, одлично, узвик одобравања (осм. тур. персијанизам).

Афтара – Одломак из Пророка који се чита у синагоги суботом и празником, након читања седмичног или празничног одломка из Петокњижја (хебр.).

Ахиретити (ид.) – слати на други свијет, од осм. тур. арабизма ахирет – други свијет.

Ашик – Љубавник, у пренесеном значењу и доготрагатељ (осм. тур. арабизам).

Ашкосум – Браво, одлично, узвик одобравања, од ар. *'ишк* (љубав) и осм. тур. *осум* (императив треће лице јединине глагола *олмак* – бити).

Ашраф – племство, аристократија (ар.).

Бардак – Глинени суд за воду, попут ђугума или ибрика (осм. тур. персијанизам).

Башћафир (ид.) – Главни невјерник, од осм. тур. *баш* (глава) и ар. *кафир* (невјерник).

Безбели – Посве сигурно од осм. тур. *бес* (посве) и ар. *бели* (сигурно).

Бет – Друго слово хебрејског алфабета (хебр.).

Бетеран – лош, рђав (осм. тур. персијанизам).

Бигајри хак – На правди Божјој (осм. тур. арабизам).

Бисмилет – Техничко име за мото сваког куранског сурета:
Бисмилахи Рахмани Рахим – у име Бога, милостивог и самилосног, који је истовремено и фраза којом побожни муслиман почину свако и најмање предузеће.

Буенуз дијас – Добар дан (лад.).

Буљук – Чета, табор (осм. тур.).

Ваз – проповјед (осм. тур. арабизам).

Габај – Благајник синагоге (хебр.).

Газија – Јунак (осм. тур. арабизам), овде надимак за Гази-Хусреф-бега.

Гариб – Странац (осм. тур. арабизам).

Гет – Исправа о разводу (хебр.).

Гимел – Треће слово хебрејског алфабета (хебр.).

Дајан – Судија (хебр.).

Девер – мука, невоља, брига (осм. тур. арабизам).

Диванхана – Дневна соба, дословно: соба за вијећање (осм. тур. персијанизам).

Дин – Вјерозакон (осм. тур. арабизам).

Дуњалук – Свијет, свеукуп људи (осм. тур. арабизам).

Душман(ин) – Непријатељ (осм. тур. персијанизам).

Ђутуре – Сви одједанпут (осм. тур.).

Ехал – Ниша на југу сефардских синагога у којој се чувају свици Торе (хебр.).

Затар – Источњачки зачин (ар.).

Захмет – Напор, тегоба (осм. тур. арабизам).

Захметити – Узроковати другима напор (осм. тур. арабизам).

Зифт – Наслага која се од дуванског дима ствара у чибуку.

Зимија – Дословно: штићеник, припадник неког од покорених народа, сљедбеника једне од Кураном потврђених Божјих објава, коме исламска држава обезбјеђује нека основна људска права, под условом пристанка на подређени положај и плаћање посебних дацбина за немуслимане, попут харача и цизије (осм. тур. арабизам).

Зулумћар – Насилник, онај који чини неправду (осм. тур. кованица, настала од ар. именице зулум – насиље и персијског суфикса *кар*, код нас палатализованог, којим се означава носилац радње).

Изун – Дозвола (осм. тур. арабизам).

Илац – Лијек (осм. тур. арабизам).

Иргатлук – Принудни рад, кулук (осм. тур.).

Исламијет – исламски или муслимански свијет, свеукуп муслимана (осм. тур. арабизам).

Ич – Ништа, нема (осм. тур.).

Ишарет – Неизговорени знак (осм. тур. арабизам).

Јапија – Дрвени материјал за грађу, (осм. тур.).

Јеничикма – Новопридошли, фришко ушавши (осм. тур.).

Јерли – Зелен, неискусан (осм. тур.).

Јетим – Сироче (осм. тур. арабизам).

Јешива – Рабинска академија (хебр.).

Јом аКипурим – Библијски Дан од помирења, десети дан мјесеца тишреа, дан поста и народног и појединачног самоиспитивања (хебр.).

Капак дова (ид.) – Неприхваћена молитва.

Капарат авонот – Дословно: окајање гријехова, овде више као: Нека би им то што бораве ту гдје бораве било признато као подвизавање које је један од најбољих начина за окајавање и поништавање гријехова (хебр.).

Карајим – скупно име за Јевреје који одбацују Усмену Предају и држе се само Писаног Закона, од хебрејског *кара* – стих, Карајим – они који слиједе само библијске стихове.

Касаба – варош, провинцијски градић (осм. тур. арабизам).

Кашерут – Обредна подобност (хебр.).

Катил – Убица, крвник (осм. тур. арабизам).

Кегуба – Брачни уговор (хебр.).

Кирмез – Црвен (осм. тур.).

Коптисати – Стићи, изненада се појавити, искрснути (осм. тур.).

Кувет – Снага (осм. тур. арабизам).

Кудус – Јерусалим (осм. тур. арабизам).

Кудусија (ид.) – јерусалимска прича, овде прича Кудус (Јерусалим) ефендије.

Ла легра – Писмо.

Лашон ха-ра – Оговарање (хебр.).

Лимуд – Скупно учење светих текстова за покој душе умрлог које се уприличује на годишњицу смрти неког сродника.

Масот – опресници, прјеснаци, бесквасни хљепчићи (хебр.).

Мазалбашу – злосрећковић, баксуз (лад.).

Минарет – витки и кандилима освијетљени (упореди хебр. ријеч менора: свјетиљка) торањ уз џамију са којег мујезин позива вјернике на молитву.

Мињан – Кворум од десет мушкараца неопходан за јавну молитву (хебр.).

Мицва – Хебр: мицва – богоугодно дјело, севап.

Мубарећ – Благословен (осм. тур. арабизам).

Мунафик – Лицемјер, особа неискрена у вјери (осм. тур. арабизам).

Мушрик – Јеретик, термин којим се у исламској теолошкој мисли описује политеиста, особа која вјерује у неког или нешто осим једног Бога.

Набас – Изненађујуће наочит, српски предлог *на* и осм. тур. глагол *басмак* – набути, изненада се појавити.

Нафака – Богом досуђено сљедовање које појединац, породица, град или народ добијају, у зависности од међуомјера властитих заслуга и пропуста.

Нејсе – Како год, поштапалица (осм. тур.).

Нона – Бака (лад. италијанизам).

Ноно – Деда (лад. италијанизам).

Нурсуз (ид.) – Онај који је без свјетла (од ар. именице *нур* – свјетло и османско-турског суфикса *суз* – без).

Обенђијан – опчињен, опијен, омамљен; од осм. тур. *бенђилик* – буника, индијска конопља или друга која опојна трава.

Парохет – Завјеса, обично плишана и срмом везена, која се ставља иза двери Ехала, да раздвоји Светињу од Светиње над светињама.

Пештахта – подни писаћи столић пред којим се клечи или сједи а ла турка, а не на а ла франка столици (осм. тур. персијанизам).

Пијут – Литургијска или паралитургијска химна (хебр.).

Резил – Укор (осм. тур. арабизам), резил чинити – прекоравати.

Рудиса – рабинова жена, хебр. именица *руди* (рабин) и шпански суфикс *са* за творбу женског рода, упореди *хост/еса*.

Рош ајешива – Управник рабинске академије (хебр.), множина: *раше јешива*.

Садака – Милостиња, добровољни прилог (осм. тур. арабизам).

Сахан – Бакарна посуда с поклопцем за сервирање хране.

Салтанет – Царско (султанско) рухом опхођење или ношење.

Својевактиле – Својевремено (српско-османско-турска кованица).

Севап – Добро и богоугодно дјело.

Сејирџија – Посматрач (осм. тур.).

Селамет – Спасење, рјешење (осм. тур. арабизам).

Селиха – Молитва покајница (хебр.), множина: *селихой*.

Сербез – Слободно, без страха (осм. тур. персијанизам).

Сехара – Дрвени сандук опточен шареним лимом или дебелом кожом, по свему судећи скраћено од *сехара сандук*, сандук којим се путује кроз Сахару.

Синџир – Ланац, окови (осм. тур. персијанизам).

Сон – зелена чоха на карташком столу.

Сургун – Изгнанство (осм. тур.).

Табијат – Природа, карактер (осм. тур. арабизам).

Таваф – Ритуални опход приликом хаџа (осм. тур. арабизам).

Тана – Понављач (Усменог Закона), учитељ (арамејски).

ТаНаХ – Акроним трију хебрејских ријечи *Тора, Невиим* и *Ке-йиувим* (Петокњижје, Пророци и Списи), који творе јеврејску Библију, а којој хришћани додају и Нови завјет.

Теврат – Тора, Петокњижје (осм. тур. арабизам).

Теспих – Бројанице, од арапског *тхасдих* (упореди арамејску именицу *тхишдаха*) слављење (Бога).

Течница (ид.) – жена у вријеме периода.

Тјешник (ид.) – утјешитељ.

Тишабеав – Девети дан мјесеца ава који се, због чињенице да су на тај дан разорена оба Храма, проводи у посту и молитви; јеврејски Видовдан.

Тора – Петокњижје, Пет књига Мојсијевих, први дио Библије (хебр.).

Туаф – Чудан, зачудан (осм. тур. арабизам).

Умет – свеукуп припадника једног вјерозаконa (осм. тур. арабизам).

Фајда – Корист, добитак (осм. тур. арабизам).

Фасовати – добити оно што те слједује, од њем. *Фасуні* – слједовање, количина хране која се добива према зајамченој расподјели.

Фетва – Пресуда кадије, исламског судије (осм. тур. арабизам).

Ћафир – невјерник, у исламу онај који не прихвата Мухамедово посланство.

Ћенифа – Заход (осм. тур. арабизам).

Ћитаб – Књига (османско-турски арабизам).

Ћурак – Крзном (обично зечјим) посатвљен и оперважен (обично лисичјим) чохани капут (осм. тур. арабизам).

Ћуфр – Невјеровање (осм. тур. арабизам).

Хавизати – (осм. тур. арабизам).

Хазна – Ризница (осм. тур. арабизам).

Хајир – Добро (осм. тур.).

Хајрат – Задужбина (осм. тур. арабизам).

Хак – Истина, правда, прави, истински (осм. тур. арабизам).

Хак бигајри – види *бијајри хак*.

Хализ – Прави правцати, непатворени (осм. тур. арабизам).

Хам-Риди – Мудрац и учитељ, скраћено од *хахам риди*, двострука титула сефардских рабина (хебр.).

Хамал – Носач (осм. тур.).

Харам – Гријех (осм. тур. арабизам).

Харамија – Разбојник (осм. тур. арабизам).

Харач – Главарина, данак (осм. тур. арабизам).

Хасид – Дословно: богоугодник, име за припаднике различитих пијетистичких покрета, међу којима се у посљедње вријеме посебно истиче популарни антирационалистички ашкенаски народни покрет чији сљедбеници практикују поглед на свијет врло сличан исламским суфијама.

Хасталук – Болест, боловање, од персијског придјева *хаста* – болестан и осм. тур. суфикса *лук* за творбу глаголских именица.

Хатар – Воља, жеља (осм. тур. арабизам).

Хахам – Мудрац и учитељ, скраћено од хахам риби. Двострука титула сефардских рабина, коју народ додјељује само најизврснијим међу њима.

Хахам-баши – Главни рабин, од хебрејског хахам – мудрац и турског баш – глава (лад.).

Хефта – Седмица, недеља (османско-турски персијанизам).

Хупа – Изворно шатор или сјеница у којој је млади брачни пар проводио прву недељу брака, данас углавном свадбени балдахин (хебр.).

Цигаршпиц – Држач цигаре (њем.).

Чеврнтија – Окретање око властите осе (осм. тур. арабизам).

Чифтећафир (ид.) – двоструки невјерник, од осм. тур. *чифте* – двоструки, дупли и осм. тур. арабизма *ћафир* – невјерник.

Чиплак – Го голцат (осм. тур.).

Чонтра – Посуда (локализам).

Џада – Главни пут, цеста (осм. тур. арабизам).

Џевахир – Драгоцијеност (осм. тур. арабизам).

Џемаатиле – Колективно (осм. тур. арабизам).

Џемадан – Затворени мушки прслук који се носи преко кошуље или преко антерије, често везен срмом (осм. тур. персијанизам).

Шабат – Субота (хебр.).

Шалијах дерабанан – Поклисар послан од стране рабинског суда или управе рабинске академије једног или више светих

градова (Јерусалим, Хеврон, Сафед и Тиберијада) да прикупља добровољне прилоге у расијању за заједницу или за њено училиште (хебр.).

Шема Јисраел – Чуј Израеле, (Господ Бог наш – Господ је један), јеврејски симбол вјере који се изговара двапут дневно, ујутру и увече, како у јавном богослужењу, тако и у појединачној молитви (хебр.).

Шофарот – у једнини *шофар* – овнујски рог (хебр.) који се користи у јеврејској литургији.

Белешка о аутору

Елиезер Папо рођен је 1969. године у Сарајеву. Досад је објавио један историјски роман, *Сарајевска меџила: скица за њорџиреџ једноџ свиџетџа у џирџинаестџ џоџшеза* (2001) и три збирке прича: *Сеџфардске џриче* (2000), *Часовничар и сачасници: збирка џостџинџистџоријских џрича, с домаћим задаџима, џодиџељена у џетџ часова и четџири одмора* (2007) и *Несаџбране џриче, џоџ несаџбраније мисли и џрџиџице, а о десетџерџу да се и не џовори* (2022). Роман *Сарајевска меџила* био је у ужем избору Нинове награде за роман године. Варијанта романа на јеврејско-шпанском објављена је 1999. године у Јерусалиму. У Новом Саду штампан је и српски превод једне Папине научне монографије: *Борџа, дух и оџстџианак: Парџиџизанска аџада: јединџсџивена џасхална џародиџа из времена Холокаустџа* (2020). 2022. године изашла је његова нова књига *Несаџбране џриче*, а 2023. године друго издање *Часовничара и сачасника*.

Од 1991. године Елиезер Папо живи у Јерусалиму и професор је сефардске књижевности на Бен-Гурион Универзитету у Негеву, где управља и Моше Давид Гаон центром за сефардске студије. Истовремено, Папо председава и међународним научним друштвом „Сефарад“, које окупља стручњаке из различитих области сефардских студија.

Редовни је члан Израелске националне академије за Ладино, те дописни члан Шпанске краљевске академије.

САДРЖАЈ

Уводна ријеч приповједачева	13
А. Сефардске приче	15
А. 1. Приче из старине	17
ОШ „Илија Тесавићанин – Пророк”	19
Исти језик, а не разумију се	24
Чо’ек снује, ал’ Бог одлучује	28
Златан топуз пара вриједи	34
Како молитва, садака и добро срце продужавају живот, спашавају од казне и доносе награду	37
Како Бог никад не одбија добро срце	41
Их, кад би се од тог умирало	47
А. 2. Џохалуци или приче о Џохи	51
Како се Џоха замало оженио	53
За шта би се Џоха оженио ако не за инат	57
Алегрија де ла пласа, нувлидад ен каза	61
Добар је Џоха – какве су му кћери	65
А. 3. Цртице из живота	69
Психоанализа и Ционизам	71
Поштени наш лопов	72
Реци ми којим језиком говориш, рећи ћу ти како мислиш ...	75
Шуа звани писмо	77
Женска вјера	81
Жена и приоритети	84
Велика фртурма	86
Инат	87
Братство и јединство: сефардско-ашкенаaska перспектива. ...	96
Сарајевска менора	100
Попис	104
Стари партизан	112

Нови стари почеци или <i>Куд који, мили моји</i>	119
Социјализам са људским ликом или	
Шта сам из Чику Јерушалајима (Малог Јерусалима, како Бе Ха Сефарди зову Сарајево) понио у Велики	124
<i>Ко за славом њошрчи, она би му њодјејни;</i> <i>ал', ко је избјејава, е њої слава њроїони</i>	128
Хам риби Елијау Шамула и југословенске часне сестре	132
Међ' Истоком и Западом	137
 Б. Три Ашкеназије	141
Живот, вода и негација	143
Јеврејско право и театар	147
Рабински марифетлуци	149
 В. Једна кудусија	151
Демократија, љуцка права сва	153
 Г. Једна ташлиханија	157
Summa theologica tashlihanica	159
 Д. Једна тужбалица	167
Плач Јеремијин	169
 Ђ. Двије бесједе	191
Човјек као божански експеримент на тему вјештачке интелигенције	193
Јадан чо'ек; ни дана, ни одјељка	194
Извртање паганске чарапе	197
РаМБам, верзија 2024	199
Од Акиласа натраг до Амоса	202
Језик и истина	206
Ка једном савременијем разумијевању пасхалних ритуала	209
Дио други: пасхална жртва, револуционарно спаљивање мостова према старом свијету	212
Дио трећи: Горке траве и опресници	215
Горке траве – уперспективљујући зачин скромности	215
Опресници	216

Е. Три суданије	221
Оглед један чој'ка и јунака	223
Златне ХамаССлије (јенна народна, ослобод'лачка и покретна прича)	225
Џихад, џихад, чет'ри ноге, све четири круте	227
Ж. Једна аутоцензура	231
З. Три карневалије	235
Његош је ипак Зеничак	237
Катил-Комфор растјерује музе	238
Фунди мунди	240
И. Један епилог	241
Што бих себе и на шта сводио	243
Ријечник мање познатих ријечи	244
Белешка о аутору	253

Елиезер Папо
ЗБРКА РИЈЕШЕНИХ ЗАДАТАКА ИЗ ЖИВОТА И ПОЕТИКЕ

Прво издање
2024.

Уредник
Ненад Шапоња

Рецензент
Ненад Шапоња и Гордана Тодорић

Лектура и коректура
Мелита Пешић

Припрема за штампу
Саша Пешић

Пласман
Књижара АГОРА
тел. 064-648-2288

Издавачи
АГОРА

Зрењанин, Коче Коларова 12 А
Агора – издаваштво, Нови Сад, Илирска 16 А
e-mail: ns.agora@gmail.com; www.agoraknjige.rs

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
Београд, Скерлићева 1
www.nbs@nb.rs

За издавача
Драгослава Живков Шапоња
Владимир Пишталo

Штампа и повез
 SAJNOS

Нови Сад, Момчила Тапавице 2

За штампарiju
Радомир Ињац

CIP – Каталогизација у публикацији
Библитеке Матице српске, Нови Сад

821.163.41-32

ПАПО, Елиезер, 1969-

Збрка ријешених задатака из живота и поетике / Елиезер Папо.
– 1. изд. – Зрењанин ; Нови Сад : Агора 2024 (Нови Сад : Сајнос).
– 257 стр. ; 21 см. – (Библиотека „Агора”; књ. 171)

Тираж 1.000.

ISBN 978-86-6053-429-5

COBISS.SR-ID 160545033